

د پوهنې وزارت

د تعلیمي نصاب د پراختیا، د ښوونکو د روزنې او د ساینس د مرکز معینیت د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست

تاریخ یوولسم ټولگی

تاریخ - یوولسم ټولگی

پلورل پې به
ي

Ketabton.com

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ . ش

د تعلیمي نصاب، د ټیوونکو د روزنې او
د ساینس د مرکز معینیت
د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي
کتابونو د تالیف عمومي ریاست

تاریخ

یوولسم ټولگي

د چاپ کال: ۱۳۹۰ هـ. ش

ليکوالان:

ڊکٽر فاروق انصاري

سر مؤلف عبدالغياث غوري

مؤلف عبدالملڪ عابد

علمي او مسلڪي ايڊيٽي:

پوهنمل زلمي هوتڪ

د ژڙي ايڊيٽي:

پوهنمل بريالي باجوري

سر مؤلف امين الله نژند

ديني، سياسي او فرهنگي ڪميٽه:

ڊاڪٽر عطاء الله واحديار د پوهني وزارت ستر سلاڪار او د نشراتو رئيس.

ڊڪٽور عبدالصوير فحزي

حبيب الله راحل د تعليمي نصاب په رياست كي د پوهني وزارت سلاڪار.

د څارني ڪميٽه:

ڊڪٽور اسدالله محقق د تعليمي نصاب د پراختيا، د ٽيڪنو لوجو د روزني او د سائنس مرکز معين

ڊڪٽور شير علي ظريفي د تعليمي نصاب د پروژي مسوول

د سر مؤلف مرستيال عبدالظاهر گلستاني د تعليمي نصاب د پراختيا او درسي ڪتابونو د تاليف لوي رس

طرح او ڊيزان :

حميد ڪرمي سنجهد دره نبي

ملي سرود

دا عزت د هر افغان دی	دا وطن افغانستان دی
هر بچی یې قهرمان دی	کور د سولې کور د توري
د بلوڅو د ازبکو	دا وطن د ټولو کور دی
د ترکمنو د تاجکو	د پښتون او هزاره وو
پامیریان، نورستانیان	ورسره عرب، گوجر دي
هم ایماق، هم پشه بان	براهوي دي، قزلباش دي
لکه لمر پر شنه اسمان	دا هیواد به تل خلیږي
لکه زړه وي جاویدان	په سینه کې د اسپا به
وايو الله اکبر وایو الله اکبر	نوم د حق مو دی رهبر

بسم الله الرحمن الرحيم

د پوهني د وزير پيغام گړانو ښوونکو او زده کوونکو،

ښوونه او روزنه د هر هېواد د پراختيا او پرمختگ بنسټ جوړوي. تعليمي نصاب د ښوونې او روزنې مهم توک دی چې د معاصر علمي پرمختگ او ټولني د اړتياو له مخې رامنځته کېږي. څرگنده ده چې علمي پرمختگ او ټولنيزي اړتياوې تل د بدلون په حال کې وي. له دې امله لازمه ده چې تعليمي نصاب هم علمي او رغنده انکشاف ومومي. البته نه ښايي چې تعليمي نصاب د سياسي بدلونونو او د اشخاصو د نظريو او هيلو تابع شي. دا کتاب چې نن ستاسو په لاس کې دی، پر همدې ارزښتونو چمتو او ترتيب شوی دی. علمي گټورې موضوعگانې پکې زياتې شوي دي. د زده کړې په بهير کې د زده کوونکو فعال ساتل د تدریسي پلان برخه گرځيدلې ده.

هيله من يم دا کتاب له لارښوونو او تعليمي پلان سره سم د فعالې زده کړې د ميتودونو د کارولو له لارې تدریس شي او د زده کوونکو ميندې او پلرونه هم د خپلو لوڼو او زامنو په باکفيته ښوونه او روزنه کې پرله پسې گامه مرسته وکړي چې د پوهنې د نظام هيلې ترسره شي او زده کوونکو او هېواد ته ښې برياوې ور په برخه کړي.

پر دې ټکي پوره باور لرم چې زموږ گران ښوونکي د تعليمي نصاب په رغنده پلي کولو کې خپل مسؤليت په رښتوني توگه سرته رسوي. د پوهنې وزارت تل زيار کاږي چې د پوهنې تعليمي نصاب د اسلام د سپېڅلي دين له بنسټونو، د وطن دوستۍ د پاک حس په ساتلو او علمي معيارونو سره سم د ټولني د څرگندو اړتياوو له مخې پراختيا ومومي.

په دې ډگر کې د هېواد له ټولو علمي شخصيتونو، د ښوونې او روزنې له پوهانو او د زده کوونکو له ميندو او پلرونو څخه هيله لرم چې د خپلو نظريو او رغنده وړاندیزونو له لارې زموږ له مؤلفانو سره د درسي کتابونو په لا ښه تاليف کې مرسته وکړي. له ټولو هغو پوهانو څخه چې د دې کتاب په چمتو کولو او ترتيب کې بې مرسته کړي، له ملي او نړيوالو درنو مؤسسو، او نورو ملگرو هېوادونو څخه چې د نوي تعليمي نصاب په چمتو کولو او تدوين او د درسي کتابونو په چاپ او وېش کې بې مرسته کړي ده، مننه او درناوی کوم.

ومن الله التوفيق

فاروق وردگ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهنې وزير

د مطالبو پر ليک

عنوانونه

مخونه

۴-۳	د افغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې
۸-۵	افغانستان ته د اسلام راتگ او خپرېدل
۱۲-۹	افغانستان د امويانو په دوره کې
۱۴-۱۳	له امويانو څخه عباسيانو ته د واک انتقال
۱۸-۱۵	افغانستان د عباسيانو په دوره کې
۲۰-۱۹	د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغيزي
۲۸-۲۳	طاهريان او صفاريان
۳۴-۲۹	سامانيان
۴۲-۳۵	غزنويان او سلجوقيان
۴۸-۴۳	غوريان او خوارزم شاهيان
۵۲-۴۹	مغول او ال کرت
۵۶-۵۳	تيمورگورکاني او د ده خايناستي
۶۰-۵۷	د مغولو او تيموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۶۴-۶۳	د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضعه
۶۶-۶۵	بابريان او افغانستان
۶۸-۶۷	افغانستان او صفوريان
۷۲-۶۹	د حاجي ميريس نيکه تر مشرۍ لاندي د کندهار پاڅون
۷۶-۷۳	په ايران کې د هوتکي دولت را منځته کېدل
۷۸-۷۷	د هوتکيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۸۴-۸۱	په هند کې افغاني پاچاهان

د مطالبو لړ بڼه

مخونه

عنوانونه

۸۶-۸۵	لوردیان او سوریان
۹۰-۸۹	ایران په منځنیو پېړیو کې
۹۴-۹۱	ایران په نویو پېړیو کې
۹۶-۹۵	هند په منځنیو پېړیو کې
۱۰۰-۹۷	هند په نویو پېړیو کې
۱۰۴-۱۰۱	دهند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر
۱۰۸-۱۰۵	چین په منځنیو پېړیو کې
۱۱۰-۱۰۹	چین په نویو پېړیو کې
۱۱۰-۱۰۹	چین په نویو پېړیو کې
۱۱۰-۱۰۹	د چین اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع
۱۱۲-۱۱۱	اروپا په منځنیو پېړیو کې
۱۲۶-۱۲۱	صليبي جگړې
۱۳۲-۱۲۷	د اروپا سياسي اوضاع د رنسانس په عصر کې
۱۳۴-۱۳۳	په نویو پېړیو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه
۱۳۸-۱۳۵	په نویو پېړیو کې د اروپا سياسي بدلونونه
۱۴۰-۱۳۹	د انگلستان صنعتي انقلاب
۱۴۴-۱۴۱	د عثماني دولت را منځته کېدل
۱۴۶-۱۴۵	د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکي انقلاب
۱۴۸-۱۴۷	د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ د لورتیا لارې چارې

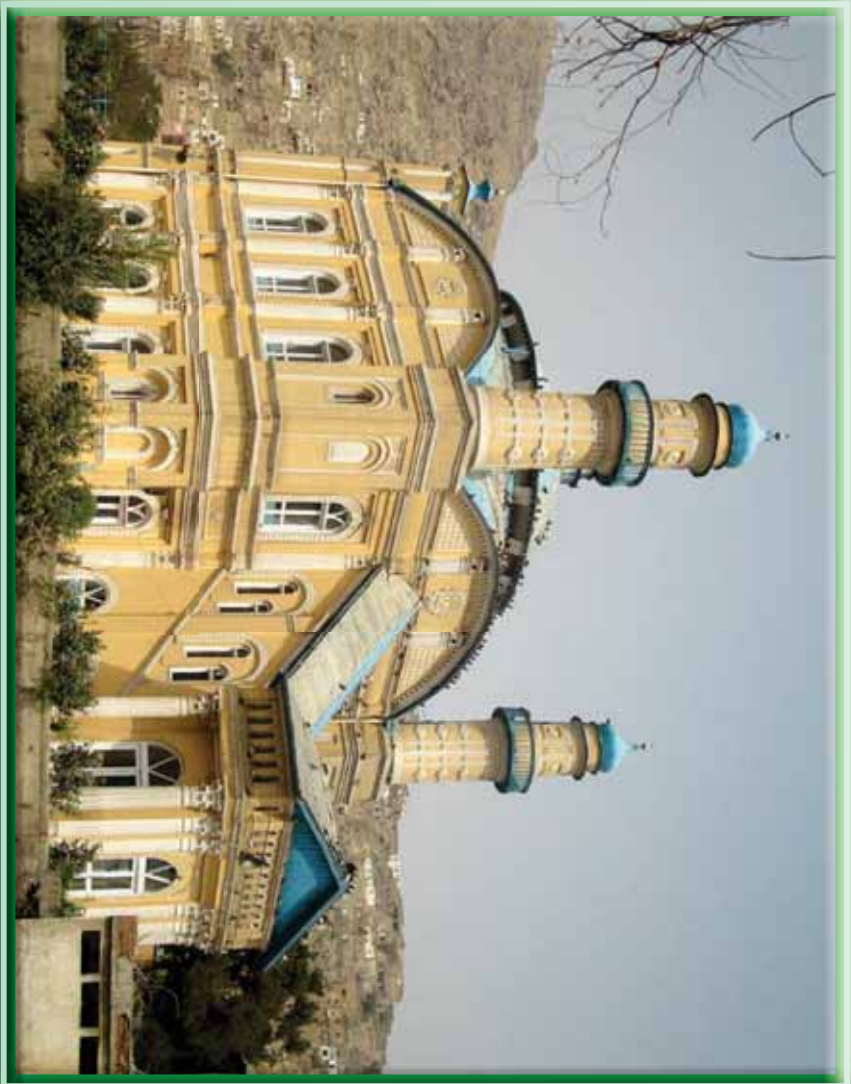

لومړی څپرکی

افغانستان او اسلام

تبر کال د اسلام له تاریخ سره آشنا شوی. په دې څپرکي کې به په منځنيو او نويو پيړيو کې د افغانستان له تاریخ سره په لنډه توگه بلدتيا ترلاسه کړئ.

د شاه دوست محمد خان (عليه الرحمه) جومات

د دې څپرکي موخې

- هيله کېږي چې زده کوونکي لاندې پوهنيزي، مهارتي او ذهني موخو ته ورسېږي.
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سپېڅلي دين راتگ او خپرېدل، افغانستان د امويانو په دوره کې، له امويانو څخه عباسيانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسيانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دواړو څيزو اغيزو څېر شي.
  - په افغانستان کې د مسلمانانو د بري لاملونه او همدارنگه د ځينو اميرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅونونو د دلايل وپېژني.
  - د اسلامي او تاريخي هويت او د پوهې د لاسته راوړلو سره مينه پېدا کړي.

افغانستان او اسلام د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په درشل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له څرنگوالي او هغو لاملونو سره په لنډه توګه بلدتیا ومومئ چې اسلام ته زموږ د هېوادوالو د لېوالتیا سبب ګرځېدلی وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرایط پایداره نه وو او سیاسي، اقتصادي او ټولنیز ټینګښت یې نه درلود چې په لنډه توګه به د ځینو برخو په تشریح پیل وکړو.

۱- سیاسي وضعه

د شپږمې میلادي پېړۍ په دویمه نیمايي کې څه وخت چې د یفتلیانو دولت مخ په ځوړ روان شو د ایرانی ساسانیانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتیب سره د افغانستان شمال لوېدیځ، شمال او شمال ختیځ ته وځنډېدله او تسلط یې وموند. پاتې هېواد په ملوک الطوائفي حکومتونو ووېشل شو او ډیر سیمه ییز حکومتونه رامنځته شول. د بیلګې په توګه په غور کې د سوریانو کورنۍ، په بامیانو کې د (شېران)، په کابل کې د (رتیلان) او په غزني او ګردیز کې د (لاویکیانو) سیمه ییز حکومتونه په پښو ودرېدل.

۲- اقتصادي او ټولنیزه وضعه

د اسلام د ظهور څخه پخوا افغانستان د سوداګریزو مالونو د وړلو او راوړلو لاره وه. د ورپېښو مشهوره لاره له دې سیمې څخه تېره شوې وه او سوداګریز کاروانونه به له چین او هند څخه ایران، عراق، ترکیې، لوېدیځو هېوادونو او ختیځ روم ته رسېدل، همدارنګه د کرنیزو ځمکو، پریمانه اوبو، مساعدي هو او انساني قوې شتوالي لامل ول. خو د اسلام د ظهور په وخت کې یې د یوه سیاسي او اداري مرکزیت د نشتوالی له کبله شرایط د ویجاړۍ لوري ته مخه کړه، چې کله به یې یوه او کله به یې بله سیمه پرغل او چور کوله.

له بلې خوا، د ټولني زیاتره وګړي په کرنې، مالدارۍ او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عایداتو یوه برخه به یې د عبادت ځایونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کړنلاره د دوی د زیاتې بیوزلۍ سبب کېدله.

۳- پوهنیزه، ادبي او دیني وضعه

دین چې د یوې ټولني د بیوالي پیاوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې یې د اسلام د پیدایښت په درشل کې د ټولني د ځلاکو په باور کې خپل حیثیت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقي سبب وګرځېد. څرنگه چې د هېواد لوېدیځه برخه چې د ساسانیانو تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، نو زردشتي دین ډیره وده کړې وه. خو په مرکزي سیمو، زابلستان، د کابل سیند وادي (ګندهارا)، د ارزغاب وادي د هندوکش د غرونو تر لړیو او د هېواد تر شماله پورې او همدارنګه د سند تر څنډو پورې بودايي او برهمني دینونه دود وو. لمر لمانځني او بت لمانځني هم د هېواد په شاوخوا کې پیروان درلودل.

د یادو شوو دینونو څخه هر یو د ځانګړو عبادت ځایونو او اړوندو ادارو لرونکی وو. چې په دې کې زیاتره ساتونکو او رهبانو کار کولو او مزدوري یې اخیستله.

د هېواد د جغرافیوي موقعیت له مخې چې د جګو غرونو د سلسلې پواسطه په ډېرو درو ویشل شوی و هره دره د ځانګړي ژبې او لهجې لرونکې وه.

څرگندونې

- ۱- يفتايي يا هپتالي په چيني ژبه کې (بي- تي- لي- دو)، په يوناني او رومي ژبو کې (افتهاليت)، په بهلوي، عربي او فارسي کې (هپتال يا هپتال)، او په هندي او سانسکريټ کې (شوته هونه) بلل شوي ده.
- ۲- ماوراءالنهر د امو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نوموړي سند او سير دريا تر مينځ واقع شوې وه. د بخارا، سمرقند، خوقند، خجند او نور ..... مهم ښارونه په دې سيمه کې موقعيت درلود او اوس د ازبکستان د هيواد په قلمرو کې شامل دی.

لکه څرنگه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېرې ژبې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت د هيواد په بيلابيلو برخو کې جود وې.

د (۲۱- ۴۰ ق / ۶۴۲- ۶۶۱ ز) کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسې درلود او د يوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو.

له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالی او د وښې او نژاد په اصالت باندې باور خلک له ستونزو سره مخ کړي وو. د کورنۍ جوړښت او بنسټ پياوړي بيا په نه درلوده او ښځې له خپلو انساني حقوقو څخه محرومې وې. شرايط همداسې وو چې د اسلام دين غږ زموږ هيواد ته راوړسېد. هغه دين چې ټول يې د يوه خداي (رح) لورې، يووالي، خپلواکي، عدالت، وروړولۍ او برابري ته بلل.

د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتگرو لومړنۍ ډله د دويم خليفه په زمانه (۲۲ ق / ۶۴۳ ز) کې زموږ د هيواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپيڅلي دين د خپراوي لامل شول.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندنيو څلورو موضوعاتو په هکله له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو باندې دې د ډلې يو غړی له نورو سره شريکي کړي.

- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سياسي وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
- د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنيزه وضع.

پوښتي

۱. د دينونو زياتوالي د ټولني په يووالي کې څه اغيزه کوله؟ څرگندونې پرې وکړي.
۲. د اسلام د پيداښت په وخت کې زموږ د هيواد خلکو په کومو ژبو خبرې کولې، ايا تر اوسه هم په هماغو ژبو خبرې کېږي؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په نظر هغه دلايل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نږدېوالی وښود؟ يو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست څخه يې په ټولگي کې وړاندې کړئ.

افغانستان ته د اسلام راتگ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتگ او خپرېدو سره بلد شی. او همدارنگه هغه لاملونه به هم وپېژنئ چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دين د نفوذ لامل وگرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتگ د پام وړ او د تاريخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتگ او پاتې کېدو، دغه هېواد له يوې دورې څخه يوې بلې تاريخي دورې ته بوتلو او پرته له ځينو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځينې دودونه چې په هر وخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او ټولنيز جوړښتونه له بنسټيزو بدلونونو سره مخ شول او يا په بله وينا، اسلام زموږ هېواد ته نوي روح او هويت وپاښه نو څرنگه اسلام په افغانستان کې خپور شو؟

د اسلام خپرېدل

هغه گړنديتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغاړی و، د نړۍ په تاريخ کې ساری نه لري، نو له دې کبله په ځای ده چې الهي معجزه يې ووبولو ځکه د دې بريدونو او فتوحاتو رښتيني لامل او اصلي محرک هغه اسماني پيغامونه او لارښوونې وې چې د نوي دين په قالب کې د حضرت محمد (صل الله عليه وسلم) له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲ق) کال کې د مثنی تر قوماندې لاندې چې د حارت زوی و د لومړي ځل لپاره د جزيره العرب په ختيځو سيمو باندې يرغل وکړ چې په پايله کې مسلمانانو د فرات سيند په لويديځه څنډه کې د حيره ښار لاندې کړ. له دې فتحي سره مسلمانانو ته د بين النهرين د فتحي کلۍ لاسته ورغله.

وروسته له دې مسلمانانو د يوې لسيزې په درشل کې د ساساني ايران د نيولو کار بشپړ کړ او په ځانگړې توگه د نهاوند جگړه (نهاوند د همدان په سويل او د اوسني ايران مرکز ته نژدې يو ښار دی). په (۲۱ق) کال کې مسلمانانو د ساساني ايران لښکرې او دولت په بشپړه توگه له منځه يوړل چې مسلمانانو د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توگه هغه حایل چې د خراسان او اعرابو ترمنځ و، له منځه لاړ او اسلامي مجاهدينو خپل ځانونه د دې سيمې پولو ته ورسول او د خليفه فرمان ته سترگې په لار پاتې شول.

دغه فرمان په (۲۱ق) کال کې د حضرت عمر (رض) له لوري صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قيس تر مشرۍ

لاښاري حرکت وکړ او د اوسني ايران په سويل ختيځ کې د طبرستان د نيوولو وروسته د هرات لور ته يې مخه کړه او دغه ښار يې په زور ونيو. هغه بلوښوونې چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمان (رض) د ځايناستي په سر رامنځته شول، زموږ په هېواد کې يې د مسلمانانو پرمختگ لږ څه وځنډاوه خو دا ځل د مسلمانانو خليفه، (عبداللہ بن عامر بن کربن) د ختيځو سيمو د فتحي مشر وټاکه او نوموړي په دې برخه کې ډيرې هڅې وکړې.

يوه څرگندونه

وايي کله چې د لومړي ځل لپاره د عربو او ايرانيانو لښکرې سره مخ شوې دواړو لوريو د جگړو له پيل څخه مخ گرزاوه. په دې موده کې د دواړو لوريو استازي په تگ او راټگ کې وو. د دې مذاکراتو له ډلې څخه، په يوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازي څخه د دوی د موخې په هکله پوښتنه وکړه.

ځواب يې ورکړ:

زمونږ موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان يې د خدای (ج) په يووالي او د اسلام د پيغمبر په نبوت شهادت او همدارنگه د قرآن کريم قبول دي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

هغه سړي وويل: د خدای (ج) د بندگانو دعوت د مسلمانانو له عبادته څخه د خدای (ج) د عبادت په لور.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

د مسلمانانو استازي وويل:

او دا چې ټول خلک د آدم او حوا اولاده او ټول له يوه مور او پلار څخه دي.

عبداللہ هغه ښارونه چې له اسلام څخه يې مخ اړولی و، بېرته تسليم کړل او په ځانگړې توگه د نيشاپور له فتحي وروسته په (۳۰ ق) کال کې د نوموړي لاره د افغانستان د بيلابيلو ښارونو لوري ته خلاصه شوه. زموږ د هېواد مهم ښارونه لکه هرات، فارياب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموړي تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سويلي سيمو د فتحي کار په غاړه واخيست او سيستان چې په هغه وخت کې غزني، زمين داور او کندهار پکې شامل وو ونيول او له هغه ځايه د کابل په لور وخوځېد.

په کابل کې مسلمانان له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابلیانو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې يې ماتې وخوړه.

د پام وړ خبره داده چې له دې لشکرکشيو سره يو ځای، يوزيات شمېر اعرابو په قبيلوی توگه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغو سيمو کې مېشته شول چې له جزيره العرب سره يې ورته والي درلود. سره له دې لومړنيو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځينو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړل نشول او په ځانگړې توگه د ځينو بنی امیه و قبيلې د پلويانو چلند د خلکو د خورېدو او نارامۍ لامل وگرځېد او پاڅونونه يې وزيږول، او په پای کې د يوه پاڅون په ترڅ کې چې د ابو مسلم خراساني تر مشرۍ لاندې ترسره شو خلافت د امويانو څخه يوې بلې نړمې عربې ډلې يعني عباسيانو ته چې ځان يې د پيغمبر (ص) له کورنۍ او دهغه سياسي نظام وارث باله چې دهغه حضرت په واسطه جوړ شوی و، وليږدیده.

د مسلمانانو د برياليتوب دلایل

- ۱- په پاک خدای (ج)، د قيامت په ورځ، د اسلام په پيغمبر (ص) او قرآنکریم باندې پياوړی ايمان د مجاهدينو د برياليتوب تر ټولو مهم دليل گڼل کېږي. ځکه دې عقيدې دوی ته ډيره لوړه روحیه بڼه او دوی يې لا زيات فعاليت او خوځښت ته هڅول.
- جهاد، شهادت او جنت له معنوي پلوه تر ټولو هغه اساسي ارزښتونه وو چې د دې سبب شول ترڅو مسلمانان په نه تصور کېدونکې توگه له خپل ځانه مېړانه، نه ستړي کېدل او جرئت وپېښي.
- ۲- د مسلمانانو پياوړې نظامي مشرۍ او له اغېزمنو جگړه ييزو تکتيکونو څخه گټه اخيسته او همدارنگه د مجاهدينو ترمنځ د جگړې د مشر د امر منلو روحیه.
- ۳- برسېره پر دې، مادي انگيزې هم بايد له ياده ونه باسو. ځکه د اسلام د قوانينو سره سم د غنيمنونو يو پر پنځمه برخه اسلامي دولت او څلور پر پنځمه برخه د مجاهدينو حق گڼل کېده.
- ۴- زموږ د هېواد د خلکو له خوا د اسلام عدالت غوښتنې او مساواتو د شعارونو بدرگه کول، ځکه زموږ خلک د اشرافي نظامونو له شتون څخه ناراضه او ترېزې رسېدلي وو.
- ۵- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تبت او پرکي ادارې او مذهبي وضعي شتون په ځانگړې توگه زموږ د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمينه برابره کړه، ترڅو گټه ترې واخلي. ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پياوړی واحد حکومت او يو دين شتون نه درلود چې خلک سره راټول کړي.

٦- د واحدې نظامي مشرۍ نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې گډه وده دفاع د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب بل دليل شمېرل کېږي.

٧- په اسلامي لارښوونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروگرام شتون او په سيمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پورې او پراخه پروگرام نشتوالی.

د پورتنيو څرگونو دلايلو او ځينې نورو لاملونو له مخې، اسلامي لښکري وټوانيدي چې افغانستان يا د هغه وخت خراسان تر خپلې ولکې لاندې راولي.

پوښتي

١. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيځ لور ته لښکرکشي وکړه؟ لاندې تش ځايونه ډک کړئ
٢. په کال ..... هجري مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د ..... تر مشرۍ لاندې په ايران بريد وکړ او په ترڅ کې يې ..... مهم ښار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغی.
٣. اسلامي لښکري د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟
٤. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب څخه زموږ سيمو ته کډوال شول؟
٥. د مسلمانانو د خليفه حضرت ..... فرمان په ..... کال کې د خراسان پر لور د مجاهدينو د پرمختگ په هکله صادر شو.

له ټولگي څخه د باندي فعاليت

زده کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب د لاملونو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مقاله وليکي.

افغانستان د امويانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امويانو د ادارې کولو له څرنگوالي او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سياسي وضعې سره بلل شو.

امويانو په (۴۱ ق / ۶۱ ز) کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی (۹۰) کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډېرو سيمو واکمن شول.
دوی چې د قبيلوي نظام بنسټ تر يوه حده ساتلی و د فتحه شورو سيمو د ساتلو لپاره يې د قوم د متفردو خلکو څخه گټه اخيسته چې نوموړي مشران به د ډېر واک خاوندان وو.

* د پاڅونونو د رامنځ ته کېدو ځايونه

د امويانو په دوره کې زموږ هېواد د ورېښمو د لارې، پراخه کرنيزو ځمکو، بهېدونکو سيندونو، مساعدي هوا او انساني قوې په لرلو سره د ښه اقتصادي وضعيت لرونکی و. خو د امويانو د دربار

د مصارفو زياتوالې چې د مالياتو له لارې نامېنېدل، نه يوازې دا چې د کسبگرو او بزگرانو د نارامۍ لامل وگرځېدل بلکې د ډېرو ځمکو لرونکي هم ناراضه شول. ځکه چې د ټولني د لوړې طبقې سياسي حقوق هم محدود شول او د بزگرانو د ورځنيو مالياتو زياتوالی د سيمه ييزو اشرفو د عوايدو د کمښت لامل وگرځېدل. په دې توگه د اموي دولت په دوره کې د خراسان کلني ماليات څلورښت ميليونه درهم ته ورسېد.

د عربو په منځ کې هم د اموی دولت له سياست څخه ناراضی، زياتې شوې، د قریشو يوه بله څانگه عباسيان وو چې له امويانو سره به يې سيالي کوله، د عباسيانو پلويان ورځ په ورځ زياتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعدي ورکولې چې د برياليتوب په صورت کې به د مالياتو اندازه او بېگاري کارونه راکم کړي. سيمه ييزو حکموالو ته به يې هم وعده ورکوله چې د دوی سياسي حقوق به په پام کې نيسي او دوی ته به د دولت په اداره کې برخه ورکوي.

په دې ترتيب د امويانو او عباسيانو ترمنځ مخالفت زيات شو، څرنگه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله (۱۱۴-۱۱۷ ق / ۷۳۵-۷۳۸ ز) په دوره کې د عباسيانو د پلويانو له ډلې څخه څو پټ کسان ونيول شول، لاس اوښتي يې پرې او غوڅې شوې. د امويانو بل والي نصر بن سيار هم په خراسان کې د عباسيانو پلويان په سخته توگه وڅارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د ناراضۍ مخه ونيسي او د هرې ورځې په تېرېدو سره د خلکو ناراضی زياتېدلې.

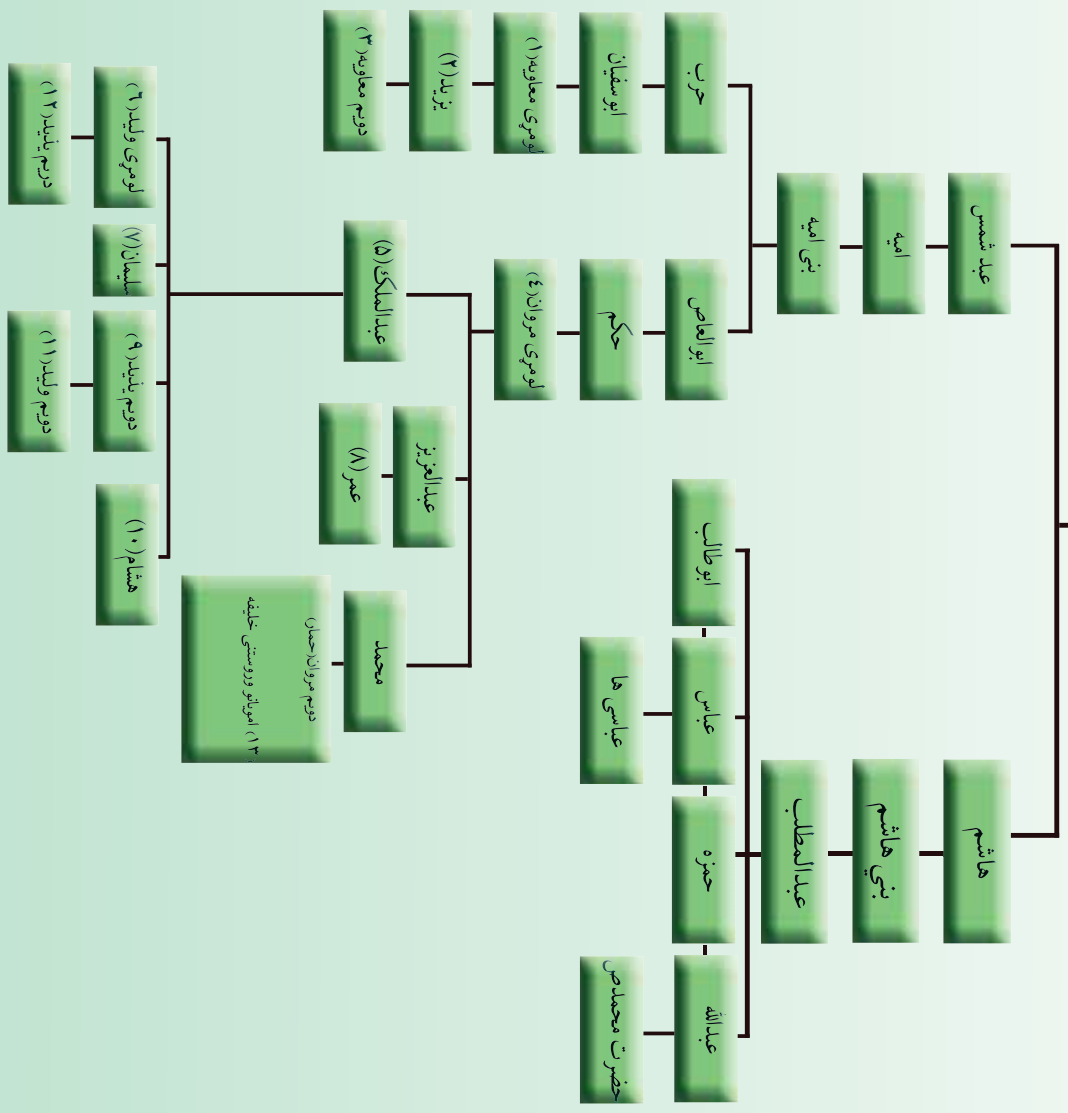
د قریشو قبیله

د امویانو شجره

عبدالمنان

زینر و بو هیری

قصی

د ولسي پانخونو لاملونه

د بني اميه دولت په دوره کې نارضايتي زموږ په هېواد کې زياته شوه. دوی حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو څخه ټاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پورې اړه لرله. سياسي مخالفين په سختۍ سره خپل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لگښتو زياتوالی چې د مالي له لارې به اخيستل کېده او همدارنگه بېگار اجباري کارونه د دې لامل وگرځېدل چې د خلکو د بېوزلۍ کچه لوړه او بالاخره د زياتې ناراضۍ لامل وگرځي.

زموږ خلکو د ځينو متعصبو له خوا د بې عدالتۍ او له توپيره وک چلند ته په کتو سره، په داسې حال کې چې په اسلام پي ټينگ ايمان درلود او دهغه په پراختيا کې يې قربانۍ ورکړې وې خو د نوموړو کسانو د تسلط پر وړاندې يې پانخون وکړ، لکه د ابو مسلم خراساني پانخون.

د ټولگي دننه فعاليت

- زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې له لاندې موضوعگانو څخه يوه وټاکي، خبری اثری برې وکړي او بيا دې يو تن په لنډه توگه د ډلې معلومات نيزونه وړاندې کړي.
- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد سياسي وضعيت،
  - د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد اقتصادي وضعيت،

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ

- ۱- د امويانو په دوره کې د مالياتو او بېگار د زياتوالي لاملونه څه وو؟ په لنډه توگه يې واضح کړئ.
- ۲- د ځينو عربو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پانخون اساسي علونه په گوته کړئ.
- ۳- بېگاري او حشر يو تر بله څه توپير لري؟ په دې هکله څرگندونې وکړي.
- ۴- اموي واليانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سياسي مخالفينو سره څه وکړل؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

ستا سره په آند د افغانستان د هغو ولسي پانخونو لاملونه چې د عباسيانو په گټه تر سره کيدل څه وو؟ په دې هکله يو مطلب برابر کړئ او وروسته له اجازې يې د ښوونځي د ډېوال په جريده کې وڅړوئ.

له امويانو څخه عباسيانو ته د واک ليريد

په دې لوست کې به زده کړو چې واک څه ډول له امويانو څخه عباسيانو ته وليږدیده او په دې برخه کې د ابو مسلم خراساني او د غوري مشرانو ونډه څه وه؟

ابو مسلم خراساني او د واک په ليريد کې د هغه ونډه

عبدالرحمن ملقب په ابو مسلم د ماشومتوب د دورې نوم يې (بهرادان) او د پلار نوم يې بناد هر مزد و. نوموړی په (۱۰۰ ق / ۷۲۱ ز) کې د سفيدنج (با سيد دژ چې د جوزجان د انار له مضافاتو څخه دی) په کلي کې زېږېدلی دی. په لومړي سر کې يې تحصیل ته مخه کړه او عربي ژبه يې زده کړه. د ژوند په ترڅو شپږو کې يې ځم او په خور ورو کې يې خوښي نه ښکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې يې د سياست ډگرته و دانگل. د سليم عقل، د هېواد پالنې احساس او پياوړی عزم په لرلو سره ډېر په بېره د ولسي فعاليتونو په سر لاری او مخکښ بدل شو. نوموړي په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې يې له ابراهيم عباسي سره وليدل او د بني عباس له پټ گوند سره يې اړيکې ټينگې کړې. څه وخت چې هېواد ته راستون شو، د علوي سيدانو يحيي بن زيد له شهادته وروسته يې په خراسان کې د امويانو په وړاندې د پاڅون مشري په غاړه واخيسته.

د پاڅون په لومړيو ورځو کې ډېرې ډلې له ده سره يو ځای شوې، تر هغه پورې چې د (۱۲۶ ق / ۷۴۷ ز) کال په کوچني اختر کې د سفيدنج په کلي کې يې د امويانو بيرغ کوز او د عباسيانو تور بيرغ يې پورته کړ. د ابو مسلم د دعوت په پايله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسيانو په ملاتړو عربو کې د عباسيانو پلويان زيات شول او په بېره سره د هرات، بادغيس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نيشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سيمو زيات شمېر خلک د نوموړي مرستې ته حاضر شول. پياډه او سپاره خلک به له ابو مسلم سره يو ځای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سيار چې له ابو مسلم سره يې مقابله کوله ونه توانېد چې د پاڅون کونکو په وړاندې ټينگ شي. د ابو مسلم پواسطه د مروې له نيولو وروسته نصر نيشاپور ته شتاک وکړ. د ابو مسلم ځواکونو د سيار لښکر و څاره او ماتې يې ورکړه.

د امويانو امير مروان حمار ډېره هڅه وکړه چې دا پاڅون وځي. د دې لپاره نوموړي نوري لښکرې برابرې کړې او ابراهيم عباسي يې هم وواژه. خو پاڅون کونکو څو ځله د مروان ځواکونو ته په عراق کې سخته ماتې ورکړه او د امويانو د خلافت مرکز دمشق يې ترې ونيو او په (۱۲۸ ق / ۷۴۹ ز) کال کې د کوفې د ښار په جامع جومات کې ابو العباس سفاخ خليفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتېد او هلته ووژل شو.

په دې ترتيب عباسيان د امويانو پر ځای واک ته ورسېدل. خو د خلکو او پاڅون کونکو د ژوند ښه کولو لپاره يې گام پورته نه کړ او خپلو وعدو ته يې ښاکه. ابو مسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسي مشرانو ابو مسلم او

نورو پاڅون کونړونکو ته په ښه سترگه نه کتل نو ځکه يې دله منځه وړلو لپاره لاسونه ښه وهل. ترڅو په (۱۳۴ ق/ ۷۵۵ ز) کال کې المنصور، ابو مسلم په ټگۍ د خلافت مرکز ته وغوښت او مړېې کړ. د ابو مسلم وژني خلک بيا وڅرخول، څرنگه چې پاڅون کونړونکو په لومړي سر کې د ((سنياد)) بيا د استاد ((سيس)) او وروسته د ((مفتح)) په مشرۍ پاڅونونه پيل کړل.

امير فولاد او امير کروړ او همدارنگه د واک په ليرديدنه کې د هغوی وډبه

امير فولاد د ملک شنسب بن خرنګ له اولادې څخه وه، شنسب د افغانستان په مرکز کې د غور له مشرانو څخه و چې د غور د غرونو په شاوخوا کې يې واکمني درلوده. څه وخت چې نوموړي واورېدل چې د افغانستان خلکو د امويانو په وړاندې پاڅون کړی، ده هم پاڅون وکړ او په عباسي گوند کې يې د ابو مسلم خراساني سره يوځای د خلکو په راغونډولو پيل وکړ.

امير کروړ د امير فولاد زوی و. په کال (۱۲۹ ق/ ۷۶۰ ز) کې په غور کې امير شو. نوموړی و تړاېنده چې د غور په شاوخوا کې د واکمنۍ لمنه و غوروي ځکه چې دی يو بالديره، زړه ور او مېړنی سړی و او دخپل پلار په څېر نوموړی د ابو مسلم خراساني سره يوځای د عباسي گوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخيسته. همدارنگه نوموړی يو زړه ور بالديره او پوځ شاعر و چې لومړنی پښتو شعر ده ويلی دی.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي او عباسيانو ته د واک د رسېدو په برخه کې دې د لاندې شخصيتونو په اړه له يو له بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پايله دې بيا د ډلې د يوه غړي له خوا وړاندې شي. (ابو مسلم خراساني، امير فولاد غوري او امير کروړ غوري).

پوښتي

- ۱- عباسي خليفه ولي ابو مسلم وواژه؟
- ۲- ستاسو په اند، هغه خوځښتونه چې د ابو مسلم خراساني له وژني راپيدا شول، څه ځانگړتيا وي بې لري؟
- ۳- له امويانو څخه عباسيانو ته واک څه ډول انتقال شو، په لنډه توگه يې شرحه کړئ.

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په اند، ابو مسلم ولي ابو العباس سفاخ واک ته ورساوه او خپله يې د خلافت واگې ترلاسه نه کړې؟

افغانستان د عباسيانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسيانو په دوره کې د هېواد په سياسي، اقتصادي او فرهنگي وضع وپوهېږو، په دې برخه کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورنۍ په ونډه پوه شئ.

عباسيان د اسلام د پيغمبر د اکا (تره) عباس له اولادې څخه دي او د قرشو د بني هاشمو له قبيلې څخه شمېرل کېږي، د دويمې هجري پېړۍ په وروستيو کې د سياست ډگرته راووتل او څه وخت چې د خراسان له ناآرامي وضعې څخه خبر شول، په (۱۰۶هـ / ۷۲۲ز) کې يې خپل مبلغان او دعوت کونکي دې سيمې ته ولېږل. د افغانستان خلکو د دوی د موخو څخه ملاتړ وکړ او د ونډې په بيه يې د امويانو په ځای عباسيان په (۲۸هـ / ۷۴۹ز) واک ته ورسول. د عباسيانو دوره (۵۲۳) کاله اوږده شوه او په پای کې د مغولو له خوا په (۳۷هـ / ۱۲۵۸ز) کې د دوی خلافت رنگ شو.

د عباسيانو په دوره کې د افغانستان ماليات کابو له څلوېښتو ميليونو درهم څخه اويا ميليونو درهم ته لوړ شول، په همدې دليل په افغانستان کې د بزگرانو جوړ يا څوڼوڼه د عباسيانو د مالياتي زورښاتو په وړاندې رامنځته شول. او په ځانگړې توگه د هېواد د شمالي او لوېديځو ولايتونو خلکو جوړ کلونه مبارزه وکړه ترڅو لږ تر لږه يې ځانونه د دوی له درانه باره وژغورل.

عباسيانو نه شولای کولی د افغانستان د خلکو له سياسي او اقتصادي پاڅونونو سره په يوازيتوب برياليتوب ترلاسه کړي، نو له دې امله چې په دې برخه کې برياليتوب ترلاسه کړې د سيمه ييزو اشرافو او مشرانو مرسته يې ځانته را جلب کړه او د گڼو گڼو ترسيوري لاندې يې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې د افغانستان کرنه او د اوبو لگولو سيستم قانوني بڼه ځانته غوره کړه. له هريرود او د هلمند له سيند څخه نوي کانالونه او ويايي وغزېدلې. په بلخ کې له (۷۰) زياتې د اوبو ژړندې او په سيستان کې بادي ژړندې جوړې شوې. په بلخ کې د څلور دانو له ډلې څخه غنم او ورپسې کرل کېدلې. په بادخيسات او خور کې مالدارۍ او کرنې بر مختگ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمې منسو چالو د توليد مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداگرۍ

عمله مرکز و. د ورېښمو صنعت او کسب هم زموږ. د هېواد په ځينو برخو کې دود و. په غور کې او سپينه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په گاوندیو هېوادونو کې چېرې شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالي نورو ولایتونو کې اوسپنه، سپین زر او سره زر استخراجېدل او همدارنگه د پنجشېر سپین زر مشهوره وه.

د قریشو قبیله

هاشم

(بنی هاشم)

عبدالمطلب

عباس

ابوطالب

عبدالله

علی

محمد

منصور (۱)

د فرهنگ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې ځلېدونکو شخصیتونو لرونکی و چې د ادبي او پوهنیزو اثارو په پنځولو سره یې خپل نومونه زموږ د هېواد په تاریخ کې تېلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسی بن شاګر خراساني زامن هربو محمد، احمد او حسن او همدا رنگه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په ریاضیاتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستاني شاعر او ابو زیند احمد بن سهل بلخي ادیب، فیلسوف او جغرافیه پوه.

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ.

د عباسیانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون دلایل توضیح کړئ.

پرمکيان

برمکيان په اصل کې د برمک په نامه د يوه شخص زامنو له ډلې څخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتي انشکدي ملا و. د دې کورنۍ لومړنی مشهور شخص خالد د برمک زوی و چې د اموي وروستي خليفه مروان حمار په چوپړ کې و. نوموړي وروسته د عباسي منصور د وزير او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد څخه وروسته يحيي د ده زوی د دې کورنۍ يوه او بانفوذ شخص ګڼل کېږي. نوموړی د مهدي له خوا د هارون الرشيد د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموړي د هارون الرشيد په زمانه کې د عباسي خلافت ټولې چارې په غاړه لرلې او له دوو زامنو سره يې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشيد په دوی بډګمانه شو او په (۱۷۸ هـ / ۸۰۳ ز) کې يې د خليفه د امر سره سم يحيي زوی جعفر مړ او پخپله دی سره د کورنۍ له نورو غړو يې زنداني کړ. او د برمکيانو ټول مالونه يې هم ضبط کړل.

طاهر فوشنجي (طاهر ذواليمينی)

طاهر بن حسين فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶ ز) کې په فوشنج يا د هرات په اوسني زنده جان کې وزیږېده. طاهر د ځوانۍ له پيل څخه په سياسي او ټولنيزو فعاليتونو کې ګډون کاوه. نوموړی بانديره سړی و. د دوو عباسي وروڼو مامون او امين د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشيد چې د بادغیسی مور څخه زېږېدلې و ملاتړ وکړ او په (۱۹۵ ق / ۸۱۱ ز) کې يې امين الرشيد وواژه. څه وخت چې مامون الرشيد خلافت ته ورسېده. طاهر ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر په

(۲۰۱۷ ق / ۸۲۲ ن) کال کې د جمعې په ورځ همداڼه د خطبې په مهال د خلیفه نوم د خطبې څخه لرې کړ او د خپلواکۍ اعلان یې وکړ. خو په سبا ورځ ووژل شو. وروسته له ده د پتخوسو کلونو مودې لپاره د ده اولادونو په افغانستان کې واکمني درلوده.

د ټولګي دښه فعالیت

زده کړونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي، هره ډله دې بيا له لاندې موضوعگانو څخه يوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې د ټولګي يو تن بيا د خپلې ډلې نظريات او معلومات نورو غړو ته وړاندې کړي.

- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان سياسي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان پوهنيز وضعيت.

پوښتي

- ۱- عباسيانو څه وخت او څه ډول خپل سياسي فعاليتونه په افغانستان کې پيل کړل؟
- ۲- طاهر څوک و او څه ډول واکمني ته ورسيد؟
- ۳- برمکيان د کوم ځای وو او په څه ډول يې د عباسيانو دربار ته لار ومونده؟
- ۴- ستاسو په اند ولې هارون الرشيد په برمکيانو بدگمانه شو؟

له ټولګي څخه دباڼدي فعالیت

په افغانستان کې د امریانو او عباسیانو کره وړه، ورته والی او توپيرونه په لنډه ډول سره پرتله کړئ.

د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغيزي

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په څه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هويت ورکړ، يوروالی يې وروياښه او د پوهې دروازي يې خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختگ په لاره کې څه قربانۍ ورکړې او اسلامي نړۍ ته يې څه پوهنيز او فرهنگي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سپيڅلي دين په راڼگ او خپرېدو سره، زموږ د هېواد تاريخ يو نوي پړاو ته ورننوت. ځکه اسلام مونږ ته نوى اسلامي هويت وربښه او دغه اسلامي هويت زموږ د خلکو د يوروالي سبب شو او ټول قومونه او قبيلي د يوه دين او عقيدې خاوندان شول. همدا رنگه د اسلام دين د پوهې د لاسته راوړلو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه يووړ نو په دې دليل پوهې او زده کړې پراختيا وموندله.

همدا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پيړۍ کې اسلام ومانه د عربى ژبې په زده کړه او ديني علومو لکه قران شريف، حديث، او فقي په تحصيل کې يې لوي لوي برالېتوبونه تر لاسه کړل او ترديمي پيړۍ پورې يې ډېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت، امام اعظم ابو حنيفه (رح)، امام حنبل مروزي، ابو داود سجستاني (سيستاني) او داسې نور رښکاره شول چې د اسلام د دين لپاره يې د قدر وړ خدمتونه وکړل. همدا رنگه په دې دوره کې سيستاني عالمانو او پوهانو له دې سيمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو څانگو کې يې تاليفات رامنځ ته کړل. په دې ځاى کې د ځينو هغو ليکوالانو يادونه اړين بولو چې د دومي هجري پيړۍ له نيمايي څخه يې د کتابونو په ليکلو پيل وکړ:

ابو زيد بلخي اديب او جغرافيه پوه، ابو مشعر بلخي رياضى پوه، محمد بن موسى د هندسي عالم بشار بن برد، تخارستاني شاعر او ابو نصر فارابى (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافيا، فلسفې، نجوم او ادبياتو تر ټولو لويو عالمانو له ډلې څخه شمېرل کېږي) څخه عبارت دي. د دوى له اثارو څخه په اتلسمه او نورلسمه پيړۍ کې د نړۍ په ژونديو ژبو په اروپا کې وژباړل او بيا خپاره شول.

زموږ خلکو د خپلو پياوړو کورنيو او خلکو په واسطه د افغانستان تهليپ د خپلو ژباړونکو په وسيله عربي ټولني او د اسلام د تمدن نړۍ ته د ننه کړل. د برمکيانو کورنۍ په دويمه هجري پيړۍ کې د طب په برخه کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکياتو په برخه کې د (سند هند) کتاب او د سند باد کيسه په عربي وژباړله.

همدارنگه زموږ خلکو د اسلام د پراختیا او خپرېدو په لاره کې ډېرې قربانۍ ورکړې او اسلام یې د هېواد تر ختیځو پولو یعنی هند پورې خپور کړ.

په دې ترتیب د عربي مسلمانانو او زموږ د هېوادوالو ترمنځ اغېزې دوه اړخیزه وې، اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هويت ورکړ، یووالی یې وروباښه د پوهې دروازي یې زموږ پرمخ پرانیستې. په بلل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنگي خدمتونو او همدارنگه د وینې په بیه په اسلامي تمدن کې د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه واخیسته او په ځانگړې توگه پوهانو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلوده.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي، یوه ډله دې د عربي مسلمانانو اغېزې زموږ په هېواد والو او دویمه ډله دې زموږ د هېوادوالو اغېزې په عربي ټولنه او اسلامي نړۍ تر خپرو اترو لاندې ونیسي او د خپرو اترو پایلې دې یوه له دوی څخه بیا د ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتني

- ۱- د عربي مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ گډې اغېزې څه ډول وې؟ په دې هکله څرگندوونې وکړي.
- ۲- زموږ د هېواد پوهانو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توگه یې واضح کړئ.
- ۳- ستاسو په آند د بلخ برمکي ډلې د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلود؟ په دې هکله څرگندوونې وکړئ.

له ټولگي څخه دباڼدي فعالیت

افغانستان ته د اسلام تر ټولو مهم خدمت په هکله یوه مقاله ولیکئ او په راتلونکي لوست کې یې وړاندې کړئ.

دويم څپرکی

په افغانستان کې وروسته له اسلام څخه خپلواک حکومتونه

په دې څپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پېژندگلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام له راتگ څخه وروسته جوړ شول.

حضرت علي اکرم الله وجهه) روضه په مزار شريف کې

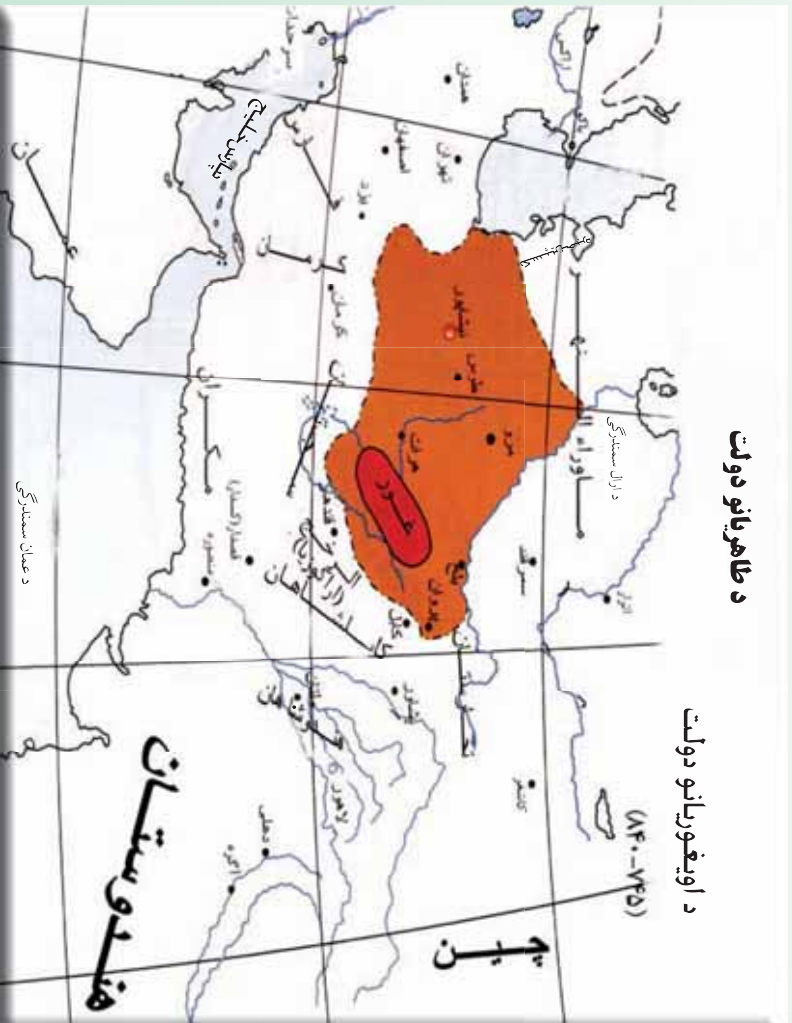
د هرات جامع جومات

د خپړکي موخي

۱. له سيمه ييزو واکمنو کورنيو او د هغوی د حکومتونو د رامنځته کيدلو له لاملونو سره د زده کوونکو بلدول؛
۲. له درېيمې نه تر اوومې هجري پيرې د هېواد د خپلواکۍ غوښتونکو خپرو سره د زده کوونکو بلدول؛
۳. د سيمه ييزو حکومتونو يو له بل سره د اړيکو او د بغداد د خلافت سره د هغو مناسبانو په څرنگوالي د زده کوونکو بلدول؛
۴. زموږ په هېواد باندې د تيموريانو او مغولو د يرغلونو د علتونو او انگيزو او همدا رنگه د هغو په پايلو باندې د زده کوونکو پوهيدل؛
۵. له درېيمې نه تر لسمې هجري پيرې پورې زموږ د هېواد له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛
۶. په ياده شوي دوره کې د هېواد له تاريخي او فرهنگي څېرو، عالمانو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدتيا.

طاهريان او صفاريان

ايا پوهېږئ چې له اسلام څخه وروسته د خپلواکۍ هڅه لومړی طاهر فوشنجي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نیمه خپلواک دولت د منځته راتلو څخه صفاريانو د عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ اخیستلو په لاره کې د پام وړ کارونه کړي؟

زموږ د هېواد په تاریخ کې طاهریانو او صفاریانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسیانو سره یې مخالفت کاوه. که هر څومره طاهریان د حکومت تر پایه په نیمه خپلواکه توګه پاتې شول خو صفاریانو د دوی په پرتله خپلواکه سیاست غوره کړ او په همدې علت د عباسي خلفاوو سره په شخړو کې ښکېل شول. د ملي فرهنگي هڅو له پلوه هم صفاریان د ملي فرهنگي ملاتړ لرونکو څخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سربرخه د دې دوو کورنیو د هغه وخت له ډېرو نورو سیاسي، اقتصادي او فرهنگي موضوعاتو څخه خبر شی.

ظاهر يان

د دغې کورنۍ نوم د حسين د زوی ظاهر له نوم څخه اخيستل شوی چې اصلاً د پوښنگ يا فوشنڅ (د هرات زنده جان) اوسېدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنيو څخه شمېرل کېږي. د ظاهر نيکه (مصعب) په عباسي نهضت کې گډون وکړ نو څه وخت چې عباسيانو بری وموند، د پوښنگ د ښار مشري يې ده ته وسپارله.

له دې وروسته دا مقام د دوی په کورنۍ کې پاتې شو او ظاهر هم د ځوانۍ په پيل کې دا دنده لرله. ظاهر د دوو ورونيو هر يو امين او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسي مامون پلوي وکړه او د امين له وژلو څخه يې وروسته د مامون خلافت ته زمينه برابره کړه. که ظاهر وروسته له دې هر څومره د عباسي خلافت په لور و مقامونو کې دنده ترسره کړه، خو تل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امين) د وژلو په مسئله کې خليفه راته په غوسه نه شي نو په همدې دليل يې نه غوښتل چې په بغداد کې زيات پاتې شي. او له بله پلوه په (۲۰۴ ق) کال کې له خراسان څخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموړي بايد دغه سيمه يوه تکړه کس ته سپارلې وای، ترڅو د عباسي خلافت پر وړاندې احتمالي پاڅونونه ونځي او د مامون الرشيد په نظر ظاهر ورکس و. نو له دې امله خراسان ته د ظاهر د راتلو دلايل په لاندې توگه وړاندې کولی شو:

۱- د خراسان سيمه د ظاهر په څېر د يوه پياوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسي خلافت ضد پاڅونونو څخه خوندي پاتې کېدله.

۲- ظاهر چې د مامون د ورور (امين) او په عباسي خلافت کې د امين د نورو پلويانو په وژلو يې په بغداد کې ځانته د اوسېدو ځای نه ليدله، نو دا يې ښه وگڼله چې له بغداد څخه ليرې وي.

۳- ظاهر د خراسان د مشرۍ په منلو سره، د مامون د ملاتړۍ عوض تر لاسه کاوه.

نو په دې ترتيب ظاهر په (۲۰۵ ق ذوالقعدې / ۲۲ اکتوبر) کال د مامون څخه د خراسان حکومت د مشرۍ فرمان تر لاسه کړ. په دې هکله ويل کېږي چې عباسي خليفه په پټه سره د ظاهر د کړو وړو د څارلو لپاره يو څوک گمارلی وو. او هغه وخت چې نوموړي له عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ نيت څرگند کړ، د ده کار يې يو طرفه کړ او له پښو يې وغورځاوه.

برسېره پر دې چې د لمانځه له خطبې يې د مامون نوم ايسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسي خليفه نوم نه ليدل کېږي چې د (۲۰۶ ق) کاله را پاتې دي. او دا د حسين د زوی (ظاهر) مينه دخپلې سيمې د خپلواکۍ په باره کې ښيي.

د ظاهر زامن

د بغداد له دربار سره د ظاهر د زامنو اړيکې د ظاهر په پرتله ښې وې، د ظاهر له مړينې سره جوخت د ده زامنو هر يوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې ښه منصوبه تر لاسه کړل. له دې وروسته داسې رپوټ نه دی اورېدل

شوری چې له خپلواکۍ سره د ظاهر د اولادونو مینه وښيي.
له ظاهر وروسته د ظاهریانو د حکومت ترټولو لویه سیاسي څانګړتیا د بغداد د عباسي خلافت څخه ملاتړ او مرسته شمېرل کېږي. او دوی د عباسي خلفاوو د خدمت لپاره ملاوي تړلي وي او په دې توګه د عباسیانو او ظاهریانو ترمنځ اړیکو دوام وموند.
هغه پاڅونونه به چې قصداً د عباسي خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کېدل د ظاهریانو له خوا به خپل کېدل.

په افغانستان باندې د ظاهر زامنو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاریانو په سیستم کې له ظاهریانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د ظاهریانو دولت د له منځه وړلو لامل وګرځېده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموړی (۲۵۹ ق) کال کې د یعقوب لیث صفاري له خوا ونیول شو او د نوموړي په زندان کې یې ساه وختله.

ظاهري مشران

ظاهر بن حسین (۲۰۶ - ۲۰۷ ق)
طلحه بن طاهر (۲۰۷ - ۲۱۳ ق)
عبدالله بن طاهر (۲۱۳ - ۲۳۰ ق)
ظاهر بن عبدالله (۲۳۰ - ۲۴۸ ق)
محمد بن طاهر (۲۴۸ - ۲۵۹ ق)

صفاریان

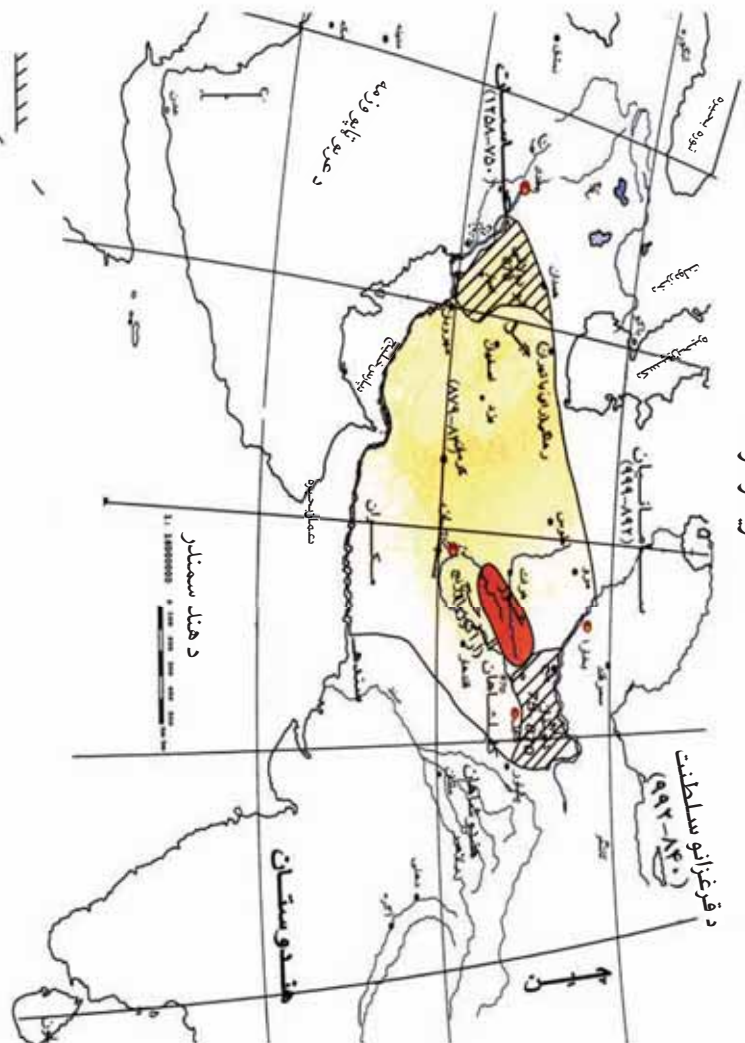
یعقوب د صفاري حکومت بنسټګر او د ده درې وروڼه هر یو عمرو، علي او طاهر د لیث زامن وو. پلار یې په سیستم کې د صفاری یا ټټاری په کسب بوخت و. او په همدې دلیل دوی د صفاریانو (ټټارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د درېمې هجري پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د بېلابېلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېده بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولني د ټیټې او بیوزلو خلكو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکي شوه او یعقوب چې پخپله هم د ټولني د ټیټې طبقې څخه و په ځوانۍ کې له دې ډلې سره یو ځای شو او د خپلې وړتیا او لیاقت په مټ ډیر ژر د دې ډلې د افسرۍ او مشرۍ درجې ته ورسېد، د سیستم خلکو د (۲۴۷ ق محرم په ۲۵ / ۸۶۱ ز) بیعت ورسره وکړ، له هغه وروسته یعقوب لیث صفاري زموږ د هیواد د ډېرو سیمو په نیولو پیل وکړ.

یو له هغو علتونو څخه چې په سیستم کې یې د یعقوب بریالیتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د ده له لښکرو

سره دګڼ شمېر خوارجو يوځای کېدل وو چې ده د هغوی په ملګرتوب ټول سيستان چې مهم ښارونه يې بست او کندهار وو ونيول، دغه راز کرمان، هرات او کابل يې هم ونيول او په دې خاطر چې مخالفان له ده سره يوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سيمو کې ښه امن رامنځته شو. نوموړي په (۲۰۹ ق ۸۷۲ ز) کې

د صفاريانو دولت

د طاهري حکومت مرکز نيشاپور ونيو خو وڼه توانېده چې د ايران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راوړي.

د يعقوب او عباسي خليفه اړيکي

د خلافت د انقلاب او بيلابيلو پاڅونونو له امله د خلافت د واکمنۍ په سيمو کې او همدارنگه د ترکانو اغيزه د عباسي دربار په دننه کې، د عباسي خلفاوو ځواک کمزوره کړی و نو ځکه د يعقوب ليث صفاري په وخت کې د اسلامي قلمرو ځينې سيمې تر خپلې ولکې لاندې راوستې خليفه د امارت منلو پرته بله لاره وڼه ليدله. يعقوب ليث صفاري هم چې د عباسي خليفه له دې دريځ څخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سيمې د پراختيا په خاطر له خليفه سره له درنښته ډک چلند کاوه. او ځينې وخت به يې ډالۍ هم ورلېږلې. لکه چې يو ځل يې ډېرې قيمتي ډالۍ د پنځوسو په شمېر د سرو او سپينو زرو بتان چې له کابل څخه لاسته ورغلي وو، د خليفه متمد عباسي ته ولېږل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) پواسطه د بلخ، تخارستان، سند او سيستان د

حکومت فرمان وروپوره. خو وروسته له دې، یعقوب په (۲۶۲ هـ / ۸۶۷ ز) کال څه وخت چې یې وغوښتل خپله واکمني د عباسي خلافت تر لمني ورسوي او د بغداد د اداري غوښتونکی شو نو له عباسي خلیفه سره په جگړه کې ښکیل شو. او په پایله کې د خلیفه د ورور (موفق) د چل پواسطه چې د دجلې او په یې په صفاري لښکرو ورخوشي کړې او هغوی یې له ډېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسي خلیفه د صفاریانو د مخالفینو یعنې سامانیانو د ملاتړ سیاست ځانته غوره کړ.

د صفاریانو د حکومت پای

یعقوب لیث صفاري ته د عباسي خلیفه له خوا د ماتې نه څه موده وروسته، نوموړی په (۲۶۵ ق / ۸۷۹ ز) کې مړ شو، له هغه وروسته د ده ورور عمرو د واکمنۍ ډگر ته راووت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړیکې په لومړي سر کې څه ناڅه ښې وې او هغه قیمتي ډالۍ د خلیفه لپاره وروپېرلې خو دغه اړیکې تر ډېرې مودې پاتې نه شوي نه ځکه چې عباسي خلافت په اصل کې له صفاریانو سره د زړه نه مینه نه لرله او د نوموړي د اطاعت په هکله یې شک درلود. ځکه په (۲۷۱ ق / ۸۸۴ ز) کال کې د بغداد خلیفه د خراسان حاجیان ځانته وروغوښتل او د هغوی تر مخ یې دغه اعلان وکړ چې عمرو لیث مې له ټولو مقامونو او منصبونو څخه لېرې کړی دی. دغه مسئله له یوه بلوه د صفاریانو په سیمه کې پاڅونونه رامنځته کړل او له بل بلوه د صفاریانو کمزوری ته یې لاره اواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماورالنهر کې د سامانیانو واک چې د بغداد د عباسي خلافت له ملاتړ څخه هم برخمن وو، د عمرو لیث صفاري وېره یې لازمه کړه. نو له دې امله یې د هغوی د مقابلې لپاره ترتیبات ونيول او په (۲۸۷ ق / ۹۰۰ ز) کې د دوی په وړاندې جگړې ته ووت. خو بلخ ته نږدې د اسماعیل ساماني د لښکرو له خوا یې ماته وخوره. امیر اسماعیل ساماني نوموړی یې بغداد کې د خلیفه معتمد حضور ته ولېږه هلته زناني شو او په (۲۸۹ ق) کې ووژل شو.

له دې وروسته د صفاریانو پاتې خلکو یوه پېړۍ په سیستان کې واکمني وکړه او د دوی وروستی مشر د خلف ابن احمد په نامه په (۳۴۴ - ۳۹۹ ق / ۹۵۵ - ۱۰۰۸ ز) کې د سلطان محمود غزنوي له خوا ووژل شو.

د ظاهریانو او صفاریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشکیلاوه. او د کرنې کار ته پاملرنه د طاهري مشرانو، په تېره بیا د طاهر زوی عبدالله د مهمو او مثبتو اقداماتو څخه و.

ځکه ده برسيره پردي چې د کښتونو د له منځه وړلو په برخه کې به یې د خپلو عسکرو مخه نیوله، د کرکيلې د ښه والي لپاره یې ځینې ارزښتناک کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اوبو لگولو سیستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سر کې يادولی شو. زموږ د هېواد مشهور تاریخ لیکونکی عبدالحی بن ضحاک گزېزې د رپورټ له مخې، نوموړي د خراسان ټول قها راغونډ کړل او له هغوی څخه یې وغوښتل چې د اوبو لگولو په برخه کې شرعي موازن وضع کړي او دوی د (کاریز کتاب) یا (کتاب القنی) په نامه یو کتاب ولیکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډېرو کارپرونو او همدارنگه د پرمختللي اقتصاد ښودونکي ده. دغه ذکر شوي کارپرونه زیاتره د پرديو

د یرغلونو په پایله کې ړنگ شول.

همدارنگه د عبدالله بن طاهر په توصیو او سپارښتنو د ښارونو کارگرانو (کارپوهانو) ته د کرنې په هکله سپارښتنه شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سیاست پلوی و. په پایله کې په اقتصادي برخه کې د پام وړ ښه والی راغی. بېلابېلې مېوې او علي کېدلې، همدارنگه د هرات انګورو، بادامو او پستی، د سیستم خړما، د بست زعفران او د بلخ او مروې اثارو ډیر شهرت درلود او زموږ هېواد ته یې ښه شتمني برابرې کړه. خو صفاریانو د پاچاهۍ ډېر وخت په جګړو او همدارنگه د سیمو او ایالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرکړ د هېواد د اقتصاد لپاره یې روښانه پروګرام نه درلود خو په فرهنگي برخه کې د ملي ادبیاتو مینه وال و او داپې غوره ګڼله چې پارسي ژبه باید د عربي ژبې او ادبیاتو ځای ونیسي.

ویل کېږي چې یعقوب لیث صفاري د پیغامونو مدیر مسؤل محمد بن وصیف سګري څخه وغوښتل چې د عربي ژبې په ځای په پارسي ژبه شعر ولیکي. نوموړي د یعقوب په ستاینه کې یوه پارسي قصیده ولیکله. خو طاهریانو عربي ژبه ومنله، د طاهریو زوی طلحه پخپله د عربي ژبې د نحوي عالم و. د طاهري امرینو له ډلې څخه یو څو نور هم د پوهانو او ادیبانو د ملاتړ په برخه کې مشهور وو.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دي د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهریانو فرهنگي او اقتصادي خدمتونو وشمېري.

پوښتنې

- 1- خپل اصلي سیمې ته د طاهر د راګرځېدو مهم دلیل څه دی؟
- 2- ایا د عباسي خلیفه په وړاندې د طاهر سیاست د ده د اولادونو له خوا وپالل شو؟
- 3- د یعقوب لیث صفاري د کار په پیل کې، د ده د شهرت علت څه و؟
- 4- د طاهریانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

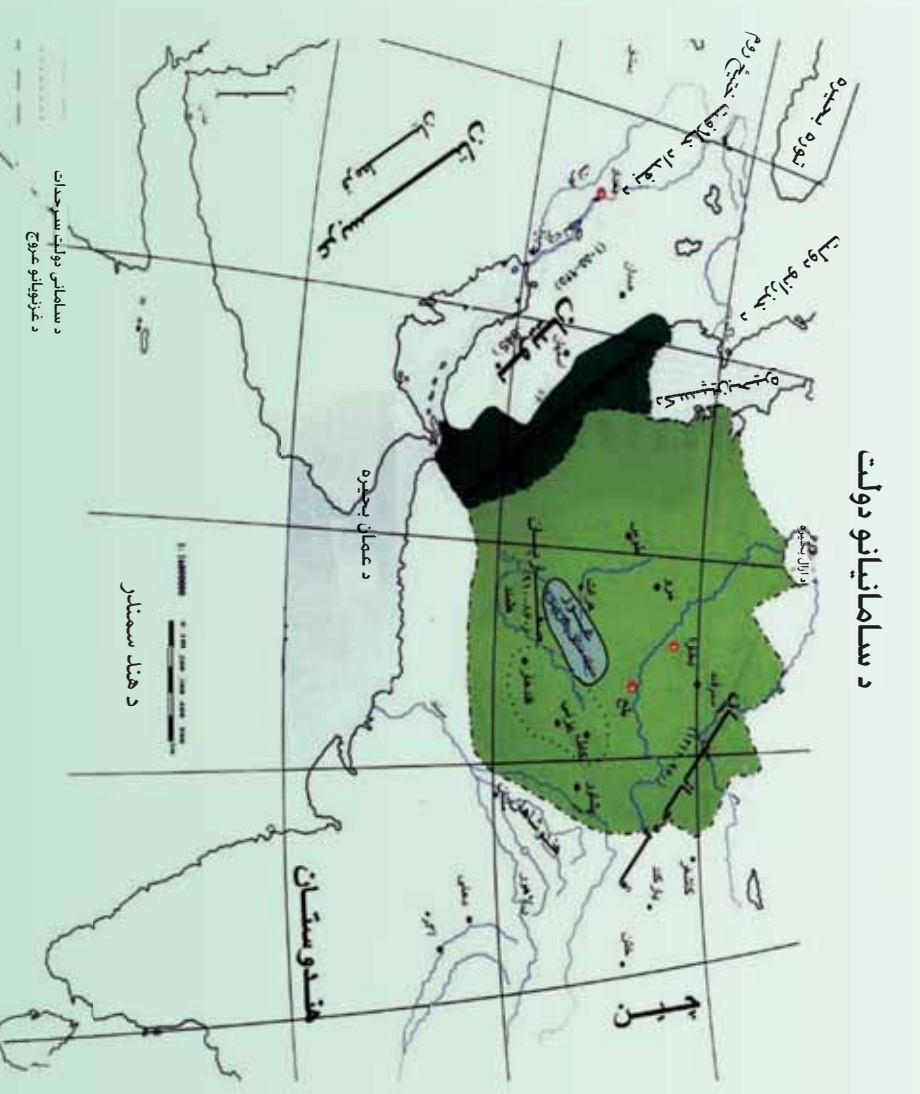
له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دي د خپل هېواد تاریخ او فرهنگ ته د طاهر او یعقوب د خدمتونو په هکله یو لنډ مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

سامانيان

په دې لوست کې به د سامانيانو د واکمنۍ کورنۍ سره آشنا شئ، هغه چې د بغداد د عباسي خلفاوو د سياست په ملاتړ يې په افغانستان او د هغه د اوسنيو گاونډيو هېوادونو کې يو پياوړی او پراخه حکومت رامنځته کړ او په دې به هم وپوهېږئ چې د دوی د واکمنۍ په مهال ولې زموږ هېواد له علمي او فرهنگي غوړ پيدا سره مخ شو؟

د سامانيانو دولت

سامانيان د ختيځو اصلي کورنيو له ډلې څخه دي چې رېښه يې له اسلام څخه مخکې وختونو ته رسېږي. دوی د عباسي خلفاوو په پلوی، خپل سياسي موقعيت د افغانستان، ايران او مرکزي آسيا په اسلامي ختيځ کې ټينگ کړ. سره له دې چې سامانيانو له خلفاوو سره ښې اړيکې لرلې خوښايې هم ماليات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوی د حکومت شکل ((امارت استکفا استيلا)) (معنا دا چې خليفه د عزل او نصب، د مالياتو اخيستل، د ځايناستي ټاکلو او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پېژندل شوی دی. د سامانيانو دوره د اسلامي فرهنگ او تمدن د غوړ پيدا د دوره بللې شو. په ځانگړي توگه عقلي علومو د دوی په دوره کې ډېره وده وکړه.

سامانيان

سامانيان د سامان خدات په نامه د يوه سړي له نوم څخه اخيستل شوي دي. زموږ د هېواد د مشهور تاريخ ليکونکي عبدالحي گريزي په وينا سامان خدات له مغان يا زردشتي روحانيونو څخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په څنډو کې يې استوگنه کړې ده.

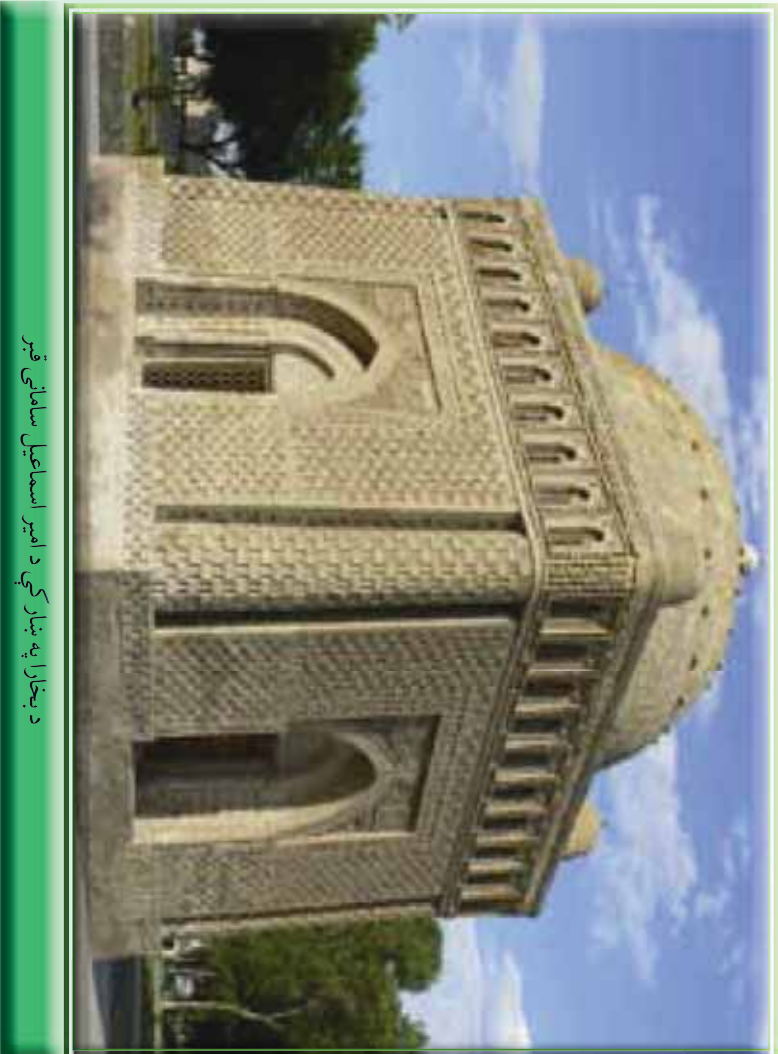
د سامان خدات پلرونه له اسلام څخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو څخه وو. او له اسلام څخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې د رموخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملک په زمانه کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتړ لاندې واقع شو. نوموړي وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخيسته او د ابو مسلم له ملگرو څخه شو. چې په عباسي دولت کې يې هم د ښه نوم ازانگي پورته شوې.

د دويمې هجري (اتمې ميلادي) پېړۍ په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشيد د زامنو تر منځ د ځايناستۍ په مسئله رامنځته شو، مامون الرشيد سره په مروه کې خلکو بيعت وکړ مامون الرشيد له ځينو بانفوله کورنيو لکه طاهريانو او سامانيانو څخه د مرستي غوښتنه وکړه او د دوی د مرستي په بدل کې يې بيا وروسته ډېر مهم حکومتي مقاومتونه دوی ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسيانو او سامانيانو تر منځ اړيکې سره نژدې شوې او څه وخت چې مامون الرشيد له مروې څخه بغداد ته لاړ نو د عباسي خلافت په ختيځ کې يې د څلورو مهمو ښارونو مشري د سامان څلورو زامنو ته وسپارله: نوح بن اسد، سمرقند، احمد بن اسد ته يې فرغانه، يحيى بن اسد ته تاشکند او الياص ته يې هرات وسپاره.

د صفاريانو په را څرگندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره يې چندان نښې اړيکې نه لرلې. د بغداد د خلفانو او سامانيانو اړيکې يورې نورې مرحلې ته د اخلې شوې او د بغداد خلافت چې د مخالفينو د شتون له امله يې د سامانيانو ملاتړ ته اړتيا لرله، هڅه يې کوله چې د دوی حکومت ته په غاړې اېښودو سره، سامانيانو ته سياسي مشروعت وښيي. سامانيانو هم چې دې ډول تائيد ته اړتيا لرله نو د خلافت په تائيد سره يې د عامه خلکو په ذهنونو کې ډېر ښه ځای ونيو.

د ساماني لړۍ لومړی بنسټگر، اسماعيل

د ساماني لړۍ بنسټگر اسماعيل بن احمد بن سامان خدات دی. نوموړی په (۲۳۴ ق، ۸۴۸ ز) کال په فرغانه کې وزېږېد. امير اسماعيل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر) (۲۷۹ ق، ۸۹۲ ز) کال کې مړ شو خو د ده شهرت او اعتبار هغه وخت زيات شو چې صفاريانو ته يې په جگړه کې ماتې ورکړه او عمرو بن ليث صفاري يې ونيوه. دغه پېښه د (۲۸۷ کال د ربيع الاول په ۱۵ ق/ ۹۰۰ ميلادي کال د اپريل ۱۹ ز) کې رامنځته شوه. وروسته له دې پېښې يې عباسي خليفه معتضد ته د حکومت فرمان ولېږه، ځکه چې د صفاريانو (د خلافت له اوامرو څخه د سرغړونکو) په ماتې سره سامانيانو په عباسي

د بخارا په ښار کې د امير اسماعيل ساماني قبر

خلافت کې ډېر محبوبيت ترلاسه کړ.

امير اسماعيل ساماني د عباسي خلافت د ملاتړ په لاره کې د نوزو مخالفانو سره هم جگړې وکړې لکه د طبرستان له علوي ساداتو سره چې جگړه وکړه او د هغوی مشر محمد بن زيد علوي يې وواژه، طبرستان او ری اوسنی تهران) او لږ وروسته يې زنجان او قزوین هم ونيول او په دې ترتيب يې د خپلو فتحو لاس ته افغانستان څخه واړوله او د اوسني ايران تر لويديځو څنډو ورسېد.

د امير اسماعيل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې يعني د بخارا ښار ښه پرمختگ وکړ او په ختيځ کې د اسلامي ښارونو په يو مهم مرکز بدل شو. امير اسماعيل کابو وروسته له اتو کلونو امرت، په (۹۵ق)، ۹۰۷ ز) کال مړ شو.

د امير اسماعيل ځايناستي

د امير محمد اسماعيل زوی دويم احمد د ده ځايناستی شو. د ده د واکمنۍ په دوره کې چې پنځه نيم کاله اوږده شوه، د ساماني دولت عسکرو په سيستان کې د صفاريانو د پاتې شویو او همدارنگه په ماوراءالنهر کې يې له ترکانو سره نښتې وشوې. په دې نښتو کې ساماني دولت بری وگاته خو احمد ساماني ډېر ژر په (۳۰۰ق) - جمادي الاخر

۱۹۱۴ ز جنوري) کي د خپلو مریو له خوا وورژل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي زوی (نصر) واکمني، ته ورسېد. که هر څو د نوموړي د پاچاهۍ پیل په هغو ولايتونو کې چې د ساماني دولت تر ولکې لاندې وو، له شخصو سره لاس اوگريوان و خو نوموړي د خپل عالم او تکړه وزير (ابوعبدالله جهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمويه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېواد ته امنيت او تېکاو (ثبات) راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهۍ دوره (۳۰۱ نه تر ۳۳۱ ق / ۹۱۴ نه تر ۹۴۲ ز) کلونو د ساماني لړۍ د حکومت د دېدې د اوج دوره وه. د نصر له مړینې وروسته ساماني حکومت تر (۳۹۵ ق / ۱۰۰۵ ز) کال پورې پاتې شو او په دې موده کې او ته ساماني مشران واکمني، ته ورسېدل. خو د ساماني دولت څوړتيا هغه مهال پيل شوه چې زيات واک سيمه ييزو مشرانو ته په لاس ورغی. له دې مشرانو څخه يو هم الپ تگين نومېده چې په لومړيو کې د ترک غلامانو څخه و. نوموړي په غزنه کې په ۳۵۱ / ۹۶۲ ز کال کې د ترک مریو په ملاتړ د غزنويانو د نوي حکومت بنسټ کېښود. ساماني حکومت او دولت يو سلو دوه کاله او شپږ مياشتې اوږد شو.

د سامانيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د سامانيانو دوره چې د ختيځې نړۍ په تاريخ کې د اسلامي رنسانس په توگه تعبير شوی د اقتصاد له پلوه په ځانگړي توگه زموږ د هېواد د روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مختيگ دوه عمده لاملونه په لاندې توگه بيانولی شو:

لومړی د درنو مالياتو او باجونو نشتوالی او دويم لازم کورنی ثبات او همدارنگه بهرنۍ سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې ښه اقتصادي وده رامنځته شوه. د خلکو اقتصادي روڼتيا لوړه، قصرونه، باغونه او ظرفه صنايع رامنځته شول. د خلکو توليداتو وده وکړه ترهغه ځايه چې په يوه کال کې د سامانيانو لخوا د ټول هېواد نه څلوېښت مېليونه درهم راټولېدل.

په هغو کشفیاتو کې چې بيا وروسته د پرلنډو او سکانونديانو هيوادونو په څنډو کې ترسره شوي، د سامانيانو د وخت نقره يي سکې لاسته راغلې او دا خبره څرگندوي چې د ساماني دولت او ختيځې اروپا تر منځ د سوداگريزو توکو راکړه ورکړه کېدله.

له بزرگانو څخه د ساماني دولت د ملاتړ په سيوري کې کړنې او زراعت هم ښه وده وکړه. او په ځانگړي توگه په گڼ مېشتو سيمو لکه بادغيس، هرات، پوښنگ د سيستان ځینو برخو او بېست کې د مېوو، غلو او نباتاتو بيلايل ډولونه پيدا کېدل. د څارويو په ځانگړي توگه د اسانو او اوبنانو د ساتنې مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بېست کې ورېښم هم توليدېدل.

که څه هم د سامانيانو سيمې ته د ترکانو راتگ او بيا لوړو حکومتې او سياسي مقاومتو ته د دوي لاس رسې، دغه پروسه څه نا څه زيانمنه کړه خو داسې روت نه دی لاسته راغلی چې اقتصادي وضعه يې له خطر سره مخ کړې وي.

د فرهنگ او تمدن په برخه کې مهم يون رامنځته شو ځکه د سامانيانو په لاس د يوه پياوړي نظام د بنسټ اېښودو سره، فرهنگ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راڅرگندېدو لپاره مناسب چاپيريال رامنځته شو. په ځانگړې توگه د نظم او نثر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.

دسامانيانو په دوره کې د پوهنو د پراختيا مهم علت، د عقيدې آزادي او همدارنگه د ساماني مشرانو حوصله او نرمې وه. په دې دوره کې له تعصبه ډکه فضا نه وه موجوده. د بيلا بيلو فکري او ديني کړنلارو او همدارنگه د نظر او فکر دځوانانو لپاره يو ډاډمن چاپيريال موجود و. ساماني مشرانو هڅه کوله چې له ځان پالنې او عقيدتي استبداد څخه ځان وژغوري. او همدا کار د بيلا بيلو فکرونو د راڅرگندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ريحان البيروني په ترتيب سره په خپلو کتابونو (مفتاح العلوم) او (آثارالباقية) کې دهغه وخت د بيلا بيلو فکري او عقيدتي څانگو او ډلو څخه خبر راکوي او په زين الاخبار کې د عبدالحي گردېزي په وينا، د سامانيانو يوه وزير ابو عبدالله جيجاني په امر د ساماني دربار د کړنلارو ټاکلو او همدارنگه د هېواد د ادارې لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو دربارونو کړنلارې يې له تعصبه راتولې کړې چې د دوی له منځ څخه د هغو هېوادونو قوانين غوره کړي چې پرمختللي انساني بڼه ولري. نوموړي وروسته امر وکړ چې د دربار او دېوان ټول غړي نوموړو کړنلارو عملي کولو ته غاړه کېږدي. نو له دې کبله ډېر پوهان او د فکر ځوانان وهڅېدل تر څو خپلې پوهې او فکرونه ټولني ته وړاندې کړي.

په دې ترتيب د اسلام د تمدن طلايي دوره وځلېده او لوی اسلامي فيلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختيځو سيمو د حکيمانو خاتم الشيخ الرئيس ابو علي حسين بن عبدالله بن سينا، لوي متفکر رياضي پوه او تکړه ستورنۍ پېژندونکی ابوريحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو لوی استاد جعفر بن محمد رودکي، شاعر، استاد او تکړه حکيم ابوالحسن شهيد بلخي، د امير منصور ساماني وزير او د باعمرې تاريخ ليکونکی محمد بن عبدالله بلعمي، د لومړي منصور ساماني تکړه وزير، جغرافيه پوه او اشکال العالم د کتاب ليکونکی ابو عبدالله احمد بن محمد جيهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومړنی شاعره رابعه بلخي چې پلار يې د زينت العرب لقب واکړی و او لسگونو نورو پوهانو او هوشيارانو په دې دوره کې استوگنه درلوده او کتابونه يې وړاندې کړل.

په ټولگي کي فعاليت

زده کوونکي دي په ډله ييزه توگه د نقشي پر مخ ساماني قلمرو په گوته کړي او د دي دوري د پوهانو او عالمانو نومونه دي وليکي.

پوښتني

- ۱- زمونږ په هېواد کي سامانيانو څه ډول سابقه لرله؟
- ۲- د سامان خوات اولادونو ولي لري حکومتي خوکی تر لاسه کړي؟
- ۳- د سامانيانو تر ټولو مشهور پاچا څه نومېده او په څه ډول يې ساماني دولت د د بېني اوج ته ورساوه؟
- ۴- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانيانو ترمنځ څه اړيکه موجوده وه؟

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کوونکي دي د سامانيانو د فرهنگي سياست په هکله يوه مقاله وليکي، په راتلونکي درسي ساعت کي دي ترلوستلو وروسته ترټولو غوره مقاله وي د ښوونځي په تابلو کي وځړول شي، چې نور زده کوونکي ورته گټه واخلي.

غزنيان او سلجوقيان

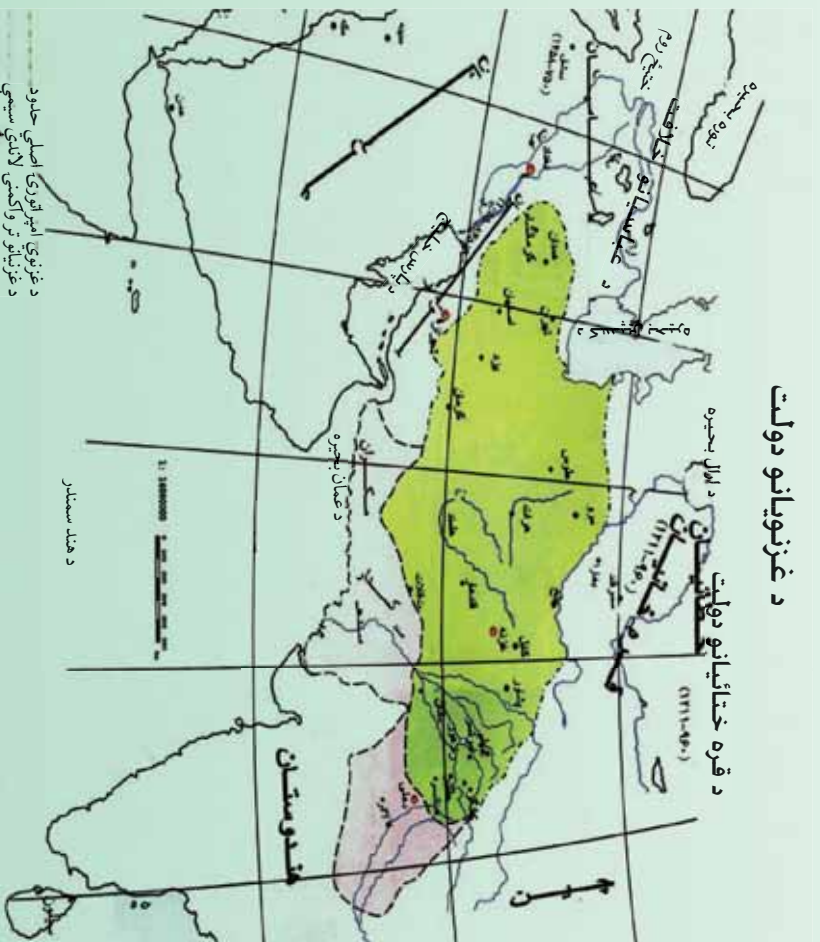
ترکان د هغو قومونو له ډلې څخه وو چې په مرکزي آسيا کې او سېپل، له يادو شوو قومونو سره د سامانيانو د حکومت په دوره کې ډېرې اړيکې ټينګې شوې نو له دې کبله د ترکانو ځينې ډلې د اسلام په سپېڅلي دين مشرفي شوې او د ترکانو ځينې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپړ په لاره کې لوړو حکومتي مقاماتو او په ځانګړې توګه نظامي منصوبونو ته ورسېدل.

يو هم له دې مشرانو څخه الپ تګين نومېده چې د سامانيانو له خوا د خراسان يا افغانستان د سپه سالاری دنده ورته سپارل شوې وه.

نوموړی د غزنيانو د لړۍ بنسټګر بلل کېږي.

زموږ د هېواد په تاريخ کې د ترکانو په نامه درې لړۍ (غزنيان، سلجوقيان او خوارزم شاهيان) مشهور دي. په دې لوست کې به د ترکانو دوی مهمې کورنۍ (غزنيان او سلجوقيان) وپېژنئ.

د غزنيانو دولت

غزنيان

زموږ په هېواد کې د غزنه (غزنيان يا غزني) ښار په ځانګړې توګه هغه وخت د اهميت وړ وګرځېد چې د سامانيانو ترکي سردار الپ تګين په (۳۵۰ ق/ ۹۶۱ ز) کال د امير عبدالملک بن نوح د مرګ په وخت کې په هغه توپه

کې گاهون وکړ چې غوښتل يې د خپلې خوښې شهزاده د واک گډۍ ته ورسوي خو ونه توانيد نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزني ته لاړ او دغه ښار يې د خپل مرکز په توگه غوره کړ خو د غزنويانو واک د سبکتگين په نامه د يوه بل ترکي غلام پواسطه تثبيت شو. دغه سړی چې په اصل کې د مرکزي آسيا له ترکانو څخه و، له زنداني کېدو وروسته د الپ تگين له خوا و اخيستل شو او د نوموړي د هوشيارۍ له کبله د الپ تگين د پام وړ وگرزېد، تر هغه ځايه چې د نوموړي د ساتونکو مشري ور په غاړه شوه او د الپ تگين له لور سره يې واده هم وکړ.

سبکتگين

په (۳۵۲ق/ ۹۶۳ ز) کال کې د الپ تگين له مړينې وروسته د ده زوی ابو اسحاق ابراهيم دري کاله او بيا د ده وروسته، بلکاتگين د لسو کلونو لپاره د غزني اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تگين خلاف د سامانيانو سره خپلې اړيکې ټينگې کړې.

خو د غزني کمزوري ادارې او په غزني باندې د لويکيانو او نورو مخالفينو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتيري دې ته وهڅول تر څو سبکتگين د الپ تگين زوم د خپل امير په توگه وټاکي. د نوموړي د واکمنۍ موده په (۳۶۲ق، ۹۷۲ ز) کې پيل او په (۳۸۷ق، ۹۹۷ ز) کال کې د ده له مړينې سره يو ځای پای ته ورسېده او نوموړي په دې دوره کې د غزنويانو حکومت خړاکمن کړ. سبکتگين بښت او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدا رنگه د دې حملو په ترڅ کې يې د افغانستان مشهور پوه او اديب ابو الفتح بستي هم خپل چوپړ ته حاضر کړ.

د هندوستان په لور يې هم لښکر کشی وکړې. چې برسېره پر ديني اعتبار غزنويانو ته ډېر غنيمتونه هم په لاس ورځل. او د حکومت ساحه يې د هند تر جيبال پورې ورسېده.

سبکتگين د هېواد د ادارې لپاره، اياتونه د خپلې کورنۍ، د خړو تر منځ ووېشل چې ډير مهم ښار (نيشاپور) يې خپل زوی ابو القاسم محمود، بښت يې بل زوی نصر او همدا رنگه غزني او بلخ يې بل زوی اسماعيل ته وسپارل.

سلطان محمود غزنوي

د سبکتگين له خوا اسماعيل (د سبکتگين د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزني حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې يو تکړه او په کار پوه سړی و)، د اختلاف لپاره يې زمينه مساعده کړه. نو په دې توگه څه وخت چې په (۳۸۷ق/ ۹۹۷ ز) کال سبکتگين مړ شو، نوموړي خپل ورور له واکه لېرې کړ او د غزنوي دولت اداره يې پخپله غاړه واخيسته. د محمود غزنوي منظم سياست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سيمه ييزو حکومتونو په له منځه

سلطان محمود غزنوي

ولړو ولاړو او دې کار د ده واکمني ځواکمنه کړه. په دې توګه چې سیستان، غرجستان (هزاره جات)، گورګانان (جوزجان)، چقانيان او خوارزم د غزني دربار اطاعت ته غاړه کېښوده.

فتوحات

زموږ د هېواد په تاريخ کې محمود غزنوي څکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوي چې ده زيات فتوحات په ځانګړي توګه د هندوستان په لوري تر سره کړي دي.

نوموړي د بېلابېلو دلايلو له مخې په هندوستان باندې يرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپرېدل او هغه قيمتي څښتنو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانو کې ساتل کېدل لاسته راوړل.

نوموړي په (۹۲۳ق، ۱۰۰۱ز) په جېپال، په (۹۵۳ق، ۱۰۰۴ز) بهالپه، په (۹۸۳ق، ۱۰۰۹ز) په بهيم، په (۴۰۰ق، ۱۰۰۹ز) په نارين، په (۴۰۴ق، ۱۰۱۳ز) په ناردين او په (۴۰۵ق، ۱۰۱۴ز) کال په تانپش يرغل وکړ.

د دې يرغلونو په پايله کې يې په هندوستان کې د اسلام د سپېڅلي دين رېښې وضخولي او همدارنگه ډېر زيات غنيमतونه د غزنوي ترکانو سرتېرونه لاسته ورغلل. په ځانګړي توګه د هندوستان په گوجرات کې په (۴۱۶ق/۱۰۲۵ز) کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډېرو لويو او مشهورو بتانو له ډلې څخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوي او ده د سرتېرو د ډېر شهرت لامل وګرځېد.

د هند په لورد اشکر کشتيو په اړه د پام وړ خبره داده چې دا کار د غزنوي دولت د سرتېرو لپاره بوختيا وه چې په دې توګه غزنوي دولت له هغو خطرونو څخه په امن پاتې شو کوم چې د سرتېرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و. په هر حال، د سلطان محمود غزنوي فتوحات چې په هره انگيزه تر سره شوي، د هندوستان په سيمه کې په تېره بيا د اسلام د خپرېدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دين چې مخکې تر ملتان رسېدلی و، د غزنويانو په دوره کې د هند تر ډېرو سيمو پورې ورسېد.

د سلطان محمود غزنوي ځايناستي

سربېره پر دې چې سلطان محمود غزنوي د خپل حکومت په منځنيو کلونو کې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموړی يې خپل وليعهد وټاکه خو د ژوند په وروستيو کلونو کې په مسعود باندې بډگمانه شو او د ده په ځای يې خپل بل زوی (محمد) وليعهد وټاکه، د دې لپاره چې د ده زړور او مېړنی زوی (مسعود) له مرکز څخه ليرې لار شي نو د ری او (تهران) او جبال (د ايران لوېديځ) ايالتونو مشر يې وټاکه. سلطان محمود غزنوي په (۴۲۱ق/۱۰۳۰ز) کال مړ شو او محمد د خپل پلار په غوښتنه په غزني کې پر تخت کېښاست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د وېش غوښتنه رد کړه خو مسعود په برياليتوب سره له تهران څخه د نيشاپور په لور پر مختګ وکړ او د (روژي ۲۱ق/ سپتمبر ۱۰۳۰ز) کال کې څه وخت چې د غزني لښکر و خبر تر لاسه کړ چې د خراسان لښکر و مسعود د پاچا په توګه اعلان کړی نو د دې خبرې په اورېدو سره يې له

په غزني کې د غزنويانو تاريخي مزار

ځنډه محمد له واکه لېږي کي.
مسعود غزنوي د خپلې پاچاهۍ په وخت کې له مخالفينو او سرغړونکو سره زياتې جگړې وکړې.
نوموړي د خپل پلار ډېر شمېر هغه ملاگري ووژل او يا يې زنداني کړل چې د ده په اند د نوموړي د ځايناستي په نه قتلولو کې يې د ده له پلا رسره سلا وه. په حکومت کولو کې يې هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو يې زياتې ماليې و ټاکلې. دغه خبره له يوه پلوه او له بلې خوا د سلجوقي کورنۍ په مشرۍ د اغز د ترکمنانو نوي واک نوموړی لاکمزوری کړ او په پای کې په هغه جگړه کې چې په (روژي ۱۰۴۰ق/ ۱۰۴۰ز) کال کې د يادوشو

ترکمنانو او غزنويانو ترمنځ سرخس ته نژدې د دنانقان په سيمه کې وشوه. غزنويانو سخته ماتنه وخوړه مسعود غزنوي له دې ځايه د غزني په لور تېښته وکړه او خرنگه چې نوموړي فکر کاوه چې د ترکمنانو تر څارني لاندي نه شي، نو ځکه له خپلې کورنۍ او خزانو سره د هند په لور وتېښت. مسعود په (۳۲ق/ ۱۰۴۱ز) کال په هغه توپه کې ووژل شو چې د نوموړي د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنويان د (۱۳۰۱) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خو د دوی واکمني د افغانستان په ځينو سيمو او همدا رنگه د بلوچستان او پنجاب په بڼوې برخې پورې محدوده شوه.

غزنوي پاچاهان

نوم	د حکومت موده
الپ تگين	۳۵۱ق
سبکتگين	۳۶۷ - ۳۸۷ق
اسماعيل بن سبکتگين	۳۸۷ - ۳۸۹ق
سلطان محمود غزنوي	۳۸۹ - ۴۲۱ق

محمد بن محمود	۴۲۱-۴۲۱ ق
سلطان مسعود	۴۲۱ - ۴۳۳ ق
مودود بن مسعود	۴۳۳ - ۴۴۰ ق
مسعود بن مودود	۴۴۰-۴۴۰ ق
بهاللوله علي بن مسعود	۴۴۱-۴۴۴ ق

سلجوقيان

سلجوقيان په اصل کې د اغز له ترکمنانو څخه شمېرل کېږي چې د اتمې هجري پېړۍ په ترڅ کې يې د خوارزم (ارال) بحیرې لور ته او همدا رنگه د سیر سند په سيمې کې کلهې واړولې. د مسلمانانو تاريخ ليکونکو له ډلې.

د سلجوقي دولت د واکمني سيمې

د (تاريخ الرسل والملوک) کتاب خاوند طبري په ۸۲۱/ق (۲۰۵) ز کال کې د غزان يرغل د اشروسته په نوم يادوي.

د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او سلجوق هم د همدې د قاق زوی د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تېرولې. ويل کېږي چې دی او کورنۍ يې په (۸۲۱ق/۹۹۲ ز) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن د اسرائيل، ميکايل او موسی په نومونو د ماوراءالنهر لوړته کډوال شول او هلته يې د سامانيانو خدمت ته غاړه کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائيل نيول او د هندوستان کالنجر په زندان کې وروسته له اړو کلونو بند څخه د ده مړينه، د ترکمني سلجوقيانو او ترک غزنويانو تر منځ اړيکې خرابې کړې او د سلطان مسعود ځانگړو سياستونو دوی ته دا زمينه برابره کړه چې سياسي او نظامي واکمني ترلاسه کړي. دوی په

(۱۰۳۸/ق۴۲۹) کال کې د خراسان مشهور ښار نیشاپور ونيو. او وروسته يې د دندانتقاه په سيمه کې د جگړې په بهير کې د سلطان مسعود غزنوي ځواکونو ته سخته ماتې ورکړه، په دې جگړه کې د سلجوقيانو د جگړې مشري د مېکايل زوی طغرل بېگ په غاړه لرله چې نوموړي برسېره په نيشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او ايران نور مهم ولايتونه هم لاسته راوړل.

طغرل بېگ د سلجوقي حکومت د لړۍ بنسټگر گڼل کېږي او تر (۱۰۶۳/ق۴۵۵) ز کال پورې يې واکمني وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنۍ وروسته د ده له مړينې سره سم د نوموړي وراره الپ ارسلان واکمنۍ ته ورسېده نوموړي خواجه نظام الملک خپل وزير وټاکه د دې پوه وزير په هڅو سره يې دولت او سلجوقي نظام له ښه کورني ثبات څخه برخمن شو او په بهرني برخه کې يې په (۲۶/ق۱۰۷۰) ز کال کې د وان او ارزروم د بحيري په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جگړه کې روميانو ته ماتې ورکړه. د روم قيصر ديوزن رومانوس يې اسير او کوچنی آسيایي تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۱۰۷۳/ق۴۵۶) ز کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له ده څخه وروسته د نوموړي زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام الملک په هڅو واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي نه يوازې په کورنيو گهروډيو برلاسی شو، بلکې د سلجوقي دولت ترواک لاندي سيمه يې د ختيځ لورته تر چينه او لوېديځ لورته د مديتراني تر سيند پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ايسته کولو او د تاج الملک قمي په راوستلو سره د کمزورۍ خواته روان شو او په (۱۰۹۲/ق۴۸۵) ز کال کې د نوموړي له مړينې سره سم د ده د کورنۍ د غړو ترمنځ د واکمنۍ د لاسته راوړلو په موخه جگړې پيل شوې او دغه جگړې د دې لامل شوې چې د سلجوقيانو سيمې د شهزاده گانو ترمنځ ووېشل شي او هر شهزاده د خپل وزير او سيرست چې (اباک) به ورته ويل کېده، په مرسته ولايت اداره کاوه.

اباکانو هم له څه مودې وروسته د خپلواکۍ خوښه وليدل او همدارنگه د ايران په آذربايجان او لرستان کې يې خپلواکه لړۍ رامنځته کړه. د سلجوقيانو د واکمني ختيځ سيمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندي راغی او نوموړي وروسته له ډبر اخ او ډب مروه خپله پلازمېنه وټاکله. خو وروسته له (۴۲) کلونو واکمنۍ په (۱۱۵۷/ق۵۵۲) ز کال کې د نوموړي له مړينې سره سم، د ختيځو سلجوقيانو کورنۍ هم کره لاره ځانته غوره کړه او څرنگه چې سلطان سنجر ځايناستي نه درلود، نو د نوموړي خورنې رکن الدين محمود په (۱۱۶۲/ق۵۵۷) ز کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځينو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال د يوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بيا روڼه شو.

له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کرکچونو ډگر شو.

د سلجوقيانو د دورې يو اثار

په دې دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د محمود غزنوي فتوحاتو په ځانگړې توگه په غزني کې د اسلام دين په خپرېدلو برسېره، ډېره شتمني هم غزنويانو ته ورکړه. ځکه د دې يرغلونو په ترڅ کې ډېر غنيمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنيو په وسيله د غزني ښار ودان او آباد شو، د غزني په ښار کې ډېر جوماتونه، کتابتونونه او ماني ورغېدې. د غزني جومات د دېدې په هکله ويل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و.

د غزنويانو په وخت کې د مانپو جوړول هم دود وو او ويل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي يوازي د اوو ميليونو درهمو په بيه يوه ماني جوړه کړه چې د ختگرۍ کارونو موده يې د خلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جوړولو په برخه کې هم د پام وړ کارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جيحون رود پر سر د زنجيرونو د پيوسته کولو پواسطه په (۱۶-۱۵ق/۲۵-۱۰۲۴ز) کال کې د زورتي پل جوړول د غزنويانو د دورې له غوره نوښتونو څخه گڼل کېږي.

زموږ په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنويانو څخه د مخکښو دورو په پرتله زيات توپير ترسترگه شو خو د غزنويانو له خوا د حاصل خيزو ولايتونو لاندې کولو او د پرمخانه غنيمتونو لاسته راوړلو د غزنوي دولت د عوايدو کچه لوړه کړه دغه عوايد څه د پاسه په کال کې سلو مېليونو درهمو ته ورسېد. له فرهنگي پلوه د غزني د ښار پرمختگ، د علومو د غوړېدو او دودېدو عامل وگرزېد، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزني ښار د دارالعلم حکم تر لاسه کړ او ويل کېږي چې برسېره د پوهانو تر څنگ د ده په دربار کې څلور سوه شاعران هم او سېدل.

د غزنويانو دورې د نامتو پوهانو او شاعرانو له ډلې څخه د لاندې کسانو نومونه د يادونې وړ دي. د نجوم، ځمکپوهنې او عقايدو په برخه کې نامتو پوه ابورحان البېروني، راضي پوه ابوالحسن علي بن احمد نسوي، ابوالقاسم حسن غنصري، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزيز عسجدي مروزي. سلجوقيان هم سره له دې چې د فرهنگ او تمدن له پلوه بېرته پاتې وو او تراوسه يې خپل قبيلوي خويونه نه وو هېر کړي دوی هم د سيمه ييزو وزيرانو او پوهو شخصيتونو څخه غوښتنه وکړه ترڅو د حکومتمندۍ په برخه کې ورسره مرسته وکړي، په دې توگه يې غوښتل چې د قبيلوي نظام د زياتونو کچه راتياته کړي.

په دې دوره کې املاک او کرنيزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکو ته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ

پورې يې اړه لرله، له دې کبله د کرني برخه زيانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بيا رغونه د خانگري مذهبي ارزښت لرونکې وه، د ښوونې او روزنې لپاره د (نظاميه) په نامه مدرسې هم د هېواد په بېلابېلو برخو کې جوړې شوې. د دوی د آباديو له ډلې څخه د جوجان په سريل کې د امام خرد زيارت، د بلخ په دولت آباد کې يو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زيارت يادولی شو. د نورو فرهنگي بدلونونو له ډلې څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دودېدل لکه کوټوال (د کلاگانو سرمشر)، باسقاق (د مالي اخيستلو مامور) او همدا راز د رنگارنگ او ارزښتمنو جامو دودېدل.

همدارنگه سلجوقيان د دري او فارسي ژبې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلی شو ځکه نوموړې ژبه د دوی له خوا عراق، انرېايجان او کوچني آسيا (اوسني ترکيې) ته ورسېدله.

د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنگي او علمي څېرو نومونه په لاندې توگه يادولی شو.

حکيم مجدود چې په سنایي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شيخ محمد غزالي او همدارنگه شاعره او هنرمنده ميرمن مهستي.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کورنکې دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي، د الف ډله دې د غزنويانو په دوره کې د غزني د پرمختگ او آبادۍ د علونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دوره کې زموږ د هېواد د فرهنگي پراختيا د علونو په برخه کې يو له بل سره خبرې اترې وکړي.

پوښتي

- ۱- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مينه لرله؟
- ۲- د سلطان محمود غزنوي ځايناستی څه نومېده او سلطان مسعود څه ډول ماته ورکړه؟
- ۳- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په څه ډول يې دولتي واکمني ترلاسه کړه؟
- ۴- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزير څه نومېده؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

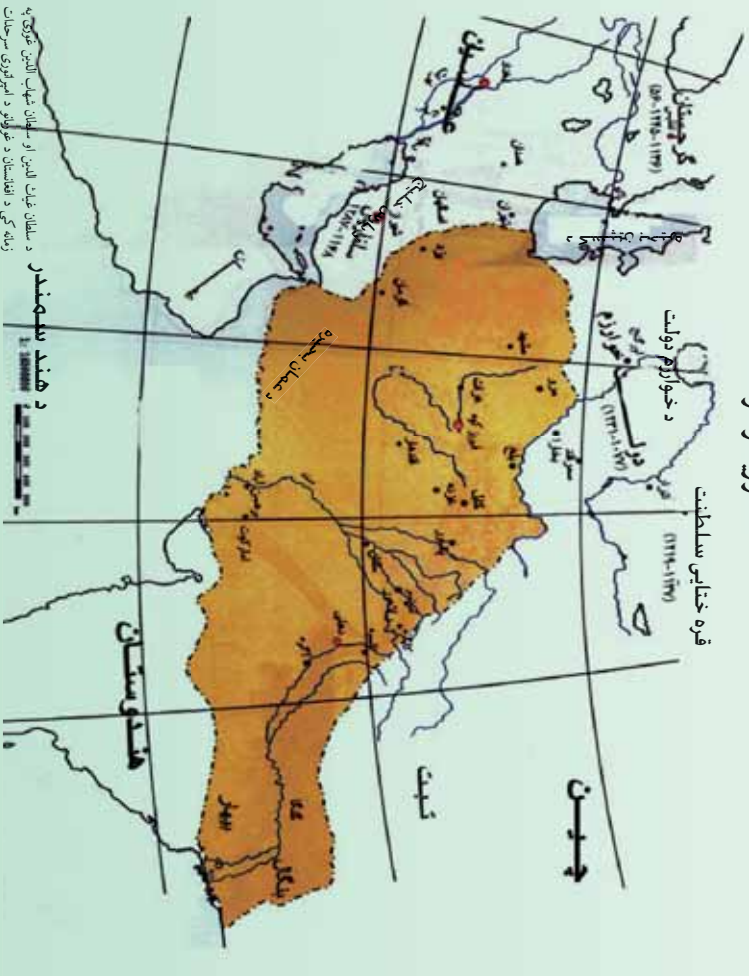

زده کورنکې دې د ابورحان البيروني او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکې غونډه کې دې يې ټولگي ته وړاندې کړي.

غوريان او خوارزم شاهيان

غوريان او خوارزم شاهيان زموږ د هېواد او سيمې د تاريخ هغه واکمنۍ لري، گڼل کېږي چې د خانگړي ارزښت او نقش څخه برخمن وو. غوريانو څه وخت چې په غور کې د سلطنت بنسټ کېښود، نو هندوستان يې هم تر خپلې ولکې لاندي راوست. خوارزم شاهيان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماوراءالنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هېواد يې هم تر واک لاندي و. زموږ په هېواد کې د يادو شوو لږيو ترو لکې لاندي، د وضعې څېړنه د دې لوست موضوع ده چې ورسره آشنا به شئ.

د غوريانو دولت

غوريان چې زموږ د هېواد افغانستان په مرکز کې له غور څخه پاڅېدل، په اصل کې يې رېښه ملک شنسب ته رسېږي. نوموړي په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجاني د طبقات ناصري په کتاب کې د ملک شنسب په اړه ويلي دي. نوموړی د اسلام په لومړيو کې ژوند کاوه او په داوطلبانه توگه يې د حضرت علي (رض) په دوره کې د نوموړي په واسطه د اسلام په سپېڅلي دين مشرف شو او همدارنگه د امارت دوه سمبولونه (عهد

او لورا ده ته ورکړل شول.

غوري شاهان د ځانگړي جغرافيوې موقعيت او د سيبې د ډبرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لومړيو څخه د نسبي خپلواکۍ لرونکي وو، ډير پاجاهان او هېواد نيورونکي و نه توانېدل چې دا سيمه لاندې کړي. غوريانو له

عباسي نهضت سره فعاله ونډه واخيسته او امير فولاد غوري له ابو مسلم خراساني سره مرسته وکړه.

خو لومړی کس چې له هارون الرشيد څخه بې عهد او لولا تر لاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نوموړی وروسته له امير فولاد څخه د غور دويم ځواکمن امير بلل کېده.

د غور له اميرانو څخه محمد سوري د سبکښکين او د ده د زوی سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د دې زوی او پلار د يرغلونو په وړاندې درېده. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (۱۰۱۱ق/۱۰۱۱ز) کال کې په محمد سوري يرغل وکړ او هغه يې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لاړ خو د غور ولايت واکمني د سلطان محمود غزنوي له خوا د هغه زوی شيت ته ورکړل شوه. وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر

د غور منار جام

ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپله سيمه کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به يې خراج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سنجر سلجوقي تر پاچاهۍ پورې دوام وکړ. په دې دوره کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشرۍ لاندې په (۱۱۵۲ق/۱۱۵۲ز) کال کې له سلطان سنجر سلجوقي سره جگړه وکړه. خو علاوالدين حسين له سلطان سنجر سلجوقي له خوا ماتې وخوړه، بيا د غور مشرۍ ته ورسېد.

علاوالدين حسين له څه مودې وروسته پر غزني يرغل وکړ او غزني يې ونيو، خپل ورور سيف الدين يې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزني کې حاکم وټاکه. له څه مودې وروسته د غزني خلکو د هغه پر ضد پاڅون وکړ او د سيف الدين په وژلو سره يې يوځل بيا بهرام شاه غزنوي د پاچاهۍ پر تخت کېناوه.

علاوالدين حسين د غزنويانو د دې عمل څخه د ښج اخيستلو په نيت په (۵۵۶ق، ۱۱۶۰ز) کال کې هغه وخت چې د بهرام شاه زوی خسرو شاه واکمن و، په غزني يرغل وکړ. غزني يې ونيو او وېي سو ځاوه. له دې وروسته

نوموړی په علاو الدین جهانسوز مشهور شو.

له علاو الدین څخه څه موده وروسته د هغه وراه غیاث الدین بن سام د غور واکمن شو او نوموړي د خپل زور وړو شهاب الدین محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزني حاکم و، ماتې ورکړه او د غوريانو تر لاس لاندې سیمه یې له سند څخه تر کرمان پورې ورسوله
سلطان شهاب الدین په (۱۱۸۴ ز / ۵۷۹ق) کال کې لاهور هم ونيو او د غزنيانو سلطنت یې په بشپړه توګه له منځه یووړ. د شهاب الدین د اقداماتو په ترڅ کې د غوريانو هېواد ډېر پراخه شو. په دې ډول د کسینین (خزن) سمندر له څنډو څخه نیولې بیا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جیحون څخه تر بلوچستان پورې خطبه د سلطان غیاث الدین په نامه ویل کېده.

سلطان غیاث الدین غوری

په (۱۲۰۳ ز / ۵۹۹ق) کال کې د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د نوموړي ورور شهاب الدین محمد چې د معز الدین په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزي آسیا کې د یوه بل ځواک سره مخامخ شو چې خوارزم شاهیان نومېدل. چې په پایله کې یې غوريانو ته ماتې ورکړه او سلطان شهاب الدین هم په (۶۰۲هـ / ۲۰۶ ز) کال د یوه مخالف له خوا ووژل شو.

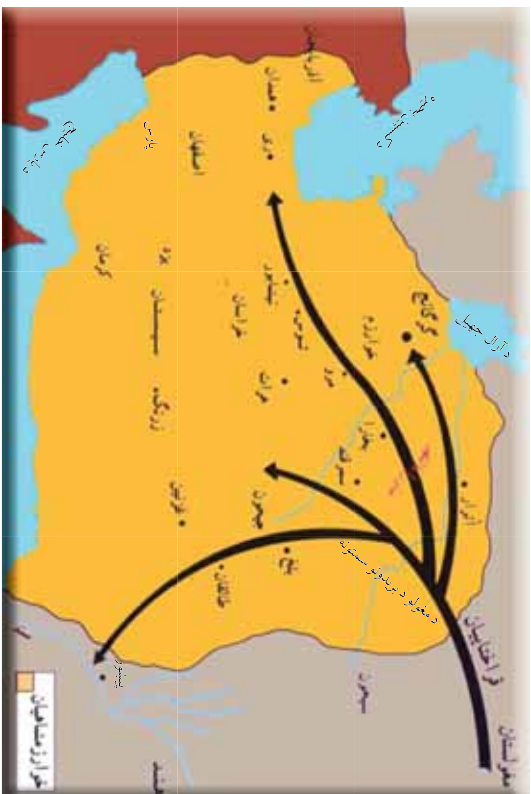
د غوري حکومت کمزوري د غیاث الدین محمد د زوی غیاث الدین محمود له زمانې راپیل شو او امپراطوري یې د دوه پوټې کېدو په لور روانه شوه.

خرنګه چې قطب الدین ایبک په دهلي او ناصر الدین په سند کې د خپلواکۍ بیرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت یوازې په غور پورې محدود شو.

خوارزم شاهیان

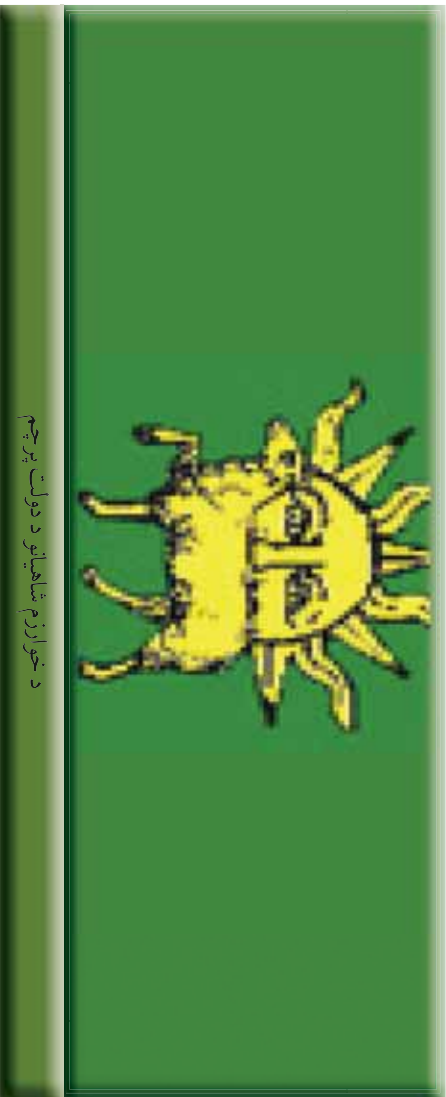
خوارزم چې په لرغونو متنونو کې هوا زرمیا راغلي د هغې سیمې نوم دی چې د جیحون سیند د لورې برخې او د کسینین (خزن) د بحیرې شمالي څنډې تر منځ پرته ده. او خوارزم شاهیان د دې سیمې او سېلونکو ته وبل کېږي. دوی هم د سیمه ییزو اسلامي حکومتونو د پاتخوټونو په موده کې د خپلواکۍ بیرغ اوچت کړ او د ځانګړي حکمرانۍ لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهیانو لومړنی څېره انوشنگین غرجه نومېله چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له غرجستان (اوسني هزاره جات) څخه وه نوموړی د هغو خدتمنونو په بدل کې چې سلجوقي دولت ته یې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسېده چې په پای کې حتی د خوارزم امارت ور په برخه شو. د انوشنگین غرجه له مړینې وروسته د ده زوی محمد په (۹۱ق/۱۰۹۸ز) کال کې د سلطان سلجوقي له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.

همدغه کس (محمد) د لومړي ځل لپاره په ځان (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره یې خپل حکومت د (سلطان سنجر سلجوقي) په ملاتړۍ پر مخ بوتلو خو د ده زوی (انسز) چې پوه او د فضیلت خاوند و، څه

وخت چې په (۵۲ق/۱۱۲۸ز) کال کې د خوارزم مشر شو، نو د سلجوقي حکومت څخه د خپلواکۍ په لاره کې یې هڅې وکړې.

نوموړي په (۵۳۵ق/۱۱۸۱ز) کال کې د سلجوقيانو نوم له خطبې او سکې ایسته کړ او په بشپړه توګه یې خپله خپلواکي اعلان کړه او هڅه یې وکړه چې د نويو سیمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې جغرافیوي سیمې پراخه کړي. د خوارزم شاهیانو پیلوړي امیران عبارت وو له علاوالدین تکش او علاوالدین محمد څخه، په ځانګړي توګه د

علاوالدين د حكومت په دوره كې د خوارزم شاهي دولت تر ولاكې لاندي سيمي خپل اعظمي حده ورسېدې. د غوريانو حكومت هم په ۱۲۰۶/ق ۱۲۰۶ز كال كې د علاوالدين له خوا رنگ شو. او په دې توگه د سند سيند تر څنډو پورې د خوارزم شاهيانو واكمني وغزېده. سره له دومره پراختيا، بيا هم خوارزم شاهي دولت ډېره موده پاتې نشو. ځكه له يوه پلوه يې له عباسي خليفه سره خرابې اړيکې لرلې چې په پايله كې (الناصر الدين الله ۵۷۵ - ۶۲۲ق، ۱۱۷۹-۱۲۲۵ز) كلونو د خوارزم شاهيانو له مخالفينو څخه ملا تر وركړ او له بله پلوه مغولانو د چنگيز خان تر مشرۍ لاندي د دوى سيمه په (۶۱۷ق/۱۲۲۱ز) كال كې تر يرغل لاندي ونيوه. مغولو د خوارزم ښار ونيوه چې په دې ترتيب د خوارزم شاهي د دولت او واكمنۍ د له منځه وړلو موده راوړسېده.

علاوالدين محمد خوارزم شاه له مغولو څخه وتښتېده او د مارنذران سيند يوې جزيرې ته يې پناه يوړه. او هماغلته مړ شو، خو مخكې تر مړينې يې خپل زوى جلال الدين خيلناستى وټاكه. نوموړي د مغولو پر وړاندي ډېر مقاومت وكړ خو د پروان په جگړه كې يې له دوى څخه ماتې وخوړه او سند ته وتښتېد. يو ځل بيا يې سند ته نژدې د چنگيز خان له خوا ماتې وخوړه او دهلي ته يې پناه يوړله، يو ځل بيا يې د كرمان او شيراز له لارې ځان اصفهان او آذربايجان ته ورساوه خو په پاى كې په (۶۲۷ق/۱۳۳۰ز) كال كې د كرمانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حكومت هم د ده له مرگ سره دتاريخ يوه برخه وگرزېده.

اقتصادي او فرهنگي وضعه

د پرله پسې يرغلونو، لښكر كشي او دوامداره جگړو په دليل كه څه هم دا سيمه دومره د اقتصادي ودې او غوړيلنې لپاره مناسبه نه ده خو بيا هم زموږ خلكو به په دې دوره كې د کرنې، زراعت او توليد له لارې خپلې لومړنۍ اړتياوې پوره كولې. ورپسې، غنم، وريجې، پنبه، انگور، مښ، بادام، پتير يې توليدل. همدارنگه د هېواد له ځينو كانونو څخه سره زړه سپين زړه، اوسپنه، مس، سرب او نوشادر استخراجېدل. او كوچنې صنايع لكه نساجي، چرم جوړونه، قالين او بدنه او وسله جوړول دود (رواج) وو، خو د پوهې او فرهنگ په برخه كې، دا دوره د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللې شوې ده. سره له دې ټولو، په ځانگړې توگه غوريانو ودانيو او آباديو ته پاملرنه وكړه او ځينې جوړاتونه، كلاگانې او ودانۍ يې جوړې كړې.

د دوى د ودانيو له ډلې څخه د پام وړ عمرات يوه هم د هرات جومات دى چې د ضياف الدين محمد غوري په دوره كې يې كار پيل شو. بل په غور كې د جام منار چې ۶۴ متره لوړوالى لري د محمد غوري په نامه د يوه ډبرليک په لرلو سره د غور په جام سيمه كې واقع دى چې د نړۍ له لويو منارونو څخه گڼل كېږي.

له بلې خوا غوريان د مذهبي تسامح (آسانۍ) په برخه كې مشهور وو او د دوى دربار د بيلابيلو ديني او مذهبي ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د ټولېدو ځاى گڼل كېده. د پوهانو او عالمانو د جدي ملاتړو له ډلې څخه بل كېدل. دوى پوهانو او عالمانو ته په درنه او دقدر په سترگه كتل. غوري اميرانو د علم او ادب سره دومره مينه لرله، څه

وخت چې علاو الدین جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د ځایناستو بنیاسته ودانۍ رنگولې په هماغه حال نوموړي هغه شعرونه چې د دې مانیو په هکله ویل شوي وو، ټول یې په سر ورو واخیستل او په خپل کتابتون کې یې کېښودل.

خوارزم شاهیانو هم د ادیبانو او شاعرانو د ملاتړ سیاست وپاله او دا خبره مشهوره ده چې استر خوارزم شاه، د خپل انشا د دیوان مشرۍ لپاره رشید الدین محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هنرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او ترکه یې لوی لاس درلود، (حالاتق السحر في دقائق الشعر) کتاب یې د ده په لارښوونې ولیکه. دغه کتاب د معاني، بیان او د وینا د لفظي او معنوي صنایعو په برخه کې ولیکل شو. همدارنگه سیده بیگم (علویه) د کمال او فضل خاوندانه او د دیوان لرونکي شاعره په همدې وخت کې اوسېدله. نوموړي د وطواط بلخي د شعرونو په ځواب کې شعرونه وړلي دي.

علاو الدین محمد سره له دې چې یو بې رحمه او د تدبیر او سیاست نه لرونکي څېره وه خو د یو علم پال او ادب پالې څېرې په توگه پېژندل شوی او ویل کېږي چې نوموړی دینداره او علم دوست پاچا و.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دي، له جغرافیوي نقشې څخه په گټه اخیستې سره د غور په تاریخي ارزښت څېړي وکړي.

پوښتي

- 1- غوربانو ولې په عباسي نهضت کې گډون وکړ؟
- 2- د غور د مهمو امیرانو نومونه واخلي.
- 3- د سلطان سنجر سلجوقي په څنگ کې د انوشکین غرچه او علاو الدین حسین د سیاستونو توپیر څه و؟
- 4- رشید الدین وطواط بلخي په کومه زمانه کې اوسېده او تر ټولو مهم کتاب یې څه نومېده؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دي د افغانستان په تاریخ کې د غوربانو د اهمیت په هکله مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دي یې ټولگي ته وړاندې کړي.

مغول او آل کورت

زموږ په هېواد باندې د مغولو يرغلونه زموږ د سيمې د تاريخ له مهمو پيښو څخه گڼل کېږي. دغه يرغلونه چې د مغولو په برلاسۍ او برياليتوب پای ته ورسېدل زموږ د ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فرهنگي ژوند په بېلابېلو برخو کې بې بېلابېلې پاملې رامنځته کړې. د مغولو د برلاسۍ څرنگوالی او د دوی د واکمنۍ په دوره کې د کړتې دولت رامنځته کېدل، هغه موضوعگانې دي چې په دې لوست کې به بې ولولئ.

د مغولو د لومړنۍ واکمنۍ جوړښت

مغولو په اصل کې د زېږ پوستو قومونو څخه وو چې د مرکزي، ختيځې آسيا په ځينو برخو کې اوسېدل، دغه قوم له بېلابېلو ډلو څخه جوړ شوی دی او تر ټولو مهمې ډلې يې عبارت دي له: تاتار، قيات، جلاتر، قنترات او کرائيت. دوی قبيلوي او د کلوالی ژوند کاوه. او تر هغه پورې چې بسوکا بها در (د چنگيز خان پلار) په شپږمه هجري / دولسمه ميلادي پېړۍ کې دوی سره متحد کړې نه وو، په جگړو او شخړو کې ښکېل وو. وروسته د ده له مړينې، د نوموړي زوی (توچين) د مغولي مشري تر لاسه کړه. توچين د شپږمې پېړۍ په پای کې د مغولي قومونو په لويه خولده کې د چنگيز خان لقب تر لاسه کړ. نوموړی وتوانېد چې د (اومې هجري) ديارلسمې ميلادي) پېړۍ تر لومړيو پورې په منځنۍ آسيا کې زياتره مغولي قومونه د خان تابع کړي. په چين کې د مغولو د پرمختگ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه ترخوږه هم ورسېده او همدا رنگه د چنگيز خان له پلوه يو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولېږل شو چې په پایله کې په (۱۱۵۱ق/ ۱۲۱۹ز) کال د چنگيز خان د استازي او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تړون لاسليک شو. خو د اتراز بنار حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلوانو څخه و، د مغولي سوداگريز کاروان چور کول او د سوداگرو وژل، چنگيز خان ته ښه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت يرغلونه وکړي. نو په دې توگه په (۱۱۶۱ق/ ۱۲۲۰ز) کال يې د يرغل فرمان ورکړ شو او په لسگونو زره مغولي سرتيري اسلامي سيمې ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروې ښارونو د لوټولو او وژنو څخه زموږ د هېواد ځينې مهم ښارونه لکه هرات، غزني، کابل او باميان د مغولو په واسطه په سخته توگه ويجاړ او خلاک يې ووژل شول. چې په دې توگه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زموږ د هېواد په تاريخ کې يوه توره دوره رامنځته شوه.

د چنگيز خان له خوا دخوارزم شاهي دولت تر لاس لاندي سيمو د نيولو وروسته په (۱۲۱۴ق/ ۱۲۲۴ز) کال کې بېرته مغولستان ته وگرزېد. نوموړی په (۱۲۱۴ق/ ۱۲۲۷ز) کال کې د تبت د شمال له نيولو وروسته د (۷۲ کلنۍ په عصر مړ شو. د چنگيز خان د ځایناستو له ډلې څخه يو ځل بيا په (۶۴۸- ۱۲۵۷ق/ ۱۲۵۰- ۱۲۵۹ز)

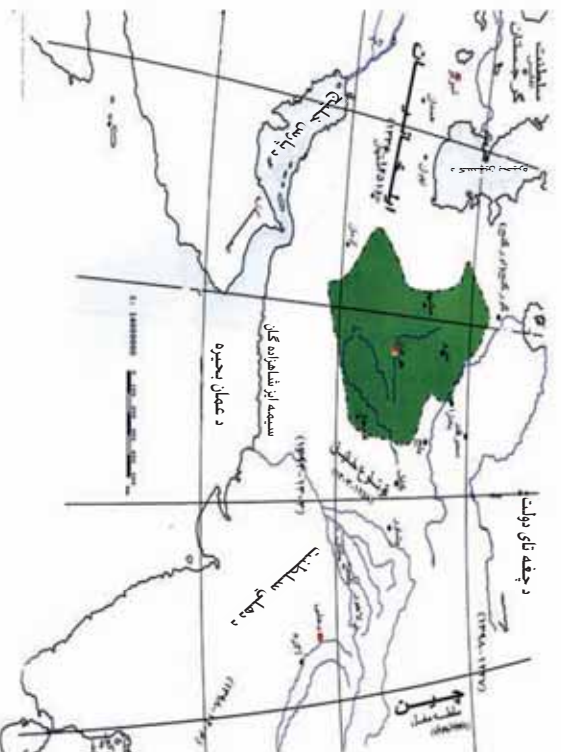

کال کې د منگوقاآن د واکمنۍ په وخت کې هلاکو خان ته دنده سپارل شوه چې په اسلامي نړۍ یرغل وکړي. نوموړي خپل ماموریت په (۶۵۱ق/۱۲۵۳ز) کال پیل کړ. هولاکو خان په (۶۵۶ق/۱۲۵۸ز) کال د عباسي خلیفه (المستعصم بالله) په وژلو او د بغداد په نیولو سره د عباسیانو د خلافت ۵۲۵ کلنه واکمني ختمه کړه. وروسته له عراقه یې همدارنگه گرجستان، ارمنستان او د کوچني، آسیا (اوسني، ترکي) ښارونه هم ونیو. هلاکو خان په (۶۶۳ق/۱۲۵۳ز) کال کې وروسته له دې چې له جیحون نه د مصر ترپولو یې خلک د مغولو تابع وگرزول، مړ شو.

له دې وروسته د اوسني ایران او د افغانستان د لوېدیځ یوه برخه د هلاکو خان د اولادونو یعنی مغولي اېلخانانو په لاس ورغله خو مالوراءالنهر او افغانستان (بخارا، بلخ او زابل) د یوې بلې مغولي ډلې (جغتایانو) په لاس کې ورغلي. د افغانستان په نورو برخو کې سیمه ییزو مشرانو واکمني چلوله.

آل کورت

د مغولو په دوره کې یوله هغو سیمه ییزو حکومتو څخه چې د افغانستان په لویه برخه یې واکمني کوله آل کورت یا کرتیان وو. د کرتیانو اصل او نسب په هکله اختلاف موجود دی. ځینې دوی په غوریانو پورې تړي او ځینې نور مورخین بیا د ربیع فرشنجي د هغه شعر له مخې چې د ملک فخرالدین کرت په ستاینه کې یې ويلي، نوموړي په سلجوقي او ترکمني پاچاهانو پورې تړي. د فرشنجیانو هغه شعر په لاندې ډول دی.

واسطه ملک سکندر توري	فاصله دوده سنجر توري
ملک سکندر به تو دارد اميد	دوده سنجر زتو خواهد نويد

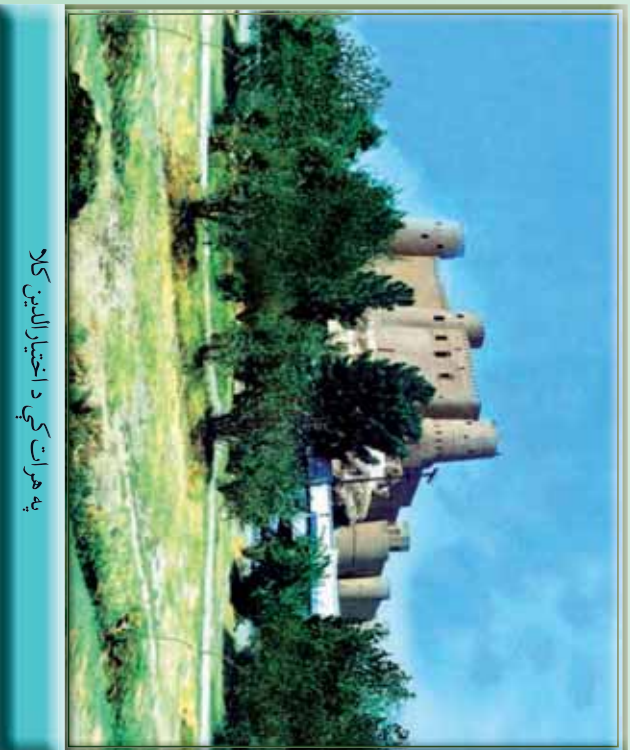
په هر حال، ملڪ ركن الدين د دي كورنۍ له مشهورو شخصيتونو څخه و. نوموړی د تاج الدين مرغنی چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکي گمارل شوی و د هغه زوی و.

د مغولو د يرغلونو په وخت کي، هغه د غور او غزني د ځينو برخو سر لښکر و او څرنگه چې د چنگيزخان د فتوحاتو اوزه يې واورېده نو د اطاعت لاره يې غوره کړه چې په دي توگه نوموړي ته د غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملک رکن الدين په خپله (۲۶) کلنه واکمني په موده (۱۲۴۳-۱۲۶۱ق/۱۲۲۰-۱۲۴۵ز) کي د لور له پلوه لمسي (شمس الدين کرت) ته ډېره پاملرنه وکړه اوزنوموړی يې خپل ځايناستي وټاکه. او همداغه شمس الدين کرت چې وروسته له خپل نيکه واکمني ته ورسېده، د کرتي اميرانو او مشرانو د لړۍ پيل بلل کېږي.

ملک شمس الدين هم دخپل نيکه په څېر د مغولو ملاتړی وو او مغولو د نوموړي د دي کار په بدل کي ده ته د مهمو ختيځو ايالتونو مشري وسپارله چې د افغانستان يوه مهمه برخه د سند تر سينده هم په کي شامله وه.

د ملک شمس الدين زياره او لادونو او ځايناستو د مغولو سره د مرستي سياست ته دوام ورکړ. ملک معزالدين حسين کرت که هر څو له مغولو څخه د خپلواکۍ په لاره کي گامونه پورته کړل خو د مخالفينو په وړاندې د ناوړه چلند په لرلو سره او د بلخ، بادغيس او شبرخان د خلکو وژلو او له وتولو په سبب د ډېرو پاڅونونو سره مخ شو او په پای کي د غوري حکومت له خوا له واکه وغورځول شو. د دي کورنۍ وروستی مشر

په هرات کي د اختيارالدين کلا

ملک غياث الدين د ملک حسين زوی و چې امير تيمور گورکاني له رابنکاره کېدو سره سم يې ژوند کاوه. په ۸۴۷۸ ق/ ۱۳۸۳ ز کال کې د تيمور په امر ووزل شو او په دې ترتيب د آل کرت دولت هم د تاريخ يوه برخه وگرزیده.

د آل کرت اميرانو شمېر اته کسان وو او (۱۳۰) کاله يې واکمني وکړه.

پو پښتني

- ۱- د مغولو د مهمو قبيلو نومونه واخلئ.
- ۲- مغول د لومړي ځل لپاره د کوم تاريخي شخصيت په مشرۍ سره راغونډه شول؟
- ۳- د مغولو او کرتيانو ترمنځ څه اړيکې موجودې وې؟
- ۴- د مغولو په وړاندې د کرتيانو د سياست په هکله څومره پوهېږئ څرگندونې وکړئ.
- ۵- عباسي خلافت څه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لاړ؟

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کوونکي دې، د قبایلي ژوند د ځانگړتياوو په اړه مقاله وليکي او د ټولگي په راتلونکي درسي ساعت کې دې يې وړاندې کړي.

تیمور گورکاني او د ده ځایناستی

تیمور گورکاني هم د منځني آسيا د غوسه ناکو نړۍ نیوونکو څخه و چې د چنگيز خان په څېر يې په سلگونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزيت يې يوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو اولادونه يې په ځانگړې توگه هغه چې زموږ په هېواد يې واکمني وکړله، د پلار پر خلاف علمي او فرهنگي شخصيتونه وو او همدارنگه زموږ په هېواد کې د بېلابېلو پوهنو او هنرونو د رواجونکو څخه وو. په سياسي او نظامي برخه کې د تیمور گورکاني ټولې کارنامې او د هرات د تیموري دولت رامنځته کېدل به د دې لوست موضوع وي چې ورسره بلل به شي.

مورخينو د تیمور نسب تومانی خان ته رسولی چې نوموړی د چنگيز خان له کورنۍ څخه و. تیمور په (۱۳۳۶ ق/۱۳۳۶ ز) د ازبکستان، سمرقند ته نژدې د کش په ښار کې وزېږېد. تر (۶۲ ق/۱۳۶۱ ز) کال پورې د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموړي په هلاکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشلو بوخت شو خو په ځوانۍ کې يې د امير حاجي بر لاس په اداري دستگاه کې خدمت کاوه. خرنګه چې امير حاجي په مرکزي آسيا کې د داخلي رقابتونو په لړ کې، په (۶۲ ق/۱۳۶۰ ز) کال کې افغانستان ته ورتښتېده، دی هم ورسره و. تیمور ډېر ژر ماوراءالنهر ته راوگرزېد او داخل د کاشغره له خان سره يو ځای شو. نوموړي ته د کاشغرخان د کش ښار اداره وسپارله. له دې نېټې وروسته د ده شهرت زيات شو او د نوموړي واکمني د ماوراءالنهر په ډېرو برخو کې پراخه شوه. گورکاني (زوم) لقب يې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د يوه امير (امير حسين قزغني) خور يې په نکاح کړه.

تیمور په (۶۶ ق/۱۳۶۵ ز) کال کې د امير حسين قزغني په مرسته له ماوراءالنهر څخه د جهتيایي ترکانو لاسونه لښکرل او خرنګه چې په (۷۱ ق/۱۳۷۰ ز) کال کې يې د بلخ په شاوخوا کې امير حسين او د ده زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په ځواکمن مشر بدل شو او سمرقند يې خپله پلازمېنه وټاکله.

د تیمور پر غلونه

تیمور د (۷۳۳/۳۳ او ۷۸۱/۸۰ ق.ز) کلونو په منځ کې څلور ځله د خوارزم په هېواد پسې لښکرې وایستي او هغه یې ړنگ کړ. مغولستان او قیچاق دښته یې فتح کړل او په (۷۸۲ ق) کال یې خپل خوارلس کلن زوی (میران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندې کولو پسې ولېږه او په خپله هم پسې وروغلو، نوموړي په ځانګړې توګه، په هرات کې په پراخه وړانګاریو لاس پورې کړ. د ښار ټولې ودانۍ یې ړنګې کړې پرته د اختیارالدین له ارګ څخه او د یادولو ده چې ډلې ډلې د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقیهان او پوهان یې په جبري توګه د سبز ښار ته ولېږل.

ملک غیاث الدین کرتی که هر څو په لومړیو کې د تیمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵ ق/۸۳ ز) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او د آل کرت د لړۍ پاڼه هم واوښته.

تیمور له (۷۷۸ ق/۳۷۷ ز) کال نه بیاتر مرګه (۸۰۷ ق/۱۴۰۴ ز) پورې په خپله (۲۹) کلنه واکمنۍ کې د خپلو ډېرو سختو پریغلونو او حملو په پایله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چین څخه تر مدیترانې او همدا رنگه د روسیې او مسکو د استیونو څخه تر ډهلي پورې سیمې یې ونيولې او د لویې امپراتورۍ بنسټ یې کېښود. د تیمور د لښکرو اصلي هسته جغتایي ترکانو تشکیلوله. د ده په لښکرو کې ځینې ښځې هم وې تیمور په (۸۰۷ ق/۱۴۰۴) کال د (۷۱) کلونو په عمر مړ شو.

د تیمور ځایناستي

د مړینې په وخت کې یې ۳۶ زامن او لمسیان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته یې د اولادونو ترمنځ په واکمنۍ جګړې پېښې نه شي، په ژوند یې فتح کړي هېوادونه د دوی ترمنځ ووېشل. سره له دې هم، د تیمور له مړینې څخه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسي ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو یې ورو ورو د خپلو ورېرونو له خوا نیول شوي سیمې ترلاسه کړې. دوی دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. یو یې د میران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ایران په لویدیځ ګرجستان، ارمنستان او الجزایر کې او دویم دولت د شاهرخ په خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړ چې مرکز یې د هرات ښار و.

که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نوموړي د لېونتوب، د ده د زامنو ترمنځ د اختلاف او د قراقریونو ترکمنانو او همدارنگه د ایران د آل جلاير د واک نیولو په دلیل له منځه لاړ خو له بله پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نوموړی د درباریانو کفایت او پوهې له برکته دوام وکړ.

د ده دوره د افغانستان په تاریخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي. نوموړي (۴۳) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې دا چې د لوی کتابتون چې د شاهرخ په امر جوړ شوی و، لرونکی شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غوښېدو مرکز وگرزېد. د ده له مېرمنو څخه یوه گوهرشاد آغاړپه ترکی ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د بنوکارونو په کولو او د خیبر د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ څخه د ده زوی الغ بیگ واکمني ته ورسېد. دی هم د پلار په څېر علم دوست او پوه سړی و. خو په (۸۵۲ق/۱۴۴۸ز) کال کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې وروسته د شهزاده گانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له څه مودې وروسته د سلطان حسین باقرا په نامه یو بل تیموري امیر په هرات کې واکمني ته ورسېد. نوموړي، امیر علي شېر نوایي چې د خپل وخت له پوهانو او ادیبانو څخه گڼل کېده، وزیر وټاکه. د ده د واکمني دوره (۳۳) کاله اوږده شوه. او د ده په وخت کې هرات د آبادۍ او د بډېې اوج ته ورسېد.

د سلطان حسین باقرا له مړینې سره سسم د تیمور د ځایناستو زوال هم پیل شو او د دوي د واکمنۍ سیمه د شېباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خواتریرغل لاندې راغله او په همدې توگه دوی د تاریخ یوه برخه شول. تیموریانو (۱۱۳) کاله واکمني وکړه او د دوي له ډلې څخه شپږو امیرانو په افغانستان واکمني ترسره کړه.

د ټولگي دڼه فعاليت

زده کوونکي دې، له نقشي څخه په گټه اخيستي سره د ټموريانو د راولاړېدو ځای او د امپراتوري حدود څرگند کړي.

پوښتي

- ۱- د تيمور د گورکان لقب لامل څه و؟
- ۲- افغانستان ته د تيمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنگه د ده او هرات برخليک څنگه شو؟
- ۳- د هرات د دوو مشهورو ټموري پاچاهانو نومونه واخلئ.
- ۴- د هرات آبادي او دښه به د کوم ټموري واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې له تاريخي کتابونو او سرچينو څخه په گټه اخيستي سره، د ټموريانو په دوره کې د هرات د فرهنگي او تمدن په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکي غونډه کې دې يې خپلو ټولگيو الوته وړاندې کړي. همدارنگه ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې خورېنده کړي.

د مغولو او ټيموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

زموږ په هېواد باندې د ماورآلنهر د داروونکو يرغلونو او حملو يرغلر نتيجه او اغېزې په اقتصادي او فرهنگي برخه کې راڅرگندې شوې. برسېره پر دې چې مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه او علمي مرکزونه يې رنگ کړل ورسره زموږ د سيمې زيات شمېر پوهان او عالمان يې يا ووژل او يا هم ليرې او نژدې هېوادونو ته ورتښتېدل. په واقعيت کې يو درېدلی حالت يا يو ډول په شاتگ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعيت ترڅېړنې لاندې نيول کېږي.

د مغولو د يرغلونو تر ټولو مهمې پايلې، سربيره پر دې چې په سلگونو زره انسانان ووژل شول، ښارونه ويجاړ او همدارنگه کارپروزه او کرنيزې ځمکې له منځه لاړې مغولانو د نيول شوو سيمو هنرمندان او صنعتگران بندي کول او مغولستان ته به يې لېږل او دوی به يې استثمارول. يوه ډله به چې په کليو او ښارونو کې د مغولو له تبعه خلاص شوه، نو د خان يا دخان اړوند کسانو له خوا به ترې اقتصادي گټه پورته کېده. بېلابېل ماليات په خلکو لگول کېدل.

رنگونو او اقتصادي ويجاړتيا په فرهنگي وضعې هم اغېزه وکړه او فرهنگي زيانونه په هغه کچه زيات وو چې د مغولو له يرغلونو څخه د مخه زموږ په هېواد کې زياتره کتابونه او آثار چې پيلدا کېدل له منځه لاړل. مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه، جوماتونه او ديني ودانۍ چې په عين وخت کې به د پوهانو کتابونه او آثار هم پکې ساتل کېدل، له منځه لاړل.

پوهان او عالمان ووژل شول يا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کډه وکړي. او يا پخپله هغو ځايونو ته لاړل چې گومان يې کاوه د مغولو لاسونه هلته نه رسېږي لکه مصر، شامات او هندوستان ته. په همدې دليل په ځانگړې توگه د عقلي او فکري پوهنو په برخه کې يو وحشتناک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سينا په شان روښانه څېرې رامنځته نشوي.

له بله پلوه فقر، بېوزلۍ، تېريو او ځمونو د خلکو انگېزه د گټورو پوهنو په وړاندې راټيټه کړه او د علومو زياتره اړخونو او ديني ليواليتا ته پاملرنه وشوه چې دې کاره له دنيا څخه تښتې، صبر، قناعت او د ژوند سختۍ قبلولو ته توصيه کوله لکه تصوف او نړۍ پرېښودنه چې په دې وخت کې يې زيات مينه وال پيلدا شول او هغو کسانو ته به چې نړۍ ښه ونه برېښېده، نو به يې پناه وروړوله. که څه هم د يوشمېر صوفيانو کره

او د فعاليتونو پايلې د هغه وخت د مغولي حاکمانو په گټه وي، خو په عين وخت کې د طريقت پيروان او صوفيان هم اوسېدل چې خلک به يې د پرديو په وړاندې پاڅون ته را بلل.

په هر حال، له ټولو زياتونو سره سره چې د فرهنگ په برخه کې رامنځته شول. زموږ د هيواد ځينې پوهان او اديبان د مغولو له منگولو څخه خلاص شول او په ليرې سيمو کې يې خپل آثار وپنځول، د دې دورې يو له مهمو شخصيتونو څخه مولانا جلال الدين محمد بلخي و چې پلار يې بهاو له نومېده. بهاو له په ماوراءالنهر او خراسان کې ډېر مريدان لرل. او د مغولو د يرغل په سبب يې سيمه پرېښوده. د کورالۍ په وخت کې درې سوه او نېټان د بهاو له او د ده د کورنۍ په قيمتي کتابونو او د کور په سامان بار وو.

زموږ د هيواد تکړه مورخ قاضي منهاج الدين چې مشهور په منهاج السراج جوزجاني و په دې وخت کې اوسېده. نوموړي هند ته د ناصرالدين دربار ته پناه يوره او خپل کتاب (طبقات ناصري) يې هلته وليکه. د جهانگشا کتاب ليکونکي عطا ملک جويني، امير حسين خوري، سيفي هېروي، ريغي فوشنجي، بابا هوتک، د ده زوی ملکيار هوتک او اکبر زمينداوري په همدې دوره کې اوسېدل.

د ټيموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د ټيمور اقدامات لکه د نورو سيمو لاندې کولو، د ښارونو او ودانيو وړاندول، د اوسېدونکو وژل او لوټ کول او همدا رنگه ماوراءالنهر ته د پوهانو، کسبگرو، صنعتگرو او هنرمندانو لېږل د چنگيزخان کړنلارې ته ورته وو. له دې امله ويلی شو چې د نوموړې دوره د مرکزي آسيا د پيرونه (صحرآگشتان) تسلط د توري دورې دوام وگڼو. خو د ټيمور په خلاف د ده اولادونو فرهنگي، هنري او معماري چارو ته ډېره پاملرنه کوله. د ټيمور د زوی شاهرخ ميرزا او د نوموړي د ښځې گوهرشاد بيگم آغا په ملاتړ ډېر روښانه او ارزښتناک آثار رامنځته شول. او د شاهرخ زوی النغ بيگ په ملاتړ په سمرقند کې د النغ بيگي رصدخانه په نامه يوه لويه نجومی رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې وو.

د شاهرخ بل زوی بايسنقر هم د کتاب له ملگرو څخه گڼل کېده. نوموړي د لويې کتابخانه بنسټ کېښود. بايسنقر هم نژدې څلوېښت تنه انځورگران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغونډ کړل. دوی زيات آثار مصور کړل لکه د فرودوسي شاهنامه، لیلی او مجنون، د سمدې بوستان او گلستان، ده د ټولو هنري آثارو يونیو سيک رامنځته کړ چې د (هرات مکتب) نوم يې ځانته غوره کړ. د هرات په ښوونځي

کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنگه په ساده کرښو او بې ايزارو (لومړنۍ ايزار) ميناتورې يې رامنځته کړې.

په هرات کې په ځانگړې توگه د سلطان حسين بايقرا (۹۱۱-۸۲۶ق/۱۵۰۶-۱۴۷۰ ز) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنگ د غوړېدنې او پراختيا د اوج دوره وه. په دې دوره کې پاچا او د ده عالم وزير (علي شېرنوايي) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او اديبانو څخه ملاتړ کاوه چې په پايله کې مهم علمي او فرهنگي يون رامنځته شو. په ځانگړې توگه د ثقافتی ستر استاد کمال الدين بهزاد چې څه وخت آثار وړاندې کړل. نو د هرات د هنري مکتب نوم ډېر لوړ شو. دغه هنرمند د هرات ښوونځي ځانگړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دوره کې د هرات د ارگ له بيارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په مزار شريف کې د حضرت علي (رض) د زيارت جوړونه، په مشهد کې د گوهر شاد بيگم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د گوهر شاد او سلطان حسين د قبرونو رغونه سره له شېرو ښکلايييزو منارونو، په گازرگاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر ښکلي کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زيارتونه همدارنگه د ايران بولې ته نژدې د خارگرد جومات يادولی شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنگي شخصيتونه عبارت وو له: امير علي شېرنوايي، ملا حسين واعظ کاشفي، سلطان حسين بايقرا، شيخ عبدالرحمن جامي، مير سيد علي خطاط، مولانا حسين علي هروي، ملا محمد ابراهيم غبار او د فاضلو او شاعرو ښځو له ډلې څخه د لاندي ښځو نومونه اخیستي شو.

سلطان رضيه د التمش لور چې شعر به يې هم وايه، مهر النسا چې تخلص يې مهري و او په هرات کې اوسېده. د امير علي جلاير لور، آفاق جلاير چې د حسين بايقرا په زمانه کې اوسېده او (ماه) چې هم شاعره وه او هم ستوري پېژندونکې.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، يوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنگي وضعې او دويمه ډله دې د ټيموريانو د دورې په فرهنگي حالت په لنډه توگه خبرې وکړي.

پوښتني

- ۱- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتگرانو په وړاندې د مغولو او تیموریانو په چلند خبرې وکړئ؟
- ۲- مولانا جلال الدین محمد بلخي چیرته اوسېده او ولې یې کله وکړه؟
- ۳- د گهرشاد بیگم آغا په امر د دوو مشهورو جوړو شورو ودانیو نومونه واخلي.
- ۴- امیر علي شېر نوابي څوک و او په څه حال کې یې ژوند کاوه؟
- ۵- په بلخ کې د حضرت علي (رض) زیارت د کوم تیموري پاچا پواسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د (هرات هنري ښوونځي) په هکله یوه مقاله وليکي او په راتلونکي خوند په دې بې ټولګي ته وړاندې کړي، همدارنگه تر ټولو خوره مقاله دې د ښوونځي په لورحه باندې خورنده شي.

درېم څپرکی

افغانستان د کندهار له پاڅون څخه مخکې

په دې څپرکي کې به د کندهار د پاڅون په وړاندې حالات په تېره بيا دريو گاونډيو دولتونو (شيبانيانو، صفويانو او بابرانو) سره زمور د هېواد د اړيکو څرنگوالي، تر مطالعې لاندې ونيول شي.

دغه راز زده کوونکي به د هوتکيانو په مشرۍ په کندهار کې د لومړني افغان دولت له تشکیل سره آشنا شي.

په کندهار کې د حاجي ميرويس نيکه آرامگاه

د خپرکي موخي

۱. د کندهار د خپلواکۍ د خپلې خوښې پاڅون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛
۲. له گاوانډيو واکمنو لږيو لکه شينيانو، بابرانو او صفويانو سره د افغانستان او د دوی د اړیکو په څرنگوالي د زده کوونکو بلدول؛
۳. په افغانستان او ايران کې د هوتکي دولت له مهمو سياستونو او اقداماتو سره د زده کوونکو بلدول؛
۴. په ياده شوې دوره کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زده کوونکو بلدول؛
۵. د انحطاط او تجزيې دورې په ترڅ کې د مهمو تاريخي او فرهنگي شخصيتونو او پوهانو سره د زده کوونکو بلدول.

د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضعه

د هرات د تیموري لړۍ له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې یوه مرحله (تقریباً دوه نیمې پېړۍ) رامنځته شوه چې د افغانستان سیاسي مرکزیت او د قلمرو وحدت له منځه لاړ، چې زموږ ګاونډیو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد ځینې برخې لاندې کړلې.

د دې ډلې مهم څو اګونه عبارت وو له: ازبکي شیبانيان، د ایران صفویان او د هند مغولان چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او دهلي څخه یې زموږ د هېواد سیمې او ولایتونه اداره کول. د وضعې څېړنه او دهوتکيانو پواسطه د افغانستان د بيارغونې څرنگوالی د دې او د څونورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې و به یې لولو.

په افغانستان کې شیبانيان

ازبکان د مغولو او تاتاریانو له اولادې څخه شمېرل کېږي. ازبکان خپل نوم له ازبک خان (۱۸۱۱-۱۷۴۳ق/۱۲۸۲-۱۳۴۲ز) کلونو څخه اخلې. نوموړي د مغولو زرین پوځ چې د (والگا) رود ترڅنګ مېشت و، مسلمان کړ. نوموړی پوځ د ترکي قومونو څخه جوړ شوی و، خو رهبران یې مغولي نژاده وو. په مرکزي آسیا کې د ازبکانو څو اړک د چنگیزخان د زوی جو جې د یوه لمسي ابوالخیر له خوا رامنځته شو او نوموړي تر (۸۳۴ق/۱۴۳۱ز) پورې د قیچاق د دښتو یوه زیاته برخه ونيوله خو د ازبکو تر ټولو مشهور پاچا محمد خان شیباني (شېک خان) نومېده، نوموړی د (ابو الخیر خان) زوی و.

شېک خان د شپاړسمې مېلادي پېړۍ په لومړیو کې د تیموري لړۍ وروستی واکمن په سمرقند کې له پښو وغورځاوه او په دې توګه یې په ماوراءالنهر کې د ازبکانو د واکمنۍ بنسټ کېښود. که هر څو د شیبانيانو واکمني موقتاً د بابر له غندنې سره مخ شوه خو په (۹۱۱ق/۱۵۰۵ز) کال شیبانيان وتوانېدل چې بابر او ملاتړي یې له مرکزي آسیا څخه وشړي.

شیبانيانو په ځانګړې توګه د سلطان حسین میرزا له مړینې وروسته او د نوموړي د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لوړته پاملرنه وکړه او په (۹۱۳ق/۱۵۰۷ز) کال د تیموریانو د واکمنۍ مرکز هرات د شېک خان ازبک لاسته ورغی.

پرتله له هرات څخه، کندهار هم د شیبانيانو تر يرغل لاندې راغی او دا ښار چې تر اوسه د بابر پاچاه ورور یادګار ناصر میرزا سره و، په (۹۱۳ق/۱۵۰۷ز) کال کې تر استراياده پورې مخکې لاړل.

د شیبانيانو څو اړک تر (۹۱۶ق/۱۵۱۰ز) کال پورې، هغه وخت چې د شاه اسماعیل صفوي يرغلو نه په ازبکانو جاري وو، چلېده، خو په همدې کال کې، په هغه خونړۍ جګړه کې چې مروې ته نژدې را پېښه شوه. محمد خان شیباني د خپل لسوزرو جنگیالیو سره د ایران صفوي قزلباشو له خوا ووژل شو چې په

دې ترتيب دا ځل زموږ د هېواد لوېديځي، شمالي او مرکزي برخې د صفويانو لخوا لاندې شوي. که هر څو په موقه توگه شيبانيانو د آمو سيند غاړې ته په شاتگ وکړ خو يرغلونه او بريدونه يې په ځانگړي توگه د افغانستان په شمال باندې ونه درېدل او دوی د افغانستان په شمال کې بدخشان تر ميمني او بادغيس پورې او همدارنگه د هېواد په لوېديځ کې يې هرات څو څو ځلې تر يرغل لاندې ونيو. په ځانگړې توگه عبيدالله خان چې د محمد سلطان خان زوی او د ابو الخير لمسی و، د ازبکانو څو اکمن پاچا د (۳۳) کلونو واکمنۍ په ترڅ کې اووه ځله زموږ په هېواد او په ايران يرغلونه کړي چې ډېر زيات زيانونه يې را اړولي دي.

شيبانيانو تر (۱۰۰۷ق/ ۱۵۹۹ز) کلونو پورې واکمني چلولې ده. د دوی پلازمېنه زياتره وخت سمرقند او ځينې وخت بخارا هم وه او څه د پاسه يوه پيړۍ يې زموږ د هېواد شمالي او لوېديځ ولايتونه او سيمي يې تر بريدونو او يرغلونو لاندې نيولې وې. د ازبکو استراخانيان هم چې په (۱۰۰۷ق) کال په مرکزي آسيا کې د شيبانيانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې يې هماغه د شيبانيانو سياست پر مخ بيوه او ځينې وخت به يې زموږ د هېواد شمالي ولايتونو لکه تخار او بلخ او ځينې وخت به يې هرات ته لاس غزولو. د استراخانيانو حکومت تر (۱۱۶۷-۱۷۵۴ز) کلونو پورې دوام وکړ.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې له نقشې څخه په گټې اخيستنې سره د والگا رود په شاوخوا کې د مغولي زرين پوځ د مېشت کېدو موقعيت او د افغانستان شمال ته د شيبانيانو د لاس رسې لارې په گوته کړي.

پوښتنې

- ۱- شيبانيان د تږادي پلوه په کومې ډلې پورې تړل کېږي؟
- ۲- د شيبانيانو د ځواک اصلي مرکز چېرې واقع و او ولې يې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟
- ۳- شيبک خان (محمد خان شيباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟
- ۴- د هغو ولايتونو نومونه واخلئ چې زياتره وخت به د شيبانيانو او استراخانيانو د بريد او يرغلونو لاندې راتلل.

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې له علمي سرچينو څخه په گټې اخيستنې سره د شيبک خان د کړنلارې په هکله يوه لنډه مقاله وليکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې يې خپلو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

بابريان او افغانستان

يوه بله سلسله چې د تجزيې او گډه وړۍ په وخت کې يې زموږ د هېواد په ځينو برخو واکمني چلوله، بابريان وو. دوی هم د افغانستان د ډېرو گاونډيو ځواکونو سره په سيالۍ کې زموږ د هېواد د پرمختيا، په شانگ او د ټولنيزو، سياسي او اقتصادي خنډونو لامل وگرځېدل.

په دې لوست کې به د افغانستان د تاريخ په دې برخه کې د بابريانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولئ.

ظاهر الدين محمد بابر (د بېر په معنا) د تيمور له کورسيانو څخه گڼل کېده. پلار يې په ازبکستان کې د انديجان حاکم و. نوموړي د ازبک شيباني ځواک د خپرېدو په لار کې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ز) کال کې له مرکزي آسيا څخه افغانستان ته وتښتېد. او د بېرته راستنېدو په لومړيو ورځو کې د تخارستان سيمه ييز حکمران خسرو شاه ورته بڼه راغلاست ووايه.

خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سيمې په واک کې درلودې. بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکري ورسره ملگري کړي چې د خسرو شاه له ځواک څخه بېلې شوي وي. نو د کابل په لور وځوځېد. کابل په دې وخت کې د هرات د تيموريانو له خوا د يوه حاکم پواسطه اداره کېده. بابر په (۹۱۰ق/۱۵۰۴ز) کال کې کابل پرته له جگړې او مقاومته ونيوه. دغه وخت چې د تيموريانو د واکمنۍ لړۍ د کمزورۍ او سقوط سره مخامخ وه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېږل او په ټوليزه توگه، پرته د افغانستان د لوېديځو او شمال لوېديځو ولايتونو څخه چې د ايران د صفوريانو تراک لاندې وو، نور وټوانېد چې د افغانستان زياتره سيمې لاندې کړي.

بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو يې واک ټينگ کړ. د هند په لور يې پوځونه وخوړل چې په پايله کې يې د کابل، بدخشان او کندهار د ځواکونو پواسطه وهلی ونيوه چې په دې ترتيب په هند کې د يوې نوي لړۍ بنسټ کېښودل شو چې تر څو پېر يې دوام وکړ.

بابر په (۹۵۳ق/۱۵۲۹ز) کال کې مړ شو او د خپل وصيت له مخې په کابل کې خاوروته وسپارل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي تر ټولو مشر زوی ناصر الدين محمد همایون چې په کابل کې زېږېدلی و، دگرته رامنځته شو. نوموړی د خپلو وروڼو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامخ شو.

همایون په (۹۴۷ق/۱۵۴۰ز) کال د افغان شېر شاه سوري د پوځونو له خوا د قوتج په سيمه کې ماتې وخوړه او څرنگه چې وروڼو يې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ايران کې يې د صفوي طهماسب دربار ته پناه يوړه. په دې وخت کې د افغانستان زياته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوی کامران ميرزا په لاس کې وه. خو همایون داځل په (۹۵۱ق/۱۵۴۴ز) کال کې افغانستان ته راوگرزېد او د (۱۳) زرو صفوري قوتونو په مرسته يې د افغانستان زياتې سيمې او ولايتونه لاسته راوړل. داځل يې وروسته له لسو کلونو څخه خپل هغه وروڼه له مخې ليرې کړل چې له نوموړي سره مخالف وو.

همایون په دې موده کې خپل وروڼه هر یو ناصر میرزا، میرزا هندال او میرزا عسکري ووژل او کامران میرزا یې وژند کړ. د همایون له مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین اکبر د ډهلي پر تخت کېناست. او نوموړي د کابل او غزني اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپاره خو دې په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخړو کې ټپکېل و په ځانگړي توگه د خیبر، سند او ژوب په سیمو کې چې د دوی پاڅونونه یې شته کړل. د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته، د ده زوی سلیم شاه د جهانگیر په نامه د هندوستان واکمن شو. د همدې واکمن په وخت کې چې صفوي شاه عباس په کندهار پرغل وکړ او د (۱۶۲۳ ز کال کې یې ونوه. د صفویانو او گورگانیانو د واکمنۍ په موده کې دکندهار برخلیک د یادو شوو دوو لږو ترمنځ د اختلاف او شخړو مهم ټکی و او ډېر ځله گورگاني هند او صفوي ایران د دې په سر سره نښتي دي. د جهانگیر ځایناستو، شاه جهان او اورنگزیب هم دخپلو واکمنیو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېرې هلې ځلې کړې دي او په ځانگړي توگه د کابل، بلخ او بدخشان برخلیک د دوی او د سیمه ییزو ځواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هېواد د شمالي سیمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازبکو استراخانانو ترمنځ جگړې او همدارنگه د خټکو او یوسفزیو سره ټکرونه او نښتي چې په ځانگړي توگه د اورنگزیب په (۵۰) کلنه دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وگرځېدل. دغو پیښو څرگندوله چې د افغانستان د تجزيې موده را رسېدلې، د پردیو لاسوهنو او د ځینو سیمه ییزو مخورو له خوا د بهرنیو ځواکونو ملاتړ د دې لامل وگرځېد چې گلوډي او انحطاط رامنځته شي چې د ډېرې مودې لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شوه.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې هغه دلایل و شمېري چې له افغانستان څخه یې د بابر پاملرنه هندوستان ته واړوله.

پوښتي

- ۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او ورپسې هندوستان ونیوه؟
- ۲- همایون ولې صفوي دربار ته پناه یوړه؟
- ۳- د هغو اختلافي سیمونو مونه واخلئ چې د بابریانو او صفویانو او همدارنگه د بابریانو او استراخانانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېدې؟
- ۴- ولې بابر پاچا د افغانستان لویدیځ ولایاتو ته لښکر کښي ونه کړه؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطراتو ټولگي په هکله یو لنډه مطلب ولیکي.

افغانستان او صفویانو

د ابران صفویانو زموږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترگې پټې کړې وې چې زموږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یاد ده. زموږ په هېواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم عصره کورنیو (ازبکانو او گورگانیانو) سره د سیالی په پایله کې زموږ هېواد ته درانه زیانونه واوښتل. که هر څو له صفویانو سره د دوی ترلاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په ځانگړې توگه افغانان له هغو لومړیو ډلو څخه شمېرل کېږي چې له صفویانو څخه یې خپله خپلواکي ترلاسه کړه، دغه موضوعگانې به په دې لوست کې ولولو.

په اسماعیلان کې د شیخه لطف الله حرمات

صفویان په اصل کې د شیخ صفی الدین اردبیلی له نسله دي. شیخ صفی الدین اردبیلی په اتمه هجري پېړۍ کې اوسېده. چې په ایران او کوچني آسيا يا عثماني خلافت کې یې ډېر مريدان او پیروان وو خو په ایران کې د صفوي لړۍ د حکومت بنسټ ايښودونکي شاه اسماعيل گنل کېږي. نوموړي د شیخ صفی الدین اردبیل له لمسیانو او په عین وخت کې د خپل عمر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپلو مخالفانو باندې له برلاسی وروسته په (۱۵۰۱/ق. ۱۵۰۷ ز) کال کې د ابران د تبریز په ښار کې د تاج ایټینو ډلو مراسم تر سره کړل. نوموړي د خپلو تکړه مريدانو او ترک تیره ملا ترکونکو (قرلباشی) پواسطه د ابران په دولت کې د حکومت د بنسټ ټینګولو نه وروسته د افغانستان لوري ته پاملرنه وکړه.

افغانستان په دې وخت کې د ازبکي شیباني ځواکونو او بابرانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او بابر پاچا اړیکې ډېرې ښې وې او هر وخت به یې د لیکونو پواسطه اړیکه ټینګوله خو د شاه اسماعیل او شیبک خان اړیکې ډېرې خرابې وې. چې په پایله کې په (۱۶۱۹/ق. ۱۵۱۰ ز) کال کې د صفویانو او ازبکانو ترمنځ په خونړۍ جگړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازبکانو سخته ماتې وخوړه، د ازبکانو پاچا شیبک خان ووژل شو او د (۳۰) زرو په شاوخوا کې ځواکونه یې یا مړه او یا بنديان شول. له دې وروسته له هرات څخه تر بلخ او هزاره جاته پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازبکانو او صفویانو ترمنځ د پولي په توگه وټاکل شو.

که هر څو دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو او زموږ د هېواد او لویدیځې او شمالي سیمې ډېر ځله د دواړو لوریو د شخړو او یرغلونو په ډگر بدل شوي خو د یادو شوو سیمو خلک له دواړو لوریو څخه ناراضه وو.

شاه اسماعیل صفوي په (۱۵۲۴/ق. ۱۵۳۰ ز) کال کې مړ شو او له ده وروسته د نوموړي زوی طهماسب د ابران پاچاهۍ ته ورسېد. د دې پاچا په وخت کې همایون گورگاني چې د خپلو وروڼو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، ابران ته پناه یووړ. نوموړی له څه مودې وروسته د صفوي دولت (۱۳) زرو جنگي ځواکونو (قرلباشی)

سره افغانستان ته راوگرزېد، کندهار او کابل يې ونيول او د کندهار سلطنتي خزاني يې د ايران دربار ته ولېږلې، ابراني سرتېري له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول. د طهاسب د مړينې له کبله صفويان له داخلي بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هېواد هم د صفويانو د رقيبانو او گورگانيانو) د يرغلونو سره مخ شول. خو د عباس ميرزا د بيا را څرگندېدو سره سم، چې په لومړي سر کې يې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته يې ټول ايران لاندي کړ، کندهار يې هم دخپلې ولکې لاندي راوست. د کندهار برخليک هر وخت د صفويانو او گورگانيانو دوو لړيو د اختلاف سبب و.

د دې څو اکمن پاچاه مړينې سره سم په (۱۰۳۸ق/۱۶۲۹ز) کال د دې کورنۍ له منځه تلل هم پيل شو، ځکه د نوموړي نه وروسته يې له ځنډه، شاه صفي ډگر ته راغی او تقريباً د صفوي کورنۍ ټول غړي يې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۰۴۷ق/۱۶۳۰ز) کال کې عثمانيانو په لوېديځ کې بغداد او گورگانيانو په ختيځ کې کندهار ونيو په دې توگه دويم شاه عباس په کال (۱۰۵۸ق/۱۶۴۸ز) يو ځل بيا د کندهار د نيولو لپاره هڅه وکړه تر څو چې د خپلې ولکې لاندي يې راوړي. که هر څو د هندوستان د پاچاه جهان له خوا د کندهار د بيانيولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنگزيب يې د کندهار د نيولو لپاره ولېږه خو هڅو يې نتيجه ور نه کړه او گورگانيان د دې ښار د او يا ورځو محاصرې وروسته، په شاتگ ته اړ شول. له دې وروسته، سره له دې چې په ښکاره توگه، کندهار د صفويانو له واک لاندي و خو د صفوي مامورينو د بد چلند له امله ورځ په ورځ ترې خلک ناراضه کېدل او ځينې وخت به د خلکو د پاڅونونو لامل گرځېدل. په پايله کې د دې پاڅونونو له ډلې څخه د يوه پاڅون په ترڅ کې چې حاجي ميرويس خان هوتک له خوا تر سره شو. افغانان وتوانېدل. چې د صفوي حکومت له ظلمه ځان خلاص او خپله خپلواکي تر لاسه کړي.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په ټولگي کې له نقشې څخه په گټې اخيستنې سره، هغه سيمې په نښه کړي چې د ازبکانو يا صفويانو د بريد او يرغلونو ډکرو.

پوښتي

- ۱- د صفوي لړۍ بنسټ ايښودونکی څوک و او نوموړي ولې د افغانستان په لور لښکر وخوځاوه؟
- ۲- د صفويانو سره په شخړو کې هغه دوي ښکېلې لړۍ څه نومېدلې، چې د افغانستان په گاونډو کې يې خوراکونه مېست وو؟
- ۳- همایون گورگاني د کوم ابراني پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کښي وکړه او کوم ولايتونه يې لاسته راوړل؟
- ۴- د کندهار برخليک ولې د صفويانو او گورگانيانو د اختلاف سبب وگرځېد؟

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کوونکي دې له علمي سرچينو څخه په گټې اخيستنې سره، د گورگانيانو او صفويانو په بهرني سياست کې د کندهار د اهميت په هکله يوه مقاله وليکي.

د حاجي ميرويس نيکه تر مشرۍ لاندي د کندهار پاڅون

په هېواد کې د يوې اوږدې دورې گډوډيو نه وروسته د هوتکيانو تر مشرۍ لاندي په کندهار کې د کندهار د خلکو پاڅون د خلاصون يو مهم گام گڼلی شو.

د غه گام د پرديو د غلامۍ کرۍ ماتې کړې او د سيمه ييزه خپلواکه حکومت بنسټ يې کېښود.

د نوموړي پاڅون د برياليتوب څرنگوالي او په کندهار کې د هوتکي دولت تشکیل د دې لوست موضوع ده چې ناسې به يې ولرلې.

څرنگه چې په دوو تېرو لوستونو کې مو ولوستل، د هرات د تيموريانو دولت له ړنگېدو وروسته د دوو نيمو پېړيو په منځ کې د افغانستان سياسي او ټولنيز يووالي له منځه لاړ. او پرته له هغو خانانو او د سيمو مخورو څخه چې د خپلې واکمنۍ لمنه يې غوړولې وه، په مشخصه توگه بابرانو او صفويانو د خپلو تېريو او ظلمونو پواسطه زموږ خلک تر بړني رسولي وو. او په ځانگړي توگه هغه ظلمونه او ستمونه چې د گرگين خان په نامه د يوه گرجي الاصله ايراني له خوا په کندهار او ددې په شاو خوا سيمو کې کېدل زياتره خلک يې د پرديو پر ضد پاڅون ته هڅولي وو. په پايله کې دغه پاڅون د (۱۲۱۱ ق/ ۱۷۰۹ ز) په پسرلي کې رامنځته شو او ميرويس خان چې په (حاجي ميرنيکه) مشهور و د دې پاڅون مشري کوله.

د کندهار پاڅون د رامنځته کېدو لاملونه

د ايران د صفوي لړۍ وروستۍ پاچا شاه سلطان حسين نوميده. نوموړي په اصفهان کې دواکمنۍ په لومړيو کلونو کې د همدې هېواد په ختيځ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوڅانو، ناروي، ريگي، رختياني او افغانانو د پاڅونونو د ټکولو په لټه کې شو. د دې ډول حرکتونو لمنه د کرمان، یرد او د نائين تر څنډو رسېدلې وه. نژدې په همدې ورځو کې ازبکانو په خراسان کې او کردانو د ايران په لويديځ کې د صفوي حکومت په ضد فعاليتونه پيل کړي وو. که څه هم د شاه سلطان حسين د پاچاهۍ په پيل کې گرگين خان په گرجستان کې بغاوت کړی و او په همدې ورځو کې په اصفهان کې اوسېده خو سره له دې ټولو گرگين خان د ايران د دربار له خوا د يادو شورو پاڅونونو د ټکولو لپاره مامور شو. په دې کار کې د گرگين خان براليتوب د دې لامل شو چې په (۱۱۱۶ ق/ ۱۷۰۴ ز) کال کې د صفويانو له خوا د کندهار عمومي حکمران وټاکل شي. ځکه د (۱۱۱۵ ق/ ۱۷۰۳ ز) کال په وروستيو کې بلوڅان د مير سمندر په مشرۍ کندهار بشارته ننوتې وو او صفوي مامورينو ته يې ستونزې زېږولې. گرگين د کندهار بشار ته له ننوتو وروسته د هغه ځای اداره په لاس کې ونيوله. او څرنگه چې نوموړی غوسه ناک، سخت گير او خوږی سړی و، نو ځکه يې د کندهار په اوسېدونکو هر ډول زور زياتي پيل کړ. نوموړي د قومونو او قبيلو مشران تر فشار لاندي راوستل او ځينې خوږي لامړه کړل. له دې قومي مشرانو څخه يو حاجي ميرويس خان نومېده چې د گرگين خان سترگې پرې ولگېدلې.

حاجي ميرويس نيکه

د کندهار د پاڅون مشر حاجي ميرويس نيکه

ميرويس خان چې په حاجي ميرنيکه مشهور و د يوو لسمې پېړۍ په وروستيو کې د نازو په نامه له يوې مور څخه چې يوه دينداره ښځه وه وزيريلده. پلار يې شاه عالم خان د هوتکو قوم له مشرانو او مور يې سلطان ملخې توخي لورو وه چې دواړه د قومي مشرانو څخه گڼل کېږي. په را وروسته وختونو کې څه وخت چې ميرويس خان د جعفر خان سلوږزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموړي ټولنيز حيثيت يې نور هم لوړ کړ او څرنگه چې نوموړی يو نيک خوږه، فصيح، ملير او زورور سړی و او په څنگ کې يې د سوداگرۍ دننه هم پرمخ بېوله، نو ځکه په ډېره اسانۍ سره يې وکولی شول چې د هغه وخت کندهار په خلكو کې ښه ځای

زياتيز و پوهيږي:

د (۱۹) هجري قمری کال د ذالقعده مياشتی په نولسم نيټه، کله چې زموږ ملي قايد ميرويس نيکه د ملت په مرسته، گرگين د پرځاگرو و قوماندان يې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې يې د يو ملي حکومت بنسټ کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندی يو ملي افغاني جرگه کې داسې وويل (که تاسو له ما سره يو موټي شئ او زما ملا وتړئ، نو په دې صورت کې هېر ژر دا امکان او بريا به تر لاسه شئ تر څو د اسارت او ذلت منحوسه څښخېر له خپل غاړی څخه لرې کړو. او په مقابل کې د خپلو اکې افتخار او د عزت بيرق د هېواد په گوت گوت او د نړۍ د آزاد ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله د پرديو د سلطې هغه يوغ له خپل ځان څخه لرې کړو او په لوی خدای تبارک او تعالی باندې توکل وکړو او مطمئن اوسې، څرنگه چې زموږ نيت پاک دې نو دلوی خدای په استعانت وروستې برياليتوبونه زموږ دي.)

ولړي. د همدې خصوصياتو او صفاتو په لرلو سره د کندهار ښار د کلاټر په توگه هم و ټاکل شو. او په دې مقام کې د خلكو او د هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې په توگه يې دنده تر سره کوله خو په همدې حال کې يې هم د خلكو له ملاتړ څخه لاس وانه ځيست او په هغه ليک کې چې د ده لاسليک و د گرگين له زور زياتي څخه په کې شکايت شوی و او د اصفهان دربار ته وليږل شو دا کار ددې لامل وگرزید چې ميرويس خان دا خل د گرگين له خوا ونيول شو او لاس نيولی اصفهان ته وليږل شو.

ميرويس خان مخکې له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو او د صفوي حکومت او دربار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموړی وتوانيد چې نه يوازې ځان ته برات ورکړي بلکه د صفوي پاچا، سلطان حسين حضور ته هم ورسېد او مکې ته د تللو اجازه يې هم ترې واخيسته.

نوموړي په مکه معظمه کې له مذهبي عالمانو څخه د

گر جي گرگين په وړاندي د پاڅون فتوا تر لاسه کړه. له اصفهان څخه کندهار ته د حاجي ميرويس خان له راگرزېدو سره سم د اصفهان د دربار وضعه د گرگين په وړاندي بدله شوې وه ځکه داسې گنگوسي اورېدل کېدې چې د روسيې امپراطور پترکبير خوازي ارمنستان او گرجستان له خپل هېواد سره ونېلوي او داهم ويل کېدل چې گرگين سره له خپلو عسکرو خوازي د پترکبير سره يوځای شي. دغه گنگوسه د دې لامل وگرزېده چې ميرويس خان له ډير واک سره کندهار ته بيرته وگرزي.

په کندهار کې د حاجي ميرويس خان مزار

نوموړي داخل په کندهار کې په ډيرې حوصلي سره د پرديو په وړاندي د پاڅون لاري برابرې کړې. په ځانگړې توگه د (۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ ز) کال په پسرلي کې هغه وخت چې گر جي لېنکري د گرگين د وراره الکساندر تر مشرۍ لاندي د کندهار ښار د ارغستان او کاکړو د څپلو په نيت وتلې وې نو ډيره ښه زمينه مساعده شوه او په دې حال کې ميرويس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په يوه سيمه ييزه جرگه کې سره راتول شول او له ميرويس خان سره يې ژبه وکړه او همدا رنگه د کندهار د اوسېدونکو په مرسته يې گرگين او د صفوي دولت ډيرې گر جي لېنکري د کندهار ښار نه د څلورښتو ميلو په واټن پروت کلي (ده شيخ) کې ځانگړه او بيا ووژلې.

الکساندر او پوځونه يې هم چې د کاکړو له جگړې څخه راگرزېدلي وو، په ډيرې سختۍ وتوانيدل چې له جگړې وتښتي او گرشک ته ځان ورسوي. په دې ترتيب د پايند انصاري تر مشرۍ لاندي د روښاني پاڅون، د خورشحال خان خټک تر مشرۍ لاندي د خټکو تر پاڅون وروسته د کندهار پاڅون د خپلواکۍ گټلو په لاره کې درم گام گڼلې شو. چې د کندهار د خلکو په گډون تر سره شو چې زموږ په هېواد کې يې د خپلواکه دولت بنسټ کېښود. د صفويانو له خوا د کندهار د بيانپولو پرله پسې هڅو، څه گڼه ونه کړه او ميرويس خان، ملي قايد ترنامه لاندي اته کاله د کندهار واکي په لاس کې درلودې. حاجي ميرويس نيکه په (۱۱۲۷ ق / ۱۷۱۵ ز) کال کې مړ شو.

مير عبدالعزيز

له ميرويس نيکه وروسته د ده ورور مير عبدالعزيز خان د کندهار حکومت مشري تر لاسه کړه خو نوموړي

وروسته له دوه کلونو حکومت، د حاجي ميرويس خان د کړنلارې خلاف له صفوي حکومت سره د پخلاينې لاره خپله کړه. د قومونو او قبيلو مشرانو د نوموړي داکار خوښ شو او د حاجي ميرويس خان زوی مير محمود يې د خپل کاکا وژلو ته تشويق کړ او نوموړی وروسته له دې کاره په ۱۱۲۹ ق/ ۱۷۲۷ز کال کې د کندهار د حکومت پر تخت کيناست.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو بېلابېلو ډلو کې د تاريخ په هماغه شېبو کې د کندهار ولايت د داخلي او بهرني اهميت په هکله خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

- ۱) گرگين شوک و او ولي د اصفهان د دربار له خوا د کندهار حکمران شو؟
- ۲) ولي حاجي ميرويس د رهبر اوکلاتر په توگه د کندهار د خلکو د منلو وړ وگرزید؟
- ۳) د صفوي دربار په وړاندې د حاجي ميرويس نيکه او مير عبدالعزیز د سياستونو تر منځ توپير څه و؟
- ۴) ولي د ايران دربار حاجي ميرويس نيکه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندهار ته بېرته وگرزي؟

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کوونکي دې د کندهار د پاڅون په وخت کې د هېواد د سياسي او ټولنيزې وضعې په هکله يو مطلب وليکي او د لوست په راتلو نکې غونډه کې دې يې وړاندې کړي.

په ايران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل

په ايران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ايران د تاريخ له مهمو برخو څخه شمېرل کېږي، که هر څو ددې دولت عمر ډېر لنډ و خو په همدې کم وخت کې بياهم ډېرې مهمې بېنې رامنځته شوې، لکه له ايران څخه د ځينو سيمو د بېلولو په هکله عثماني او د روسيې نقشه، په ختيځ کې د سيمه ييزو حکومتونو جوړښت او ځينې نورې داسې پېلېدې چې په دې لوست کې به ورسره بلد شو.

شاه محمود هوتکي

په کندهار کې د حاجي مير ونس خان مشرزي شاه محمود په تخت کېناست، چې په هرات کې د ابداليانو د واک ته رسېدو سره همزمان وو ځکه چې په هرات کې افغانانو له کندهار پاڅون څخه په الهام اخستلو، همدغه ښار (هرات) د (۱۱۲۹ هـ ق/ ۱۷۱۶ ز) کال د روژې په مياشت کې ونيولو. د افغانانو مشري په دې وخت کې عبداللہ خان سلويزي کوله. څرنگه چې شاه محمود په (۱۱۳۲ هـ ق/ ۱۷۱۹ ز) کال کې هڅه وکړه چې د سيستان د نيولو طرحه عملي کړي، په لومړي سر کې له ابداليانو سره مخ شو چې هرات يې په ولکه کې و. په دې جگړه کې هوتکيانو برياليتوب تر لاسه کړ او په جگړه کې د هرات د ابداليانو د مشر عبداللہ خان زوی اسد الله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتکي

شاه محمود هوتک چې د ايران داخلي وضعه يې خواره، يو کال وروسته يې بيا خپل لښکر هغې خواته وخوځاوه او داخل يې لښکري له ريگستان څخه په تېرېدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خو د هغوی حکمران سره له پخلانې وروسته کندهار ته راوگرزېد. نوموړي په کندهار کې د خپلو لښکرو د پياوړيتوب لپاره ځينې گامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ ق/ ۱۷۲۲ ز) کال کې له (۲۵) زره لښکرو سره د هزاره او بلوڅو په گډون د ډېرو قومونو سرتېرو سره يو ځل بيا د ايران په لور يون پيل کړ، نوموړي دا ځل له کرمانيانو سره وکړه، په بزد د صفويانو پالازميني اصفهان ته ځان ورساوه. د ۱۷۲۲ ز) کال د مارچ په اوومه ورځ د دواړو لوريو ترمنځ د گلباد په سيمه کې سخته نښته وشوه، که څه هم په لومړيو کې صفويانو څه برياليتوب تر لاسه کړ خو افغانان وتوانېدل چې ايراني سرتېرونه سخته ماتې ورکړي او د پنځوسو زرو لښکرو له ډلې يې (۲۵) زره تنه ورووژل. د فرخ آباد ټيگه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشته سيمه چې د اصفهان ښار جنوب لورته په يو نيم ميلي واټن کې پرته ده ونيوله او زيات غنيمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوښتنه وکړه خو صفوي پاچا، شاه حسين د ده له غوښتنو سره موافق نشو.

په پايله کې دا ښار په پوره ډول د افغانانو په محاصره کې داخل شو. د اصفهان محاصره نهه مياشتې اوږده شوه او د دې په ترڅ کې اصفهان له سختې لورې سره مخ شو، د ايران پاچا(سلطان حسين صفوي) په پای کې د (۱۱۳۵ ق) د محرم په يوولسمه (۱۷۲۲) د اکتوبر په (۲۱) تسليم شو او په خپله يې د شاه محمود هوتک پر سرتاج کېښود او د ايران د خزائنو کلې يې ورته وسپارلې چې په دې توگه شاه محمود هوتک د ايران واکمن شو.

شاه محمود هوتک د اصفهان د واک پر گدۍ

اصفهان ته د شاه محمود له ننوتو وروسته په دې ښار کې د غذایي موادو د قحطۍ څخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابیر ونیول شول. شاه محمود د خلکو د اعتماد د لاسته راوړلو په خاطر له اوسیدونکو سره بد چلند منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه یې پخوانیو مسوولینو ته وسپارل، پرته د قضاوت له پست څخه چې هغه یې یوه افغان پوه ملا پیر محمد میاجي ته وسپاره، نوموړي په ایران کې له مېشتو بهرنیانو سره هم ښه چلند کاوه خو دې حالت تر ډېره دوام ونه کړ ځکه ځینې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او ځینې افغانان یې اړ ایستل چې نسبتاً تنده لاره غوره کړي. یوه پېښه داوه چې په قزوین کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په یې پروایۍ سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سیستان په سیمه کې چور شو چې اصفهان څخه د کندهار په لور روان و او له بلې خوا داسې گگوسې هم ترغوزو کېدې چې د روسیې امپراطور پتر کبیر د ایران د نیولو په نیت راوتلی دی او د نوموړي هیواد څو اکرڼه د (۱۷۲۲ ز) کال په جولای کې د والگا له رود څخه تیرېږي او د ایران د یرغل لپاره د هشتلر خان ښار خپل نظامي مرکز ټاکنې. عثماني ترکانو هم له وخت څخه په گټې اخیستني سره د ایران څو سرحدی ښارونه ونیول. دغه پېښې ددې لامل وگرزېدې چې په حکومتي رويه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون راشي.

که د گلیپگان، خواسار، کاشان او شبراز په ښارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشرۍ وفادارو کړدانو او د زبردست خان په مشرۍ افغاني څو اکرڼو په گډه سره ډېر بریالیتوب نه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېرو پوځیانو په سبب او هم د افغانانو د خپلمنځیو سیالیو او اختلافونو په وجه په دماغی ناروغۍ اخته شو. په دې حال کې قومي مشرانو د میر عبدالعزیز زوی شاه اشرف هوتک د اصفهان د هوتکي دولت مشرۍ ته غوره کړ او شاه محمود هوتک یې له واکه گوښه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

شاه اشرف هوتک

شاه محمود هوتک په (۱۱۳۷ ق/ ۱۷۲۴ ز) کال د شعبان په میاشت کې مړ شو او داسې هم ویل کېږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د خچ په بدل کې ووژل شو.

شاه اشرف د اصفهان په تخت باندې له کیناستو وروسته د یوه لیک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسین له زوی طهماسب میرزا څخه چې په همدغه ورځو کې د افغاني ضد لښکر په جوړولو بوخت و، وغوښتل چې له ده سره ملگری شي ترڅو د روسانو او عثمانیانو لاسونه د ایران څخه فوځ کړي. شاه اشرف زیاتره له لاسه تللي ولایتونه لکه بزد، کرمان، قزوین، تهران، قم او ساوه بېرته ونیول. د نوموړي سپه سالار، سیدال خان ناصر نومېده چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د بری هلې ځلې وکړې.

شاه اشرف هوتک

له بهرنیانو سره پښتني

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمني ته ورسېد چې ایران د عثماني ترکیې او روس له ناوړه اقداماتو سره مخ و او نوموړو دوو گاونډیو ځواکونو د ایران د ځینو برخو لاندې کولو هڅې

وګړي. د روسيې دولت ځيني سرحدي سيمې لکه دربنده، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونيولې او عثمانيانو هم د ايران لويديځ ولايتونه د سلطاني، بهر او د کرمان شاهان په ګډون لاندي کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف بايد لومړی خپل داخلي مخالفين په ځای کېنولي وای او له بله پلوه يې بايد د ايران د ځمکنۍ بشپړتيا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانيې او روسيې سره دغړي وهلي وای.

له ترکانو سره جگړه

سره له دې چې شاه اشرف ديوه اسلامي امت د يوه جز په توګه له ترکانو څخه د دوستۍ غوښتنه وکړه خو ترکانو (۶۰ زره سرتېرو او (۷۰) عرادو تويونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندي لاړل. په همدې وخت کې د ترکانو هغه ډلې ځواکونو چې دکر او فراهان ښار د نيولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پيغام راوېږه چې ايران پرېږدي او سلطان حسين مخلوع مورېته وسپاري خو شاه اشرف هوتک هغه وړانديز رد کړ او د جګړې لپاره يې چمتو والی ونيوه. ترکان او افغانان دکر په ښار يا په بله وينا د اصفهان او نيزد ترمنځ سيمه کې سره مخامخ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخوړه. د (۱۲) زرو په شاوخوا کې ترکي سرتېري ووژل شول او ډېر ځنيمتونه ترې پاتې شول.

له روسانو سره نښته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلې لپاره چې د ايران په خاوره کې مخ په وړاندي تللي وو، خپل سپه سالار، سيدال خان ناصري يې سره له افغاني ځواکونو ورولبړه. په پايله کې په هغه جګړه کې چې په رودسر کې نښته شوه، روسانو سخته ماته وخوړه او د روسي ځواکونو مشرو اولوف د سولې غوښتونکی شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې ځانونو ته يې د ايران په ختيځ کې سختې ستونزې ليدلې، د سولې وړانديز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لوريو ترمنځ د(۱۱۴۲ق/ ۱۷۲۹ ز) کال په فبروري کې د رشت په ښار کې وشوه، روسانو د ايران په خاوره کې د نوريو مختګ څخه لاس راخيست او ژمنه يې وکړه تر څو سرحدي ايالتونه لکه استرآباد او مازندران هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توګه د ايران افغاني دولت دوه لوی دښمنان وځپل.

د هوتکي دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتک سره له دومره هڅو ونه توانېد چې د ايران د واک مدعيان او ددې هېواد سيمه ييز ځواکونه له منځه يوسي. په ځانګړې توګه د ايران په ختيځ کې د ملک محمود سيستاني حکومت چې له سيستانه تر خراسانه پورې سيمې يې په و لکه کې وې او همدارنگه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتکيان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورځو کې چې د حاجي ميرويس د بل زوی (شاه حسين) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره يې ښې اړيکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتک د دولت د له منځه تللو په هيله ناست و. په دې وخت کې د ايران په ختيځ کې د افشار له ټبر څخه د نادر په نامه يو نظامي کس سر راپورته کړ نوموړي د يادو شوو سيمه ييزو ځواکونو د له منځه وړلو وروسته د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پايله کې يې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماتې ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته د راګرځېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.

شاه حسين هوښکي

نادر شاه افشار په کال (۱۱۴۹ق/۱۷۳۶ ز) کې له هلمند څخه په تېری کولو کندهار تر محاصرې لاندې ونيوه. شاه حسين هوتک د خپل لښکر سره چې مشري يې د سيدال خان ناصري له خوا کيده څه د پاسه يو کال د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه يې پرېښود. چې کندهار ونيسي نو په کال (۱۱۵۱ق - ۱۷۳۹ ز) د هوتکيانو مقاومت پای ته ورسېده. دا ځکه چې د دې نيتي څخه مخکې سيدال خان ناصري او محمد د شاه حسين هوتک زوی په قلات کې د نادر شاه افشار د سرتېرو له خوا نيول شوی وو او په ځانگړي توگه سيدال خان ناصري له دواړو سترگو څخه ناينيا شو. نو په دې توگه هوتکي دولت منحل شو.

شاه حسين هوتک د نادر شاه په امر مازندران ته تبعيد او هلته مسموم او مړ شو.

د ټولگي دننه فعاليت

د ټولگي زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ایران ته د روسيې د پاملرنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ایران په خاوره کې د عثماني ترکانو د پرمختگ په پایلو خبرې وکړي. دواړه ډلې دې پایلې ښوونکي او زده کوونکو ته واوروي.

پوښتنې

- ۱) له صفوي حکومت سره د شاه محمود هوتک تر مشرۍ لاندې د افغانانو مهمه جگړه چېرته پېښه او څه پایلې يې درلودې؟
- ۲) د کومو لاملونو له مخې شاه محمود د ايرانيانو پر وړاندې خپل لومړنی سياست بدل کړ؟
- ۳) د شاه اشرف تر مشرۍ لاندې ځواکونو سره د عثمانيانو جگړه چېرته پېښه شوه او څه پایلې يې رامنځته کړې؟
- ۴) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ایران په لور مخه کړه او څه ډول يې د هغوی د پرمختگ مخه ونيوله؟
- ۵) زبردست خان او سيدال خان ناصري د اصفهان د کومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړ يې وه؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د هوتکي دولت د نسکورېدو په هکله لنډه مقاله وليکي او په راتلونکي ساعت کې دې يې خپلو ټولگيو ته وړاندې کړي.

د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د هوتکیانو د واکمنۍ په ۳۱ کلنه دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سرسېره، ځینې فرهنگي مسایل هم شته چې که چېرې پرې ویو هېږو نو له فرهنگي چارو سره به د هوتکي شاهانو په نیک نیت پوه شو. په ځانگړي توگه د دوی د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د علم او فرهنگ د پراختیا زمینه برابره شوه او هوتکي دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړې او د کم وخت لپاره فرهنگي رڼا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به د پوښتنو مسایلو او هم د یادې شوې دورې له اقتصادي ودې سره بللده شئ.

اقتصادي وضعه

لکه چې ومولرستل، زموږ د هېواد وېش، گډوډي او په ځینو برخو د گاونډیو واکمنۍ د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو ځانگړتیاوو څخه گڼل کېږي. که هر څو په دې دوره کې داسې معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودې ښکارندويي وکړي. ځکه دې دورې کې، زموږ د هېواد بېلابېلې برخې د پردیو تر فشار لاندې وې او معمولا خلکو دوو دربارونو اصفهان او دهلي ته درانه مالیات ورکول. په دې حال کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په ځانگړې توگه هغو وگړو چې په ښارونو کې اوسېدل، د هند او ایران سره یې د سوداگرۍ چارې پر مخ بیولې او په ټولو کې کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداگريز مرکز په توگه رول لوباوه. او په همدې دلیل، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) تر منځ د شخړو لامل گرزیده.

په کندهار کې سړ پټي بازار

فرهنگي وضعه

په ټولنيز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتکیانو تر راتلو پورې زموږ په تاریخ کې یوه توره دوره گڼل کېږي خو په دې دوره کې په ځانگړې توگه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتني وضعه کې بدلون راغی ځکه افغان هوتکي پاچاهانو برسېره پردې چې سیاسي او نظامي چارې یې پرمخ بیولې، په خپله واکمنۍ کې د دواړو ژبو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادیبانو ملاتړ یې هم کاوه. په دې دوره کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادیدل مخه ونه نیول

شوه، بلکې د هوتکيانو په افغاني او ايراني متصرفانو کې نوموړو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفي ، منطق ، نجوم رياضيات او همدا رنگه د تفسير ، حديث ، فقي خانگوته يې منقول علوم ويل. سره له دې چې د هوتکي دولت عمر کم و او د علومو د پراختيا په برخه کې يې بنسټيزو کارونو تر سره کولو ته وخت پيدانه کړ خو بياهم داسې بېلگې په لاس کې لرو چې د هوتکيانو په دوره کې د علم او فرهنگ د نورمالې ودې څرگندونه کوي. په خانگري توگه په دې برخه کې د شاه حسين هوتک په دوره کې په کندهار کې د لومړني ادبي بنهار جوړښت ډير مهم گڼل کېږي ځکه د ياد شوي پاچا له خوا د کندهار د نازنج په قصر کې يو کتابتون جوړ شو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوي څېرې په اونی کې يو ځل راغونډيدلي. پخپله شاه حسين هوتک هم په دواړو پښتو او دري ژبو شعرونه ويل او له پوهانو او اديبانو څخه يې ښه ملاتړ کاوه. د بېلگې په توگه نوموړي د پښتو ژبې شاعر رېدي خان ته د محمود هوتک د جگړو داستان په نظم ويلو زړ سگي ورکړې. د دې دورې له پياوړو شاعرانو او پوهانو څخه کولی شو چې د څو تنو څخه يادونه وکړو. ملازفران، مددخان غلجی، شاه حسين هوتک، داود هوتک، ملايار محمد هوتک، بابو جان بابي، سيدال خان ناصری او د بنڅينه شاعرانو له ډلې څخه د شاه حسين هوتک د خور زينب هوتک نوم راځي. چې ډېره فاضله او پوهه بنڅه وه. او برسېره پر دې چې شعرونه به يې ويل له خپل ورور شاه حسين هوتک سره به يې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د هوتکيانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنگي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.

پوښتي

- ۱- د کندهار اقتصادي او سوداگريز اهميت په لنډه توگه روښانه کړئ.
- ۲- د هوتکي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلئ.
- ۳- له فرهنگي څېرو څخه د شاه حسين هوتک د ملاتړ دوي بېلگې يادې کړئ.
- ۴- د کندهار د نازنج قصر کتابتون د چا پواسطه جوړ شو؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د هوتکيانو په دوره کې د ادبي بنهار په هکله يوه لنډه مقاله وليکي.

څلورم څپرکی

په هند کې افغاني پاچاهان

په دې څپرکي کې به په هند کې د افغاني کورنۍ د واک ته د رسېدو له ټيټو او ژورو سره له
۱۲۲۳ تر ۱۷۴۷ ز. کلونو پورې په لنډه توگه پېژندگلوي تر لاسه کوي.

په دهلی کې قطب منار

د خپرکی موهخي

- هيله ده چچي د دې خپرکي په پايله کې زده کوونکي لاندې موهخي تر لاسه کړي.
- په هند کې به له لومړني اسلامي دولت سره پيژندگلوي پيدا کړي،
- په هند کې به د افغاني شاهانو او په خانگړي توگه د سلطان راضيه او سوري شير شاه له دولتدارۍ سره آشنا شي.
- په هند کې به د افغاني شاهانو ښي او بدې کړنې سره توپير کړای شي.

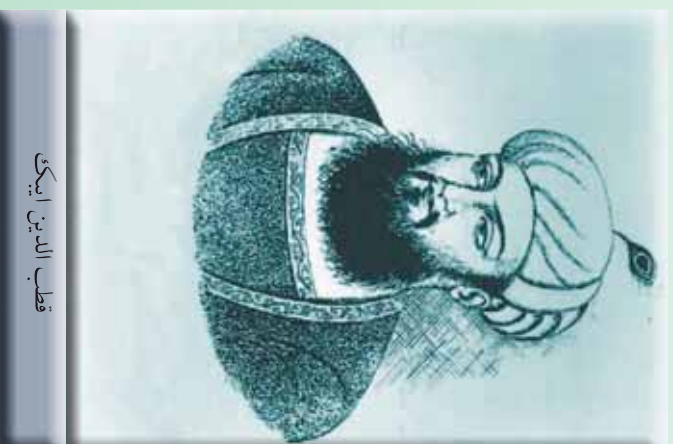
په هندکي افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتگ او خپرېدل او همدارنگه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ، او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني ښځې په وړتيا او ونډه هم پوه شئ.

عربي مسلمانانو په (۹۰ ق / ۷۱۲ ز) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتگ په وخت کې د سند د پاچا (دائر) په امر د دوی کښتۍ ونيول شوه او ټول سپاره يې ووژل شول.

د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن يوسف د محمد بن قاسم تر مشرۍ لاندې يو لوی لښکر د سند د پاچا د خپلو او د اسلام د خپرېدو لپاره سيمې ته ولېږه. نوموړي سند او ملتان ونيول او غوښتل يې چې مخ پر وړاندې لاې شي خو د خليفه له خوا وغوښتل شو. له هغه وخته وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پورې چې په (درېمه هجري / لسمه مېلادي پېړۍ) کې وار غزنويانو او غوريانو ته ورسېد او دوی د هند په لور لښکرکشي د خپلو پروگرامونو يوه برخه وگڼله.

په هند کې قطيبه پاچاهان (۶۰۲ - ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۳۱۰ ز)
د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې (۶۰۲ ق / ۱۲۲۳ ز) وروسته د غوريانو لويه امپراتوري تجزيه شوه.

قطب الدين ايبک

ترک توکمه قطب الدين ايبک چې سلطان شهاب الدين محمد سام غوري په زوی ولی منلی و، ځان يې د هند خپلواکه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه يې له لاهور څخه دهلي ته نقل کړه. نوموړي په دهلي کې د مشهور جامع جومات او د منارجام په څېر يې هلته د قطب منار بنست کېښود. قطب الدين ايبک ښځې، زورور او سياستپوه سړی و. نوموړي وروسته له پنځو کلونو واکمنۍ په (۶۰۷ هـ / ۱۲۲۸ ز) کال کې د جوگان په لوبه کې له اس څخه ولوېد او مړ شو. له ده وروسته ارام شاه چې په زوی ولی يې نيولی و د دهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او ښنگال مشرانو د خپلواکۍ بېرغونه پورته کړل. د نوموړي د پاچاهۍ يو کال نه و پوره چې د قطب الدين ايبک زوم او د هندوستان د يوې سيمې مشر شمس الدين التمش (دالتمش) راپور ته شو او دې يې له واک څخه گوښه کړ.

سلطان شمس الدين التمش

د قطيبه پاچاهانو تر ټولو ځواکمن پاچا التمش يا ایتامش دی چې (۲۵) کاله يې واکمني وکړه. نوموړي د سند او ښنگال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدين (د شاه خوارزم) غوښتنه يې رد کړه جلال

سلطان شمس الدين التمش

وگرزوي. د بغداد خليفه کله چې د ده شهرت او وړتيا د هند د اسلامي دولت د ساتنې په هکله واورېده نو يو پالایي يې ده ته وروپېره او دالي يې ورته وړاندې کړله. په ۶۳۳ هـ / ۱۲۵۴ ز) د التمش له مړينې وروسته د ده زوی رکن الدين فيروز شاه واکمن شو. خو وروسته له شپږو مياشتو د ده درباريانو دی له واکمنۍ څخه گوښه اويا يې وواژه او د ده خور رضيه يې د واک په گدۍ کېنوله.

سلطان رضيه

سلطان رضيه

التمش له ماشومتوب څخه د خپلې لور د ښوونې او روزنې په برخه کې زياته پاملرنه درلوده. رضيه د ښکلې قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لوبو پوهانو څخه زده کړل. نوموړې نارينه جامې اغوستې او جگړه ييز تکنيکونه يې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په اداري او سياسي چارو کې مرسته کوله. سلطان رضيه د خپل ورور رکن الدين چې فيروز شاه نومېده له هغه وروسته په (۶۳۴ هـ / ۱۲۵۵ ز) کې واکمني تر لاسه کړه. د واکمنۍ په لومړيو ورځو کې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جنيدې له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په ډير ښه تدبير سره له دې اړو دور څخه ورتنه، نظم او

امینت یې ټینگ کړ. سلطان رضی هم د خپل هېواد ټولنیز نظام په ښه توګه پر مخ بووه. نوموړي خواجه مهدي غزنوي چې یو سیاسي او علمي شخصیت و د خپل صدراعظم او ملک سیف الدین ایبک یې د ځواکونو د مشر په توګه وټاکه.

سلطان رضی مهم کارونه پوهو کسانو ته وسپارل او په خپله یې د هغوی د کارونو څارنه کوله. د سائل شوي هېواد په ټولو برخو کې یې قوانین نافذ کړل، نوموړي په خپلواکه توګه خلک خپل حضور ته را بلل او د هېواد چارې یې پر مخ بوولې. خو د سیف الدین ایبک له مړینې وروسته چې څه وخت سلطان رضی د ده په ځای تور پوستی جلال الدین یاقوت حبشی وټاکه، نو ځینو سردارانو ته کینه ورغله، مخالفت یې پیل کړ او د نوموړي په وړاندې یې بغاوت وکړ تر څو چې په (۲۳۸ ق / ۱۲۵۹ز) کال کې یې پاچاهي ونړېده.

وروسته له سلطان رضی معز الدین بهرام شاه او علاو الدین مسعود شاه یو پریل پسې واکمنی ته ورسېدل، تر څو وار د سلطان رضی کشر ورور ناصر الدین محمدشاه ته ورسېد نوموړي په هند کې (۲۱) کاله واکمني وکړه. دی سوله غوښتونکی، تقوی لرونکی او پرهېزګاره سړی و. په حرمسرای کې یې عادي ژوند کاوه. ول کېږي چې یوه ورځ شهزادګي د وینځې غوښتنه ترې وکړه، تر څو په پخلي کې ورسره مرسته وکړي، ده ځواب ورکړ چې بیت المال د الله (جل جلاله) د ټولو ښه گان حق دی او عندر مې ومنه.

په (۲۱۵ ق / ۱۲۸۶ ز) کال کې د سلطان ناصر الدین له مړینې وروسته، د ده وزیر غیاث الدین بلبن په تخت کېناست. د ده دربار د پوهې او فن مرکز و. څرنګه چې امیر خسرو دهلوي هلته ځانګړي درجه درلوده. سلطان غیاث الدین بلبن له (۲۱) کلونو پاچاهي وروسته په دهلې کې مړ شو، د ده له مرګ وروسته د قطیبه دولت لړۍ مخ په ځوړ شو. او نورې افغاني لړیو د غلځي شاهانو، تغلق شاهانو، خضر خانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یو پریل پسې په هند کې واکمنی ته ورسېدلې.

د ټولګي دننه فعالیت

- زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې د لاندینو شاهانو څخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونیسي او د خبرو لښیز دې د ډلې یو غړی نورو ته وړاندې کړي.
- د سلطان رضی دوره
- د سلطان قطب الدین ایبک دوره
- د سلطان شمس الدین التمش دوره
- خضر خانیانو، لودیانو او سوریانو په نومونو یو پریل پسې په هند کې واکمنی ته ورسېدلې.

پو پښتني

- ۱- د اسلام دين څه ډول په هندکي خپور او وده يې وکړه؟ په دې هکله څرگندوښي وکړئ.
- ۲- د هغو شاهي افغاني کورنيو نومونه واخلئ چې په هندکي واکمني، ته ورسېدې؟

له ټولگي څخه د پاندي فعاليت

ستاسو په اند د سلطان رضيي د پاچاهي ځانگړتياوې څه وې؟ په دې هکله يو مطلب وليکئ او د پښورنکي له موافقي وروسته يې د پښورنځي د دېوال په جريدو کې راخوږند کړئ.

لوديان او سوريان

په دې لوست کې به په هند کې د افغاني لوديانو او سوريانو واک ته د رسېدو په څرنگوالي وپوهېږو او په لنډه توگه به په هغو علونو هم پوه شو چې د هندوستان په سياسي صحنه کې د کمزورۍ سبب وگرځېدل.

لوديان

د پنجاب د خضر خانیه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړې او په هند کې د مخ په ځوړ افغاني پاچاهۍ وروسته د خضر خانیه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړل خو په نوم يادېده واکمن شو. نوموړي د بنسټ يې بيا پياوړی کړ.

د ملک بهلول له مړينې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم يادېده واکمن شو. نوموړي د هېواد په رځاونه او د علم او پوهې په پرمختگ کې هڅې وکړې، پوهانو او فاضلاتو ته يې په درنه سترگه وکتل. دري ژبه او خط او همدارنگه د اسلام دين د ده په دوره کې په هندوستان کې خپره پراختيا ومونده.

په ۹۲۳ ق/ ۱۵۴۴ ز کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهيم واکمنی، ته ورسېد. د ابراهيم د ناسمې ادارې له کبله د پاچاهۍ بنسټ کمزوری شو او په هند باندي د بلبر لښکر کشۍ ته زمينه برابره شوه. د پاتې پټ په ډگر کې د بلبر او ابراهيم ترمنځ خونړۍ جگړه ونښته، بابر بری وموند او په برياليتوب سره د ډوهلي په تخت کيناست او په ۹۳۵ هـ/ ۱۵۵۶ ز کال کې يې د ډکه نورو مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوړل خو په ټول هند يې واکمني تر لاسه نه کړه.

په هر حال په هند کې د بلبر په وړاندي د افغانانو د مخالفتونو لړۍ روانه وه، په ځانگړي توگه هغه وخت چې بلبر مړ شو او د هغه زوی همليون واکمنی، ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لانيات شو. تر هغه پورې چې په هند کې د سوريانو د راټک پاراه زمينه چمتو شوه.

سوريان

د هندوستان له افغاني ځواکمنو پاچاهانو څخه يو هم فرید د حسن زوی دی، چې په لومړيو کې نوموړي د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهيم لودي دربار ته لاره ومونده او شهرت يې تر لاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وټاکل شو. نوموړي د هغې زورتيا له کبله د شير خان لقب تر لاسه کړ چې د زمري د ښکار په وخت کې يې شودلې وه.

په سنډ کې د مغولي پاچاهۍ سره د شير خان مخالفت د دې لامل شو چې همليون پر ده بريد وکړي، خو په لومړني يرغل کې همليون ته د شير خان فکري او نظامي لور تيا معلومه شوه. وروسته له دې شير خان په (۹۱۶ ق/ ۱۵۳۷ ز کال کې بنگال ونيوه او د دويم ځل لپاره په (۹۱۷ هـ/ ۱۵۳۸ ز کال کې له همليون سره مخ شو. په دې مقابله کې جلال خان د شير خان زوی د بهار او بنگال په منځ کې هميون ته ماتې ورکړه او همدارنگه په (۹۱۸ ق/ ۱۵۳۸ ز کال کې د دوی تر منځ بله جگړه ونښته او په پایله کې هميون ماتې وخوره او نژدې د گنگا په سيند کې ډوب شوی و خو د يوه سقاو له خوا راوايستل شو. نور اړشو چې هند پرېږدي. له دې ځايه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خو له هغه څخه يې هم ښه ونه ليدل. نوموړی په (۹۲۱ هـ/ ۱۵۴۲ ز کال ايران ته لاړ.

په دې توگه شير شاه سوري د شمالي او مرکزي هند د ټولو برخو له نيولو وروسته په کورنيو اصلاحاتو پيل وکړ. د اوبو بندلو، په کاروان سرليونه او جوړولو نه يې جوړ کړل. د بنگال لاره يې د اټک تر سيند پورې وروځوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په ټوليزه توگه ۱۰۰۰ گره) يې کاروان سرای، د اوبو څاه او جومات جوړ کړل.

شير شاه سوری

څه وخت چې نوموړي غوښتل د کالنجر کلکه ولا ونيسي، وروسته له خوارسو کلونو حکمراني او شېر کلونو واکمني په (۹۲۳ ق / ۱۵۴۴ ز) کال کې د بارتو په يوه چاودنه کې مړ شو.

شېر شاه سوري پوهانو او عالمانو ته پاملرنه کوله، پخپله يې ځينې وخت شعر وايه او د قافېي په پوهه کې ښه پوهېده.

له شېر شاه سوري وروسته دده مشر زوی عادل خان پاچا شو خو نوموړی د سردارانو د مخالفت په وجه لري او په ۹۲۳ ق / ۱۵۴۴ ز کال کې دده کشر ورور جلال خان چې د سلیم شاه سوري په نامه يادېده واکمني ته ورسېد.

له يوه پلوه دده د ورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همایون لښکر کشۍ د دې لامل وگرزېده چې د نوموړي دولت کمزوری شو تر څو په ۹۲۰ ق / ۱۵۸۱ ز) کې له منځه لاړ، دده په وخت کې د بېلاب او بېلاب ترمنځ دوه زره ميله (هر ميل دوه زره گاهه) لاره جوړه شوه او د هرو دوو ميلو ترمنځ کاروان سرلي جوړ شو.

له سلیم شاه سوري وروسته د هغه دولس کلن زوی فېروز پاچا شو خو له دريو ورځو وروسته د شېر شاه سوري د وراره مبارزخان له خوا وژل شو او مبارزخان د محمد شاه عالي په نامه پاچا شو.

د شېر شاه سوري او سلیم شاه اميرين له دې وضعې څخه ناخوښ شول او هريو د سلطان سکندر او سلطان ابراهيم لودي په نومونو په ځينو سيمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همایون وخت غنیمت وپاله او په (۹۳۳ ق / ۱۵۵۴ ز) کال کې هند ته لاړ.

که څه هم له دې وروسته افغانان په پوره توگه له صحېي څخه ونه وتل او کله ناکله به د مغولو د سرخوږي لامل کېدل. خو د احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زياتې برخې يې ونيولې، په ښه توگه راڅرگند نه شول.

د ټولگي دښه فعاليت

سلطان سکندر لودي	د پوهانو او عالمانو هڅوونکي، په هندوستان کې اسلام او دري ژبې ته پراختيا ورکونکي.
سلطان بهلول لودي	؟
اعليحضرت شېر شاه سوري	؟
سلیم شاه سوري	؟
محمد شاه عالي	؟

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندي يادو شورو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوي بېلگې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ټولې د يوه غړي له خوا نورو ته وړاندي شي.

پوښتي

- ۱- کوم دلايل دي، لامل وگرځېدل چې همایون د دويم ځل لپاره په هندوستان يرغل وکړي؟
- ۲- سوري شېر شاه څه ډول په هند کې واکمني ته ورسېد او ولې ده ته شېر شاه وليي؟
- ۳- په هند کې د سوريانو دله منځته تللو دلايل وليکئ.

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

ستاسو په اند کوم دلايل په هند کې د لوديانو د نسکورېدو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هريو له خان څخه څه وليکئ او په راتلونکي لوست کې يې خپلو ټولگيمو ته وړاندي کړئ.

پنجم خپرکی

په منځنيو پيرويو کي ځاوندې هيوادونه

په دې څپرکي کي به په منځنيو او اوسنيو پيرويو کي د ځاوندېو هيوادونو له تاريخ سره په لنډه توگه بلدتيا پيدا کړو.

د څپرکي موخي

په دې لوست کې به زده کوونکي په لاندې پایلو وپوهیږي:

- په ایران کې به د سیمه ییزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي؛
- د صفویانو، افشاریانو او زندیه وو د راڅرګندېدو د لاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.

• په هند کې به د بابرې دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي؛

• د چین د یووالي په څرنگوالي به پوه شي .

• په چین کې به د مغولو په واکمني پوه شي.

• په منځنیو او نویو پیړیو کې به د چین د فرهنگي او اقتصادي وضعي سره بلد شي.

• د ایران د سیمه ییزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحلیل کړای شي.

• په هند کې به د تیموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه وپېژني.

• د چین د یووالي انګیزې لړ لیک به ولېندي کړای شي.

• په چین باندې به د مغولو د يرغلونو پایلې تحلیل کړای شي.

• د زده کوونکو په ذهن کې به د مرستې او ښه ګاونډیتوب روحیه پیاوړې شي.

ايران په منځنيو پېړيو کې

د افغانستان او ايران د تاريخ زياتي برخې سره ورته والی لري. هغو پاچاهانو او لېرو چې په افغانستان واکمني چلووله، د ايران په خاوره يې هم حکم چلاوه. ايران ته د اسلام د دين په راتگ سره، د هغه هېواد تاريخ هم بدل شو. امويانو او عباسيانو به د ايران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خو د ايران په بېلابېلو سيمو کې چې کوم پاڅونونه رامنځته شول، په هغه هېواد کې اميران او د سيمه ييزو لېرو مشران را پيدا شول. له دې ډلې څخه د طبرستان د علويانو، زيارانو او د آل بويانو حکومتونو نومونه اخیستی شو.

د طبرستان علويان

دغه کورنی، په هاشمي سنيانو پورې تړلې ده چې په (۲۵۰ ق / ۸۶۴ ز) کال کې يې د زید د زوی سيد حسن په مشرۍ د ايران په اوسني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنسټ کېښود. سيد حسن زورور سړی و او ځان به يې داعي کبير باله. نوموړي تر (۲۵۳ ق / ۸۶۷ ز) پورې ټول طبرستان او ری (تهران) و نيول او عباسي اميرين او مامورين يې له دې سيمو څخه وشړل. نوموړي تر (۲۷۰ ق / ۸۸۳ ز) کال پورې حکومت وکړ خو له حسن څخه وروسته نورو علوي پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوي لړۍ تر ټولو مشهور پاچا د علي زوی حسن چې په ناصر کبير باندې مشهور و. گڼل کېږي. نوموړی وتوانېده چې ساماني ځواکونه چې يوه موده يې د طبرستان واکمني تر لاسه کړې وه، کلکه ماته ورکړي او د (۲۹۰ ق / ۹۳۰ ز) کال کې په ژمي کې يې د ساماني ځواکونو (۷۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانيانو له علويانو سره سوله وکړه او ټول طبرستان د ناصر کبير د علي زوی (حسن) په ولکه کې شو. حسن بن علي په (۳۰۴ ق / ۹۱۷ ز) کال کې مړ شو خو مخکې له مړينې يې ټولې حکومتي چارې خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلې. د نوموړي په زمانه کې د علوي حکومت چارې گډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱۶ ق / ۹۲۸ ز) کال کې د علويانو حکومت ړنگ شو.

زياريان

د علوي حکومت له راپرزېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغاوت وکړ او د طبرستان سيمه په ډېرو سيمه ييزو خپلواکه حکومتونو ووېشل شوه.

د دې سردارانو له ډلې څخه يې يو مشهور د زيار زوی مرداويج نومېده. نوموړي د خپلواکه حکومت د رامنځته کېدو لپاره، لومړی د طبرستان سيمې د واک غوښتونکو سردارانو په مخه کې ودرېد او د طبرستان ښار په نيولو يې د زيارانو د حکومت بنسټ کېښود. وروسته يې د گرگان او اصفهان ښارونه هم د خپلې واکمنۍ يوه برخه وگرځوله. نوموړي د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نيولو سره ځواکمن رامنځته کړ خو له ترکي غلامانو سره د بد چلند په سبب، دوی بغاوت وکړ او پخپله مرداويج يې هم وواژه.

له مرداويج څخه وروسته د ده ورور وشمگير واکمني ته ورسېد. نوموړي د واکمنۍ ټوله موده د بويه له زامنو سره په جگړو او مبارزو تېره کړه او په پایله کې يې له دوی څخه ماتې وخوړه او په (۳۲۰ ق / ۹۳۲ ز) کال کې د بويانو حکومت رامنځته شو.

ال بويه

نوموړی ابو شجاع په نامه يوه سړي ته منسوب دی چې په لومړيو کې يې له مرداويج سره مرسته کوله او درې زامن يې د اويج په لښکر کې لوړو نظامي مقامونو ته رسېدلي وو.

آل بویه د بغداد(عباسي) خلافت د کمزورتيا په دوره کې، وروسته له هغې چې له زياريانو څخه يې د خپلواکۍ اعلان وکړ، پخپله يې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنسټ را منځته کړ او په لنډ وخت کې يې د ايران بېلابېلې سيمې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. نوموړو په (۳۴۴ ق / ۹۴۵ ز) کال کې عباسي خلافت د راپرزېدو پرځای يوازې د المکلفي په ځای المطيع خليفه په راتگ بسنه وکړه. په بغداد باندې د آل

بويه واکمنۍ، د عباسي خلفا وو دريځ په پوره توگه متزلزل کړ.

د آل بويه ترټولو مهم مشران حسن رکن الدوله او احمد هنرالذوله نومېدل. چې د(۳۲۰ ق نه تر ۳۵۷ ق / ۹۳۲-۹۶۸) کلونو په منځ کې يې د ايران په سوېل، ري(اوسني تهران) او کرمان واکمني کوله. آل بويه په پای کې د غزنويانو او سلجوقيانو لخوا د عباسي خلافت له ملاتړ کوونکو او غوښتونکو څخه وو، له منځه لاړل. په منځنيو پېړيو کې په ايران باندې له غزنويانو، سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو دريو لږيو پرتو ټيموريانو هم واکمني کېده.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د طبرستان د علويانو، دويمه ډله دې د زياريانو د حکومت د رامنځته کېدو او درېمه ډله دې د آل بويه حکومت د رامنځته کېدو په څرنگوالي خبرې وکړي او پايله دې له نقشي څخه په گڼې اخيستنې سره د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د علوي حکومت د رامنځته کېدو او د دې لړۍ د مشهورو پاچاهانو په هکله څومره پوهېږئ؟
- ۲- ستاسو په اند د علويانو حکومت څه ډول رنگ شو؟
- ۳- د زياريانو حکومت د چاله خوا او څه ډول رامنځته شو؟
- ۴- ستاسو په نظر د آل بويه حکومت څه ډول رامنځته شو؟
- ۵- آل بويان په پايله کې د ..... او ..... له خوا راو پرزېدل؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې د ايران د سيمه ييزو حکومتونو لکه طبرستان د علويانو، زياريانو او آل بويه حکومتونو په هکله مطالب راغونډه او هغه دې په راتلونکي درسي ساعت کې ټولگيو لور ته وړاندې کړي. ښاغلی ښوونکی دې د علمي سرچينو او اخځليکونو په برخه کې زده کوونکو ته لارښوونه وکړي.

ايران په نوږو پېړيو کې

د ايران په تاريخ کې د صفوي دولت را منځته کېدل مهم ټکی گڼل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سياسي مرکزيت او ځانگړی هويت ورباندې چې له پخواني حالت سره يې توپير درلود. له دوو پېړيو زياتې واکمنۍ په ترڅ کې ډېرې مهمې سياسي او نظامي پېښې رامنځته شوې. د افغانانو په واسطه د دوی دواکمنۍ راپرزېدل هم د دې لامل وگرځېدل چې په دې هېواد کې د نوي حکومتونو لړۍ رامنځته شي. سر بېرته پر دې، په دې دوره کې د ايران اړيکې له نړۍ او په ځانگړي توگه له اروپا سره ټينگې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولئ.

صفويان

د شاه اسماعيل صفوي په واسطه د نويو پېړيو په پيل کې (۱۵۰۱/۹۰۶ ق.ز) کال کې د صفوي حکومت را منځته کېدل د ايران د تاريخ ډېره مهمه برخه گڼل کېږي ځکه د ايران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفويان ونوانېدل چې د ايران سياسي گډوډۍ او ټولنيزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ايران خاوره يو موټی کړه. د صفوي لړۍ د مشهورو پاچاهانو له ډلې څخه يو هم لومړی شاه عباس نومېږي. نوموړي د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېرو پواسطه د صفوي حکومت بنسټ ځواکمن کړ. بيا يې د يو لړ ښوونيزو لښکرکشيو پواسطه، سيمه ييز اميران (سرکش قزلباشان) وټکول او په هېواد کې يې د ايران دولت د څارنې لمنه وزيږوله. د نوموړي د واکمنۍ په دوره کې امن او امنيت ټينگ شو. د سوداگرۍ، کرنې او صنعت چارو پراختيا ومونده. د اصفهان ښار د صفويانو د پلازمېنې په توگه د ايران په يوه ډېر ښکلي او لوي ښار بدل شو.

د صفويانو په دوره کې له نړۍ او په ځانگړي توگه له اروپا سره د ايران نوي اړيکې ټينگې شوې. ځکه په کوچنۍ آسيا کې د عثماني ځواکمنې امپراتورۍ په رامنځته کېدو سره، اروپايانو په هوسانوگه نشوای کولای چې له ځمکنۍ لارې ختيځ ته تگ او راتگ وکړي. له دې کبله چې اروپايانو له عثماني امپراتورۍ سره دښمني لرله، نو د عثمانيانو له ختيځ گاونډي ايران سره يې ښې اړيکې ټينگې کړې. وروسته يې بيا د کسپين (خزر) سمندرگي له لارې ختيځو سيمو ته هم لاره پيدا کړه. په دې وخت کې د ايران او عثمانيانو اړيکې هم سړې شوې وې او اروپايانو له دې وضعې څخه گټه پورته کړه. ايران په همدې وخت کې د اروپايانو له پرخې پوهې څخه د وسلو جوړولو او نظامي فنونو په برخه کې ډېره گټه واخيسته. د دوی په مرسته يې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوخې ځواکونو د سمبالولو په برخه کې گټه ترلاسه کړه. د آنتوني (Antony) او رابرت شرلي (Robertshery) د دووانگليسي وروڼو په مرسته جگړه ييز توپونه او لاسي تفنگچي جوړې شوې. صفوي دولت ايران وروسته له اسلام څخه د شهرت ترټولو لوړ پوړ ته ورساوه.

افشاريان

د صفوي حکومت له پريښودو وروسته، افغانان پر ايران باندې د صفويانو په ځای واکمن شول. خو په ايران باندې د افغانانو واکمني ډېره اوږده نه شوه. ځکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له تېر څخه و، يو ځل بيا بې ايرانيان په ځان راټول کړل. نوموړي داخل د افغانانو او ازبکو په گډون له بيلابيلو ډلو څخه لښکر جوړ کړ، د ايران د زياتو ښارونو د فتحي په برخه کې د پوځي وړتياوو په بنودلو سره يې په ټول ايران واکمني تر لاسه کړه او ديوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره يې زمينه مساعده کړه. په دې وخت کې د نادر په وړانديز د آذربايجان په شمال ختيځ کې د مغان په سيمه کې د قبيلو د مشرانو، مخورو او روحانيونو يوه غونډه راوبلل شوه او له يو لړ خبرو اترو وروسته نادر افشار د ايران د پاچا په توگه وټاکل شو.

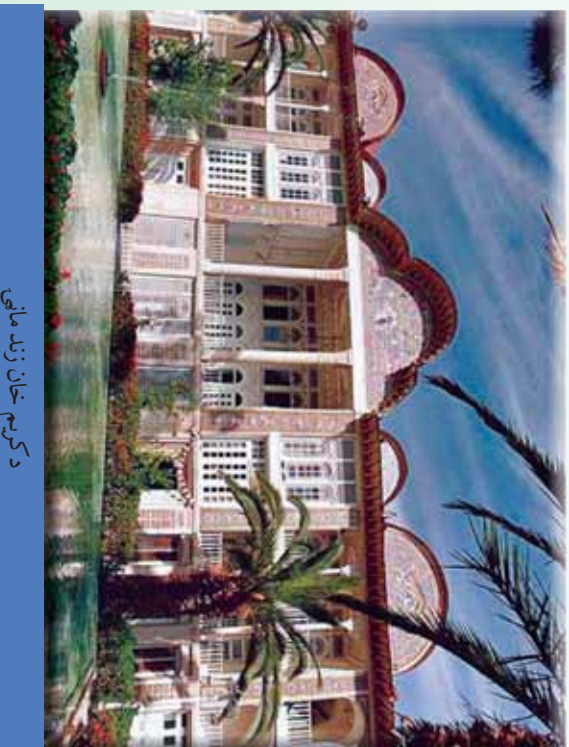
نادر د مرکزي واکمنۍ له جوړېدو وروسته، له ايران څخه د بهرنيانو د شړلو لپاره متې وټينځتې. په دې توگه، روسان او عثمانيان چې په ايران يې يرغل کړی و، خپلو سيمو ته په شا وټمبول شول. وروسته يې د هند پر لور لښکر وخوځاوه نوموړي په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی تخت طاوس چې د شاه د ځای ناستې لپاره جوړ شوی و سره د بې شمېر و غنيمتونو او د کوه نور مشهور الماس جوړ کړل او له ځان سره يې ايران ته يوړل.

د نادر شاه په زمانه کې د مشهد ښار د نوموړي د اوسېدو په اصلي مرکز او د دولتي خزانو د ساتلو په ځای بدل شو.

د نادر افشار د ځانگړو پوځي سياستونو او اقداماتو په اړه، ايران د لږې مودې لپاره وتوانېده چې افغانستان، هند او د کوچني آسيا ځيني برخې لاندي کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي کلونه د ايران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن کلونه وو او په (۱۱۶۱ ق/ ۱۷۴۷ ز کال کې د نوموړي له وژلو وروسته ايران په کورنيو گډوډيو او اختلافاتو کې رانښکيل شو.

ژنډيه

د نادر افشار په وژلو سره دده د حکومت بنسټ ونړېد او په ټول ايران کې کورنۍ جگړې له سره پيل شوې. د نادر افشار مامورينو، خراسان د خپلې واکمنۍ لپاره غوره کړ. د ايران نورې برخې هم د پوځي مشرانو او د قبيلو مخورو لاس ته ورغلې چې تل به يو له بل سره په جگړه کې ښکېل وو. خو د دوی په منځ کې کریم خان زند ډېرواک پيدا کړ. نوموړی د زند له قبيلې څخه و. کریم خان د خپلې قبيلې له خلکو او

د کریم خان زند ماڼی

او په اندر بایجان کې ازاد خان افغان د پاچاهي، خوبتونکي وو. کریم خان زند وروسته د پېرو جگړو په پای کې د (خشت) په جگړه کې ازاد خان افغان ته ماتې ورکړه او اندر بایجان یې هم ونیوه. له دې وروسته په ایران کې دوي سرسختي سیالي ولې یو د بل په وړاندې پاتې شوي. یعنې قاجاریان د ایران په شمال او زندیان په سهیل کې، په پایله کې په یوه جگړه کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی یې آقا محمد خان د کریم خان زند له خوا بندي شو او عملاً د گروگان په توګه په زندیه دربار کې پاتې شو. هغه وخت چې له کورنیو جگړو څخه د کریم خان زند زړه تړل شو درېیم شاه اسماعیل هم د ځوانۍ عمر ته ورسېد او باید د هېواد چارې نوموړي ته سپارل شوي وای. خو د مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوي وه. د نوموړي دنه لیاقت او له واک څخه گوښه کولو پرېکړه یې وکړه. هغه وخت یې پاچاهي کریم خان زند ته وسپارله. کریم خان زند د شېراز ښار د خپل مرکز په توګه وټاکه. نوموړي د کورني امنیت له ټینګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختیا په برخه کې هڅې وکړې. په همدې وخت کې انګرېزانو، ایران ته د ورنگ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګرېزانو د خپلو ښکېلاکې، فعالیتونو د پراخولو لپاره له زندیه دولت سره تړون لاس لیک کړ چې له مخې یې د فارس خلیج په بندر کې سوداګري لاسته راوړه.

سرتره سره د اصفهان ښار له نیولو وروسته، د یو لړ جگړو په ترڅ کې خپل ټول دښمنان له منځه یوړل او خان یې وکیل الرعاد خلکو استازي) ونوماوه او د پاچاهي، څوکۍ یې د صفوي کورنۍ درېیم شاه اسماعیل ته

پرېښوده. نوموړی (درېیم شاه اسماعیل) په ښکاره توګه د کریم خان زند د رقیب علي مردان خان په مرسته واکمني ته رسېدلی و.

د کریم خان زند استازیتوب دوره له بې شمېره کورنیو جگړو سره همغاړې وه، ځکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازنداران کې محمد حسن خان قاجار

په (۱۹۳۹ ق / ۱۷۷۹ ز) کال کې د کریم خان زند په مړینې سره، په ایران کې کورنۍ جگړې پیل شوې. په پایله کې د قاجار په نامه د واک یو لوري په ایران کې د حکومت مشري لاسته راوړه. په دې توګه ایران په خپل معاصر تاریخ کې ورګډ شو.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي چې په دريو مناسبو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ایران صفوي لړۍ په هکله خبرې وکړي، دویمه ډله دې د افشاریانو حکومت په هکله په خبرو پیل وکړي او درېمه ډله دې ، د کریم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پایله دې د ټولو ډلو استازي په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې کړي.

پوښتني

- ۱- د صفویانو حکومت د چاه خواجه او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.
- ۲- ستاسو په اند د ایران او اروپایانو ترمنځ اړیکې څنګه ټینګې شوې او ولې؟
  - ۳- نادر افشار څوک و؟
  - ۴- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کښې په هکله څومره پوهېږئ؟
  - ۵- ستاسو په اند کریم خان زند څرنګه واکمني ته ورسیده توضیح ورکړئ.
  - ۶- د انګرېزانو سوداګري د ایران سره تر کومو لاندې بندرونو تر سره کېده؟
- الف: د عباس بندر ب د خلیج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

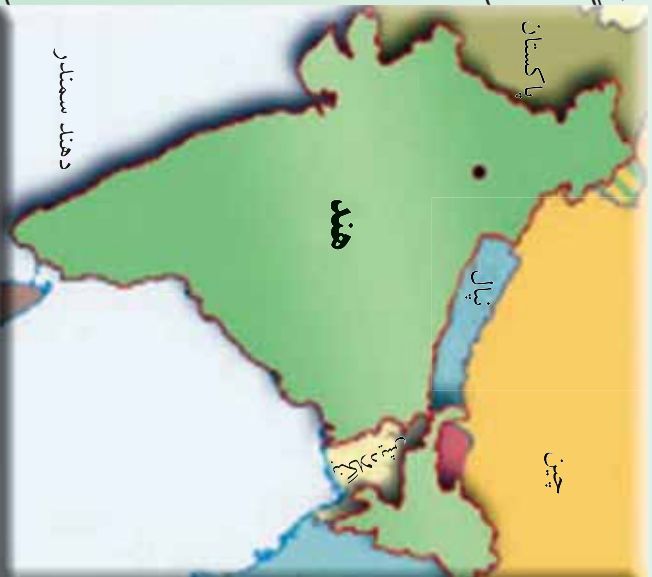

زده کوونکي دې په نوبتو پېږي چې د ایران د وضعې په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب رانلورنکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوسني بنگله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شېبې قاره په نامه يادېدل. ډير وختونه يې گڼل برخيک او تاريخ درلود خو په شلمه پېړۍ کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، د گوپتيانو د لړۍ او سيمه ييزو حکومتونو له راپرزېدو وروسته لوی بدلون وموند، د اسلام راتگ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو او همدارنگه د غزنويانو او غوريانو پواسطه د سيمه ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتيا ومومۍ.

په منځنيو پېړيو کې د هند پراخه هېواد د گوپتا لړۍ له خوا اداره کېده. دې لړۍ تر (۵۵۰ ز) کال پورې د هند په شمال کې خپلې واکمنۍ ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنگ تر ټولو روښانه دوره گڼل کېږي. په دې دوره کې په ځانگړې توگه رياضي علومو ته پاملرنه وشوه. د گوپتا لړۍ له راپرزېدو وروسته د هند په شمال کې ډېر حکومتنو ته را منځته شول او شلواخوا (۷۰) کورچنيو سيمه ييزو حکومتونو په دې سيمه واکمنۍ چلوله. ددغې سياسي وېش خو پېړۍ دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو ځواکمن يفتاليان وو. په همدې وخت کې د هند په سويل کې د گوپتا پاڼې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسيا د سويل او منځني ختيځ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداگريزې اړيکې ټينگې کړې. دې اړيکو د اسلام دين تر څرگندېدو پورې دوام وکړ.

ځينو پورې سيمې لاندي کړې، دغه سيمې د اوسني پاکستان برخه ده. له دې وخته (اتمې زېږديزې پېړۍ) څخه وروسته تر يوو لسيمې زېږديزې پېړۍ پورې، لويديځ هند له اسلامي نړۍ سره نږدې اړيکې ټينگې کړې په دې پېړۍ کې د اسلام بلنه ورکونکو د هندوانو په منځ کې داسماني دين تبليغ خپراوه.

له بله پلوه په (۳۸۸ - ۴۲۲ ق، ۹۸۹ - ۱۰۳۰ ز) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا په هندوستان باندي واکمن کېدل د اسلام رسنيې په هند کې ټينگې کړې او ځواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدين محمد غوري د هند په شمال کې نږدې د گنگ تر روده سيمې ونېولې. نوموړي وروسته له ډېرو هڅو ډهلی هم فتح کړ او دا بناړيې د قطب الدين ايک په نامه يوه ترکي مرثي (غلام) ته

وسپاره. غوريان وروسته د دهلي له نيولو وتوانېدل چې ترينګال پورې سيمې په خپل واک کې راوړي.

د قطب الدين ايک زيارت

تر ډېره موده يې په هند کې دوام وکړ ان د تيمور گورگاني يرغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورځوي او نوموړو د (لسمې هجري پېړۍ تر وروستيو / شپاړسمې زېږديزې پېړۍ) پورې په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لوديانو او سوريانو افغاني حکومتونه چې په تېرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په د وړو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې د گويتايانو د لړۍ او سيمه ييزو واکمنينو په هکله او دويمه ډله دې هند ته د اسلام په راتگ او د غزنيانو او غوريانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پايله دې د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتي

- ۱- په هند کې د گويتايانو حکومت تر کوم کال پورې دوام وکړ او له فرهنگي پلوه څه ډول دوره وه؟ روښانه يې کړئ.
- ۲- مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د هندوستان کومې سيمې لاندي کړې؟
- ۳- په هند کې د غزنيانو او غوريانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- قطب الدين ايک څرنگه واکمني ته ورسېد؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده کوونکي دې په هند کې د غزنيانو او غوريانو واکمنينو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دې له ځانه سره راوړي.

هند په نويو پېړيو کې

په دې لوست کې به د بابر په هکله چې څه ډول يې په هند کې حکومت را منځته کړ او همدا رنگه د نوموړي د ځايناستو په اړه چې له ده وروسته يې په هند کې حکومت وکړ او هم ده د ختيځ هند په نوم انگليسي کمپني له خوا د بابر ي پاچاهانو سره د اړيکو د ټينگښت او نفوذ په څرنگوالي مطالب ولولئ.

بابريان (گورکانيان)

لومړنی کس چې په هندوستان کې يې د بابري لړۍ بنسټ کېښود، ظهيرالدين محمد بابر نومېده، نسب يې ټمور ته رسېده په خپله ټمور هم په مغولو پورې اړه لرله او په همدې دليل په تاريخي سرچينو کې له بابريانو څخه د هند د گورکانيانو او مغولو په نوم هم يادونه شوي ده.

بابر واک غوښتونکی سړی و. د افغانستان د چبرو سيمو نيولو، وروسته يې د هندوستان د نيولو هوډ وکړ او له (۹۲۵ ق / ۱۵۱۹ ز) کال څخه يې په هغه هېواد يرغلونه پيل او تر (۹۳۲ ق / ۱۵۲۶ ز) کال پورې بنسټه ځله په دې سيمه يرغلونه وکړل. په

ظهيرالدين بابر د خپل درباريانو سره

پاياله کې په ډهلي کې د ابراهيم لودي حکومت په ړنگولو يې، هغه هېواد په خپله ولاکه کې راوست. د لوديانو په ماتې سره د هند په تاريخ کې يوه نوي دوره پيل شوه چې (۱۸۱ کاله يې دوام وکړ. په دې موده کې شپږو لويو گورگاني (بابري يا مغولي) پاچاهانو پر هند حکومت وکړ.

پاملرنه وکړئ: ستاسو په اند، ولې بابريان د گورکانيانو او مغولو په نومونو ياد شوي؟

بابر بالنديره يوه او زوړور سړی و. نوموړي سربيره پر دې چې په هندوستان کې اوسېده، کابل هم پرې گران و. بابر مخکې له مړينې وصيت وکړ چې د کابل له باغونو څخه په يوه کې خښ شي. په پلې کې وروسته له څلورو کلونو واکمنۍ د (۴۹) کلونو په عمر مړ شو. او مړی يې له هند څخه کابل ته را انتقال کړ او په هغه بڼ کې يې خښ کړ چې تل يې خوښاوه چې اوس د بابر بڼ په نامه يادېږي.

په کابل کې د بابر قبر

د بابر خايناستي

کوم وخت چې، بابر مړ شو، زوی يې همليون واک ته ورسېد. همليون لس کاله په هند حکومت وکړ. نوموړی پوه او فرهنگي سړی و. خو د پلار په څېر يې پوځي پوهه نه درلوده. په هملې وخت (۱۵۴۰ ز) کال کې د شېر شاه سوري په نامه يوه تکړه افغان د هميون حکومت له گلوي

وډي وضعې څخه گټه واخيسته او د هميون ځواکونو ته يې ماتې ورکړه په دې توگه افغانان يو ځل بيا په هند کې واکمني ته ورسېدل.

هميون له دې پېښې وروسته ارشو چې د ايران صفوي دربار ته پناه يوسي، څو نوموړي په هند کې د شېر خان د مړينې په سبب له بدلې او نا آرامې وضعې څخه گټه واخيسته او د ايران د صفوي ځواکونو په مرسته له واکمنۍ څخه د (۱۶) کلونو وروسته يو ځل بيا د هند په تخت کېنېاست. په دې توگه، په هند کې د افغانانو د واکمنۍ دوره هم ختمه شوه.

جلال الدين محمد اکبر

د هند پاچاهي، ته د هميون راگرځېدو، زيات دوام ونه کړ، ځکه نوموړي دا ځل يوازې شېر مياشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ ز) کال مړ شو. له ده څخه وروسته د نوموړي ۱۳ کلن زوی جلال الدين محمد اکبر د هند د پاچاهي پر گلدۍ کېناست.

جلال الدين محمد اکبر زورور سړی او همدارنگه يو تکړه او هوښيار سردار و. نوموړي د خپل پوه او هوښيار وزير ابو الفضل علامي په مرسته د هند هېواد چارې منظمې او بزمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوساينې او بسياينې لپاره يې ډېرې هڅې وکړې. اکبر د هندي کورنيو د خواخوږۍ جلبولو لپاره د جزبي قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف يې د امپراتورۍ لوړو څوکيو ته ورسول او په خپله يې له يوې راجپوتي هند وي سره واده وکړ.

نور هم وپوهېږئ د روښانيانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دوره کې، ځينې وختونه د گورکاني حکومت ضد پاڅونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاڅونونو څخه يوه هم د بايزيد انصاري (پير روښان) په مشرۍ د افغانانو پاڅون و دغه پاڅون ته ځکه د روښانيانو پاڅون ويل کېږي چې مشري يې پير روښان نومېده. سره له دې چې بايزيد انصاري په يوه جگړه کې مړ شو خو د افغانانو نهضت د ۶۵ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په ځانگړې توگه په پښتونخوا کې د هند د گورکانيانو پر وړاندې ادامه لرله.

اکبر پاچا د یوه پوځي سردار په توګه د تېلېني پوځ په جوړولو سره د خپل حکومت بنسټ لا څرګامن کړ. نوموړي بیا وروسته د راجپوتو قبیلو په مرسته کډوختي سیمه ییز حکومتونه له منځه یوړل. او له سویل نه تر شماله د هند په پراخه سیمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتوري د څو اکمتیا وروستي پړاو ته ورسېده. نوموړی وتوانېده چې د بنگال، کشمیر او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (۱۶۰۵ ق/ ۱۶۰۵ ز) کال کې له پنځو سوکونو پاچاهي وروسته مړ شو.

جهاګیر

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سلیم د جهاګیر په نامه چې له راجپوتي مور څخه زېږېدلې وه، د هندوستان پاچا شو. نوموړي تر یوه حده هغو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلار یې منځته راوړي وو. خو د ده په زمانه کې د انګرېزانو د نفوذ هڅې په هند کې زیاتې شوې. په (۱۶۰۸ ق/ ۱۶۰۸ ز) کال کې د انګلیس استازی د جهاګیر دربار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Sirtomos Roud) په نامه انګریزي سفیر د انګرېزانو لپاره د سوداګرۍ حق واخیست. او په دې توګه د انګرېزانو استعمارګري نفوذ په هند کې پیل شو. همدا رنگه د ده په زمانه کې د ایران پاچا، شاه عباس صفوي هم په کندهار یرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه بنار حکمران د هند له پوځي مرستي څخه نا هیلی شو. کندهار یې بیا صفوي ایران ته پرېښود.

شاه جهان

له جهاګیر څخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهي ته ورسېد. نوموړي (۳۰) کاله (۱۶۲۸ - ۱۶۵۸ ق/ ۱۶۲۸-۱۶۵۸ ز) په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جوړولو (معماری) ډېر مینه وال و او امر یې وکړ چې د تخت طاووس په نامه له قیمتي څمبو څخه یو تخت ورته جوړ کړي خو د خلکو د پیوزلې او ستونزمن ژوند پړاو یې نه لرله او تر هغه پورې چې د کن او گجرات په سیمو کې سخته لوبه راڅپي وه نوموړي بیا هم د خلکو د مرستي لپاره ګامونه اوچت نه کړل. همدا رنگه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د ګورګانیانو د حکومت پر وړاندې د سکانو د پاڅون پیل و.

اورنگزیب

اورنگزیب د عالمگیر په لقب سره د مغولي لړۍ د وروستي پاچا په توګه په (۱۶۵۹ ق/ ۱۶۵۹ ز) کال وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان یې زنداني کړ. نوموړی نه یوازې د نیکه (اکبر) په څېر د هنر او ادبیاتو او نه د پلار (شاه جهان) په څېر د معماری مینه وال و بلکې یو متعصب مذهبي او سخت دریځه پاچا و. اورنگزیب راجپوت هندوان له لوړو حکومتی څوکیو څخه لرې کړل او له هندوانو یې جزبې اخیستې او د هندوانو زیاتره معبودونه یې ړنګ او د دوی ځمکې یې مسلمانانو ته ورکړې.

د هند د بابري حکومت کمزورتیا د اورنگزیب له زمانې را پیل شوه او په (۱۱۱۹ ق/ ۱۷۰۷ ز) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم یې د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بیا یې بل زوی لومړی بهادر شاه واکمني ته ورسېد. له دې وروسته په هند کې سیمه ییز څو اکرانه واک ته ورسېدل. په همدې وخت کې د بریتانیا د ختیځ هند کمپني ته په هند کې د لادیمرو لاسوهنو زمینه برابره شوه او په پایله کې دغه پراخه هېواد په (۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹ ز) کال کې رسماً د بریتانېي تر سوري لاندې راغی.

سره له دې چې یرغلونو دوی کمزوري کړل خو د بریتانیا د ختیځ هند کمپني، چې د جهاګیر له وخته په هند کې

نفرذ پیل کړی و د نړیوالې پیړۍ په لومړیو کې د خپل ملاتړ لاندې راوستل او په ۱۹۴۷ زکال کې خپلوکې لاسته راوړه...

د زیاتې پوهېدنې لپاره

د خټکو نهضت

د اورنگزیب د واکمنۍ په دوره کې، د پښتنو نڅا په سیمو کې د خوشحال خان خټک پر مشرۍ د افغانانو نهضت پیل شو. خوشحال خان خټک په ډېره میرانه او زړور توب په هند کې د گورکانیانو سره مبارزه وکړه. تر دې چې اورنگزیب خپله پلازمینه پرېښوده او حسن ابدال ته راغی او دوه نیمې میاشتې یې تیرې کړې. خوشحال خان خټک د پښتو ژبې له مشهورو شاعرانو او لیکوالو او همدا رنگه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډلې څخه دی.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د باريانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همایون د حکومت په هکله دویمه ډله دې د جلال الدین اکبر د پاچاهۍ او جهانگیر حکومت په اړوند او درېیمه ډله دې د شاه جهان او اورنگزیب د واکمنیو په هکله یو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډیز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.

پوښتي

- ۱- بابر څوک و او څه ډول یې په هندوستان کې بابرې لړۍ رامنځته کړه؟
  - ۲- د بابر حکومت په هند کې څو کاله دوام وکړ او ولې د نوموړې مړې کابل ته راوړل شو؟
  - ۳- د همایون په هکله څومره پوهېږئ او ولې یې ایران ته پناه یوړه؟
  - ۴- همایون وروسته له څو کلونو او څه ډول په هند کې د دویم ځل لپاره د هند واکمن شو؟
  - ۵- جلال الدین اکبر، راجپوتو هندوانو ته څه خدمتمننه ترسره کړي، په لنډه توګه یې روښانه کړئ.
  - ۶- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پوښتي سم څواب په نښه کړئ
- الف: جلال الدین اکبر ب: جهانگیر ج: شاه جهان

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابرې لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي. ښاغلی ښوونکی دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوی کتابچې وګوري.

د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر

په هند کې د بابريانو واکمني د علم، فرهنگ او هنر له پلوه د هغه هېواد يوه بډايه دوره گڼل کېږي. بابر او اکبر د دې دورې له مشهورو او بافرهنگه پاچاهانو څخه وو. په دې لوست کې به د بابريانو د علم، فرهنگ او هنر د وضعيت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د بابريانو په زمانه کې علم، فرهنگ او هنر ته ډېره پاملرنه وشوه. په هغه وخت کې دهند مهمې سيمې د مسلمانانو په واک کې وې. دري د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنگ کلک مينه وال وو او پخپله بابر هم فارسي شعرونه ويلي دي. گلونه او باغونه يې خوښېدل. نوموړو د هند دربار ته د دري ژبې شاعرانو په ورتولو سره، دري ادبيات پياوړي کړل که څه هم اکبر پخپله سواد نه درلود. سره له دې يې هم له نويو علومو سره مينه لرله او هم به يې يوه ډوله کتاب لوستونکي لرل چې نوموړي ته به يې کتابونه لوستل. د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکرېټ څخه دري ژبې ته وژباړل شول. د نوموړي داکار د دري ژبې د خپرېدو لامل وگرځېد او د هند د غير مسلمانو او سپنونکو مينه هم له دري ژبې سره زياته شوه.

د اسلام سپېڅلي دين ډېره موده مخکې هند ته لاره پيدا کړې وه او بابريان د هندوانو ترمنځ د اسلام دين په نسبي خپرېدو بريالي شول او په هېواد کې يې د قومونو او مذهبونو ترمنځ يوچول يووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه د غير انساني دود (ساتي) يعني د مېړه له مړينې وروسته د مېرمنو له خوا د ځان سوځېدنه منع کړه.

د معمارۍ هنر ته هم د بابر يانو په وخت کې ځانگړې پاملرنه وشوه او گڼ شمېر قوس لرونکي او گنبدي ودانۍ د ښه راغلاست د تالارونو په لرلو سره دود شوي چې د ځانگړې اسلامي معمارۍ ښکارندويي وي. ډېر شمېر ښکلې باغونه، ودانۍ او ماڼۍ جوړې شوې، لکه د آگرې په ښار کې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر ماڼۍ، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا او د هندوستان په نورو ښارونو کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې خو د هند گورکانيانو افغانستان ته ډېره پاملرنه نه کوله، نو ځکه زموږ

زیات و پوهیږی تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډیرو ښکلو ودانیو او همدارنگه د اسلامي معمارۍ ترټولو غوره او نه هېرېدونکې نمونه چې د اګرې په ښار کې جوړ شوي دی هغه وخت چې په (۱۶۳۱ ز) کال کې د شاه جهان مېرمن (ممتاز محل) مړه شوه. شاه جهان امر وکړ چې د گرانې مېرمنې د قبر پر سر یې داسې ودانې جوړه شي. د دې ودانۍ د جوړولو لپاره ډېر غوره معمارانو غوښته راوبلل شوه او د غوښتې په پای کې د استاد جیسی شیرازي طرحه ومنل شوه.

د تاج محل ودانۍ د جوړولو کار (۲۲) کاله وخت ونیو او په دې موده کې (۲۰۰۰۰) کارکوونکي په کې گمارل شوي وو. تاج محل په مرمینو او قیمتي ډیرو ښکلې شوی دی او په سر یې پیاز ښکله گڼېده موقعیت لري. د دې گنبدې لوړوالی (۲۴,۵) متره او قطر یې له (۱۵) مترو څخه زیات دی. د دې ودانۍ لاندې د ممتاز محل قبر دی او د دې قبر څنگ ته شاه جهان خښ شوی دی.

په هېواد کې ارزښتناک او باعظمته آثار پاتې نه شول. سره له دې هم، ځینې آثار رامنځته شول، لکه د کندهار د سر پوزي په غره کې د چهل زینې اثر چې د بابر په امر جوړ شو. ځینې باغونه یې په افغانستان کې جوړ کړل چې کولی شو د کندهار، استلف، کابل او د کابل شمالي او ختیځ لور د علم گنج بن، شهرآرا بن، دلاشاد بن، د بابر چهار باغ، بگرامي بن، صفا بن او کولب بن نومونه واخلو. د انځورگرۍ په هنر کې له طبیعت څخه تقلید او له لرغونو هندي لارو چارو څخه گټه اخیستل. د سلطان حسین بایقرا د دربار ترټولو غوره انځورگر استاد کمال الدین بهزاد هم په همدې وخت کې په

هرات کي اوسېده. د هند معولو د بټونو او بوستانونو د منظرو په ترتيب او په ډيوالونو د انځورونو او د هغو رنگولو په سبب د استاد بهزاد د ميناتورۍ مينه وال شول. هغه يې په هند کي دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دربار کي د انځورگرۍ کارخانه لرله چې له سلو زياتو انځورگرانو پکي کار کاوه.

موسيقي هم وروسته له ديار لسيمې پېړۍ څخه په هندوستان کي وځلېده. پرته له اورنگزيب څخه د هند ټول مغولي واکمنان د موسيقي مينه وال وو. د فقير الله په نامه د هند يو مسلمان په ۱۶۶۱ ز) کال د راگ درين (Rag Darpan) په نامه يو کتاب خپور کړ. له دې وروسته د موسيقي په برخه کي نسبتاً زيات د مسلمانانو او هندوانو فرهنگي سيکونه سره گډ شول. په دې دوره کي تر ټولو مشهور سندرغاړی تانسن (Toncean) نومېده. نوموړی د اکبر پاچا د دربار تر ټولو غوره سندرغاړی او د هند د ټولو سندرغاړو د مخکښ په توگه پېژندل شوی و. د بابرپانو په دوره کي زياتره هغو خلکو چې په ښارونو کي يې ژوند کاوه د خوښيو شپو او ورځونوۍ کال او برات) او هغو جشنونو کي يې گډون کاوه چې په لويو مذهبي قبرونو او زيارتونو کي جوړېدل. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نيمايي وروسته يرغلونه د ډيرو وېجاړيو لامل وگرځېدل. د هند پلازمېنې زياتره برخو هغه پخوانۍ ځلېدنه او د بدبه له لاسه ورکړه. او همدا رنگه خلکو چې د هغو مداريانو او جادوگرانو په زړه پورې نندارتونونو او د څارويو له ليدلو څخه خوند اخيست له منځه ولاړي.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړۍ ډله دې د بابرپانو د علم او فرهنگ په هکله خبري وکړي او دويمه ډله دې د هند د معولو په دوره کي د هنر په هکله وڅېړي او پايلې دې د هرې ډلې د استازي له خوا په برتليزه توگه وړاندې شي.

پوښتني

- ۱- بابرو او اکبر د علومو او دري ژبې لپاره کوم گامونه اوچت کول؟ څرگند يې کړئ.
  - ۲- اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه يو هم د څير..... دود له منځه وړل وو.
  - ۳- استاد کمال الدين بهزاد څوک و؟
  - ۴- د موسيقۍ په برخه کې د راگ دربن په نامه کتاب د کوم يوه لاندیني سړي له خوا ليکل شوی و؟
- الف: فقير الله   ب: استاد بهزاد   ج: شاه جهان

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کوونکي دې په هند کې د بابرانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب وليکي.

چين په منځنيو پېړيو کې

په دې لوست کې به په منځنيو پېړيو کې د چين د يووالي او لويوالي په څرنگوالي او انگيزو، د بزرگانو د پاڅون په لاملونو او د هغو په پايلو او همدا رنگه په چين کې د مغولو د واکمنۍ چې ټبرو ويجاړيو او بې شمېره خلکو د وژلو لامل شول، خبرې کوو.

په منځنيو پېړيو کې د چين يووالي

له منځنيو پېړيو مخکې چين په يو لړ بيلا بيلو سيمو وېشل شوی و. د چين شمال د هغو يرغلگرو کډوالو د يرغلونو په واسطه لاندي شوی و چې د لوېديځ او شمال له لوري يې پرې کړي وو. د چين سويل هم په دې وخت کې په څو سيمو وېشل شوی و. په دې توگه، په چين کې څوگونو پاچاهانو او پوځي سردارانو په خپلواکه توگه واک چلاوه چې تل به يو له بل سره په جگړه کې ښکېل وو.

نور هم وپوهیږئ
چينيانو هيڅ وخت خپل هېواد چين نه باله، دوی معمولاً تر آسمان لاندي امپراتوري باله او خانو نه به يې آسماني زامن بلل.

په (۶۱۸ ز) کال د چين خاورې له سره يووالي وموند. دغه يووالي د يوه زره ور او جگړه مار سردار چې (Kaiotso) کائوتسو نومېده را منځ ته شو او د تانگ (Tong) په نامه امپراتوري جوړه کړه.

د تانگ کورنۍ امپراتورانو د خلکو په مرسته وکولی شول چې ټول سيمه ييز مشران او پوځي سرداران تابع کړي او پراخه سيمې تر واک لاندي راولي. د يو لړ برياليو جگړو وروسته يې گاونډي هېوادونه هم لاندي کړل او چينيان هلته مېشت شول. په دې توگه د چين لوی هېواد رامنځته شو. د تانگ د امپراتورۍ په زمانه کې د چين خاوره له اوسني چين څخه هم پراخه وه. په هغه وخت کې د هند د شمال په شاهزاده گانو، باندي د چين فرمان چلېده او دوی ته به يې خراج ورکاوه. د تانگ امپراتورۍ شاوخوا (۲۸۸) کاله د چين په پراخه خاوره حکومت وکړ. په هغه وخت کې چين خپل ځواک، اقتصاد او فرهنگ لوړو پوړيو ته ورساوه. چينيانو د تانگ په لړۍ کې باروت اختراع کړل. ددې امپراتورۍ پلازمېنه د چانگان (Chanakan) ښار و چې اوس سيان (Ceation) نومېږي. دتانگ د امپراتورۍ په مهال چين د نړۍ يو له ټبرو ځواکمنو حکومتونو څخه گڼل کېده خو په نهمه زيربيزه پېړۍ کې چين د بزرگو له يوه لوی پاڅون سره مخ شو.

په نهمه زېږدیزه پېړۍ کې د بزرگانو پاڅون

بله رويه او په بزرگانو باندې د فيودالانو او د پراخه سيمو د خاوندانو له خوا درانه باجوته ددې لامل وگرځېدل چې د تانگ امپراتورۍ په بيلا بيلو سيمو کې پاڅونونه رامنځته شي. يو له دې څخه په (۸۷۴ ز) کال کې د هووانگ چانو (Hovangcho) په مشرۍ بزرگي پاڅون و. چانو چې له جگړه ييزو چارو سره پوره بلل و. له بزرگو څخه يې خوږه کسيز لښکر جوړ کړ. د دې لښکر شمېر هره ورځ زياتېده او د امپراتورۍ لښکر د هغه مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چانو چې د بزرگو د لښکرو په سر کې و، غوښتل يې چې له ټولو فيودالانو او د چين له ايالتونو سره حساب پاک کړي، ترڅو د بزرگو ژوند ښه او نابرابري له منځه لاړه شي. هووانگ چانو او ملگري يې له يو لړ برياليو جگړو وروسته په (۸۸۱ ز) کال کې د تانگ امپراتورۍ ته ننوتل. امپراتور وټېښېده او له نوموړي سره يې ټول ترلې فيودالان، دولتي کارکوونکي او پوځي مخور ووژل شول او د دوی په ځای بزرگان په لوړو څوکيو وگمارل شول. د پلازمېني شتمني ټوله د بې وزلو ترمنځ ووېشل شوه.

چانو دوه نيم کاله پالازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور او فيودالان له کولو ټبرونو سره ملگري شول او ځانونه يې (تور کارغان) وبلل. هغوی په پايله کې په (۸۸۳ ز) کال کې د هووانگ چانو لښکرو ته ملني ورکړه. زياتره بزرگان د امپراتور اجيران شول او د بزرگو پاڅون په سخته ملني سره له منځه لاړه خو د تانگ امپراتورۍ نوره هغه پخوانۍ ځواکمنتيا او ځلا نه لرله. نوموړې امپراتورۍ په (۹۰۶ ز) کال کې خپل ځای د سونگ (sung) په نامه يوې بلې کورنۍ ته پرېښود.

په چين کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوځي ځواکمنتيا سره چنگيز خان د دوی د مشر په توگه رابښکاره شو. په لومړي سر کې يې د گاونډيو هېوادونو لاندې کولونه پاملرنه وکړه چې په دې ډله کې چين هم و. په هغه وخت کې د سونگ د امپراتورۍ لړۍ په چين کې واکمنه وه. سره له دې چې د چنگيز خان په ژوند کې ټول چين فتح نه شو. خو د نوموړي زامن په (۱۲۳۴ ز) کال کې وټوانېدل چې چين لاندې کړي. مغولو په چين کې ډېرې ويجاړۍ رامنځته کړې. د بزرگانو کښتونه د مغولي څارويو په څرځايونو بدل شول گڼ شمېر خلک له منځه لاړل. نوموړو په (۱۲۷۱ ز) کال کې د پېکنګ (پي چينګ) ښار د خپلې امپراتورۍ د پلازمېنې په توگه وټاکه او تر څوارلسمې زېږدیزې پېړۍ پورې يې د چين په پراخه خاوره واکمني وکړه.

دېرو پوهېړۍ

مارکوپولو:

مارکوپولو د نیکوپولو زوی په منځنیو پېړیو کې د اروپا تر ټولو مشهور رګرځندوی گیل کېږي. نوموړي د خپل پلار او تره سره د کوچني آسيا، ايران او افغانستان (د ورېښمو پخوانۍ لارې) نه چین ته سفر وکړ. مارکوپولو وتوانېده چې په چین کې د واکمنو مغولو دربار ته لاره پیدا کړي. ده شل کاله په چین کې تېر کړل. په دې موده کې د چنگېز خان د زوی (قبلايي خان) له خوا د چین حکومت په لوړو شوکیو وگمارل شو، لکه د گمرک اداره، سفارت او داسې نور. په پایله کې نوموړي د چین په ګاونډ آسيایي هېوادونو له وضعې سره پوره بلدتیا تر لاسه کړه. کله چې چې په (۱۲۹۵ ز) کال کې خپل پلرني ټاټوبي (وینز) ته وګرځېد. د خپلو خاطراتو په کتاب کې یې د ډېرو آسيایي هېوادونو او سیمو د فرهنگ، تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتیاوې اړويایانو ته ورسولې چې په نورو پېړیو کې هند او چین ته د ډېرو اړويایانو د کپوالۍ لامل وګرځېده.

مغولو د چین زیار ایستونکي پور د خان لپاره خلامان کړل.

چینیان له دولتي شوکیو او ادارو څخه وایستل شول. دا کار د عامه وګړو د کرکې لامل وګرځېده، په ځانګړي توګه د چین زیار ایستونکي پور د مغولو پر ضد راپورته شو او په (۱۳۴۸ ز) کال کې یې د چویو آنگ چان (Chew ang Chon) په نامه دیره بزرګ په مشرۍ د چین په سویل کې د مغولو په وړاندې پاڅون پیل کړ. په دې پسې د بزګرو او عامه وګړو له خوا په ټول چین کې پاڅون پیل شو. د مغولو د اداري او پوځي مامورینو ډله ییزې وژنې ورسره ملګرې وې او ښارونه یو پر بل پسې د پاڅون کورونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳۶۸ ز) کال کې د ناکینگ ښار له نیولو وروسته د

مېنګ (Ming) په نامه نوې امپراتوري په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموړي د چین د خلکو په مرسته د مغول پالازمینه (پیکنگ) ونيوه او مغول یې تر مغولستان په شاه و تمبول. په دې توګه په چین کې له سلو کلونو څخه زیاتې واکمنۍ وروسته مغولي امپراتوري ښکته شوه او په بلل کې یې د مینګ لویه امپراتوري واکمنه شوه او د دې لړۍ واکمني څه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږده شوه. په دې دوره کې د چین خلکو نسبت نورو دورو ته په هوساینې او آرامۍ کې ژوند کاوه.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کورونکي دي په ټولگي کې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دي د چين د بيروالي او نانگ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دويمه ډله دي د بزرگانو پاخون او د هغوی د پيلو په هکله او درېيمه ډله دي په چين کې د مغولو د واکمنۍ په هکله خبرې اترې وکړي. پايلې دي د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.

پوښتني

- 1- د چين وضعه مخکې د منځنيو پېړيو له پيل څخه څه ډول وه؟ معلومات ورکړئ.
- 2- د چين بيروالی څه وخت رامنځته شو او د نانگ امپراتورۍ په اړه څومره پوهېږئ؟
- 3- هوانگ چائو او ملاگري يې وروسته له يو لړ برياليتوبونو څخه په کوم کال کې د کومي امپراتورۍ پلار ميني ته ننوتل؟
- 4- مغول څه ډول په چين واکمن شول؟ په دې اړه معلومات وکړئ.
- 5- په چين کې د مغولو حکومت څوکاله اوږد شو؟ د پوښتني سم ځواب په نښه کړي.
- الف: ۵۰ کاله   ب: له سلو څخه زيات کلونه   ج: درې پېړۍ.

له ټولگي څخه دباندي فعاليت

زده کورونکي دي په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چين کې د هغوی د بري په هکله مطلب چمتو کړي.

چين په نويو پېړيو کې

په دې لوست کې به په نويو پېړيو کې د چين د سياسي او ټولنيزې وضعې له څرنگوالي سره آشنا شئ.

د نويو پېړيو پيل په اصل کې له ليرې ختيځ (هندو چين) سره د اروپايانو د سوداگريزو اړيکو له پيل سره سمون خوري. پرتگاليان چې مانوگان وو، وروسته له جپرو هڅو وتوانېدل چې د لومړي ځل لپاره د افريقا وچې له څارو څخه راټاو شي او په لومړي سر کې د هند په سويل لويديځو څارو کې پلي شول. نوموړي بيا وروسته په (۱۵۱۳ ز کال کې د سوداگريزې پراختيا لپاره د چين هېواد د سويلي سيمو ته راغلل په هغه وخت کې چې د مېنگ لړۍ په چين کې واکمنه وه، د کانتون (canton) بندر يې د پرتگاليانو د سوداگريزو فعاليتونو لپاره خلاص کړ. چين ته د پرتگاليانو راتگ د دې لامل گرځېد تر څو لومړی هالنډيان او وروسته انگرېزان او فرانسويان هم له چين سره د سوداگرۍ په لټه کې شي. د اروپايانو زياتره فعاليتونه په سويلي بندرونو په ځانگړې توگه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای څخه يې جاپ، ودرېنس او چيني لويديځو کولې، له دې وروسته چين ته د اروپايانو تگ او راتگ سره له عيسوي مبلغينو شمېر زيات شو. د دې سفرونو په ترڅ کې، عيسوي مبلغين به له قيمتي ډاليو سره له اروپايانو سره تلل. د چين دولت هم يادو شوو مسيحي مبلغينو ته د مسيحيت د تبليغ اجازه ورکړه.

په چين کې د مينگ د کورنۍ حکومت (۱۶۴۴ ز کال کې د همدې هېواد له شمال ختيځ لوري څخه د منچوريا د صحرايي ټبرونو له يرغلونو سره مخ شو. له يو لړ جگړو وروسته د مينگ امپراتوري، رنگه او دهغې پر ځای د منچو (Manchun) په نامه نوي امپراتوري، رامنځته شوه چې پلازمېنه يې د پکېنگ (Peking) ښار و. په اصل کې دوی څيرک او جگړه مار خلک وو. د منچو اشرافو په کليو کې د سختو جگړو په واسطه د بزگرانو زياتې ځمکې لاسته راوړلې او هغه يې په خپل خصوصي شتمنيو بدلولې، له بزگرو سره به يې د بې رحمۍ او زورزياتي چلند کاوه. زياترو چيني فيودالانو به له دولت څخه ملاتړ کاوه او دمنچويانو د فرمان سره سم يې په دولتي ادارو کې فعاليت کاوه.

نوموړي د جگړو اسيران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل. د منچو کورنۍ و توانېدله چې ټول چين تر خپلې واکمنۍ لاندې راوړي او شاوخوا دوي نيمې پېړۍ يې پر چين واکمني وکړه. نوموړو د مينگانو په څېر له اروپايانو سره خپلو سوداگريزو اړيکو ته دوام ورکړ. له چين سره سوداگري د اورپايانو په گټه ختمه شوه او تر دريو پېړيو يې دوام وکړ. اروپايي سوداگرو ارزښتناک غنيمنتونه لاسته راوړل او د خلکو په وړاندې يې له هيڅ ډول فساد څخه ډډه ونه کړه. نوموړو به چيني سوداگري تېرېاستل، د چين خلکو ته يې سپکاوی کاوه او چيني مامورينو ته به يې رشوت ورکاوه. تر څو

اروپايان د دوی د جنايت په وړاندې پاتېه ونکړي.
په دې توگه د اروپايانو سوداگري، د چين د خلکو سره د هغوی مالونه د چور او لوټولو لامل وگرځېدل.
دغه وضعه د پرديو په ځانگړي توگه د انگرېزانو په وړاندې د چين د خلکو د کرکې او نفرت لامل وگرځېده
ځکه انگرېزانو د نورو اروپايي هېوادونو په پرتله له چين څخه ډېره گټه ترلاسه کړې وه. په پای کې د چين
دولت له اروپايي هېوادونو سره خپله سوداگري لنډه کړه او په (۱۷۵۷ ز) کال کې د کانتون بندر په گلورن
د چين ټولو ښارونو ته د اروپايانو تگ راتگ منع شو او د نوموړو سوداگري او مذهبي فعاليتونه چينايانو
تر څارنې لاندې ونيول. په دې توگه د چين دولت خپلې دروازې د بهرنيانو پرمخ وتړلې او څو کاله يې
د اروپايانو د تگ او راتگ مخه ونيوله. سره له دې هم اروپايان وتوانېدل چې د دريو پېړيو لپاره خپلې
سوداگريزې اړيکې له چين سره ټينگې کړي. په دې موده کې انگرېزان له چين څخه د گچي اخيستې په
برخه کې تر ټولو زيات بریالي وو او په پایله کې يې چين د تریاکو لگښت ته اړ کړ چې د انگرېزانو له خوا
به د فحاشق په توگه لېږدول کېدل.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپايان له
کومې لارې څخه چين ته راغلل او څه ډول يې د چين له حکومت سره خپلې سوداگريزې اړيکې
ټينگې کړې؟ او دويمه ډله دې په چين کې د منچو کورنۍ په بریاليتوب او له اروپايانو سره د دوی د
اړیکو په هکله خبرې وکړي. پایلې دې د ډلو استازي ټولگي ته وړاندې کړي.

پوښتني

- ۱- د مينگ د کورنۍ حکومت د چا پواسطه رنگ شو؟
- الف: د منچو صحرايي ټبرونو   ب: اروپايانو   ج: هيڅ يو
- ۲- په کليو کې له بزگرانو سره د منچو اشراقو چلند څه ډول وه؟
- ۳- د چين حکومت ولې کانتون بندر ته د اروپايانو تگ او راتگ بند کړ؟
- ۴- د لاندې جملې تش ځاييزه په مناسبو کلمو سره ډک کړي
له چين سره سوداگري د ..... په گټه ختمه او شاوخوا ..... دوام وکړ.

د چین اقتصادي او هنري وضع

الف: اقتصادي وضع

په منځنیو پېړیو کې د چین هېواد له اقتصادي پلوه ستر بریالیتوبونه تر لاسه کړل. نوي نېرونه، بې شمیره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سابلو پواسطه تر سره شو.

د کانونو لکه د اوسپنو، مسو، سرو او سپینو زرو رایستل پراختیا ومونده. نوي ښارونه د ښکلو ماڼیو او معبدونو په لرلو سره جوړ شول او سوداګري ډېره زیاته و غوړېده. د چانګان (changan) ښار چې د ټانګ امپراتورۍ پلازمینه وه له یو میلیون څخه یې زیات اوسېدونکي لرل. دغه ښار په هغه وخت کې د لویو سوداګریزو مرکزونو څخه ګڼل کېده.

چینایانو له ګاونډیانو او د منځنۍ آسیا له هېوادونو سره پراخه سوداګری پیل کړه. دوی زیار ایستونکي وګړي وو. چلی له هندوستان څخه چین ته لاره پیدا کړه او چینایان ډېر ژر پدې وتوانیدل چې د چای تولید ډیر او هغه ډېرو هېوادونو ته ولېږدوي. همدارنګه اعرابو هم چې د سوداګرۍ کسب یې درلود د کانونونو په بندل کې یې د سوداګرۍ ځانګې پراختیا او له چینایانو سره یې په پراخه سوداګرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چینایانو اړیکې، د چینایانو په فرهنگ باندې ډېره زیاته اغېزه وکړه.

ب : فرهنگي وضع

په منځنیو پېړیو کې چینایان ډېر فرهنگي ځلاک ګڼل کېدل. د چین ادبیات د سلګونو کلونو په اندازه له اروپا څخه مخکې وو. په چین کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت ډېره موده مخکې منځته راغلې و. په اتمه هجري پېړۍ کې د ټانګ امپراتورۍ په فرمان د (پلازمېنې بیخام) په نامه تر ټولو لرغونې ورځپاڼه خپرېدله. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سیاسي خبرونه خپرېدل. د ځي ورځپاڼې له زرو کلونو څخه زیات دوام وکړ.

چینایانو له پخوا څخه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نوموړو له ستورو پېژندنې او کلنيزې سره پوره بلدتیا لرله، د لمر کسوف په هکله به یې وړاندوینې کولې شوې. د ټانګ او سونګ امپراتوریو په زمانه کې علومو او فنونو لکه ریاضیاتو، جغرافیه او د کښت چارو ته ځانګړې پاملرنه وشوه. تاریخ لیکونکو او فیلسوفانو ته په چین کې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لی یو او توفو (Lepo-Tofou) وو په ښارونو کې لوی کتابتونونه او ښکلې پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې په ځانګړي توګه تاریخ، فلسفه او ادبیات تدریس کېدل.

ج: هنري وضع

د ټانګ د امپراتورۍ پر مهال په چین کې ټیټر او موسیقي په نوي ډول سره دود شول. ان امپراتور په خپل دربار کې د هنر زده کولو ښوونځی جوړ کړ. ټیټر له پخوا څخه د چین د خلکو د علاقي وړ ساعت تېری ګڼل کېده

چي تر اوسه هم په چين کې دود دی.

د سونگ امپراتوری په دوره کې انځورگرې هم د پام وړ وگرځېده. چينايانو به خپل انځورونه زياتره په ورېښمينو ټوپو او د معبدونو او ماڼيو په ديوالونو انځورول. حجاري هم له پخوا څخه په چين کې پراختيا موندلې وه. د خدايانو، امپراتورانو او د ژويو هيكلونه او زياتره لويې ودانۍ او مجسمې به يې جوړولې. معمارۍ د امپراتورانو او فيودالانو د ځانگړې پاملرنې له کبله وڅوړېده.

چيني معمارانو به د استوگنې کورونه، پلونه او ښکلي ماڼۍ گانې له مرمرينو ډبرو څخه جوړول او وروسته به يې د لوبښو په چيني موادو، سروزرو کينلو سره په هنري توگه ښکلا ورکوله. هغه اروپايان چې په چين کې اوسېدل د نوموړو ودانيو لوبوالي او ښکلا هک پکې کړي وو.

هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پيدا کړې وه او نږدې د دوی ټول دگي وړ شيان، هنري پيداوار او گڼل کېدل او همدا رنگه چينۍ جوړول هم د چين د خلکو له وياړونو څخه گڼل کېږي.

د ټولگي دننه فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چين اقتصادي وضعې په هکله، دويمه ډله دې د چين فرهنگي وضعې او دريمه ډله دې د چين هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پايله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتليزه توگه نورو ته وړاندې شي.

پوښتي

- 1- ستاسو په اند، د چين سوداگريزې اړيکې له گاونډيو او منځنۍ آسيا هېوادونو سره څه ډول وي؟
- ۲- د (پلازمېنې پيغام) ورځپاڼې او د چين مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.
- ۳- د موسيقۍ او تياتر په هکله چې څومره پوهېږئ خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.
- ۴- د لاندې جملې تش ځايونه په مناسبو کلمو سره ډکې کړئ.
معماري د..... او فيودالانو د ځانگړې پاملرنې پواسطه..... پراختيا ومونده.

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

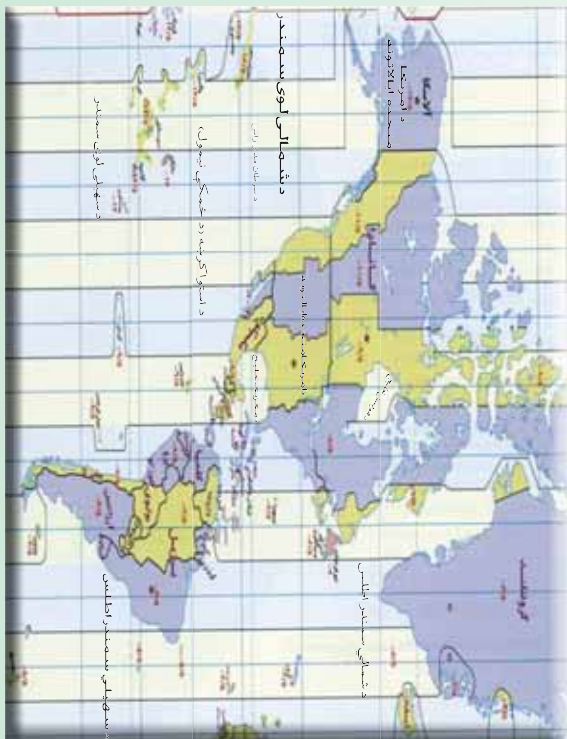
زده کوونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلو کتابچو کې وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ښوونکي ته د کتبي لپاره وړاندې کړي.

شپږم څپرکی

په دې څپرکي کې هڅه کېږي چې په ډېره لنډه توگه په منځنيو اونورو پېړيو کې د اروپا او امريکا وضعیت تر څېړني لاندې ونيول شي.

د څپرکي موخي

هيله ده چي زده کونکي لاندې پايلې ترلاسه کړي:

- په منځنيو اونيزو پيړيو کې د اروپا او امريکا وچي له سياسي او اقتصادي وضعې سره آشناشي.
- په صليبي جگړو وپوهيږي او د هغو په پايلو او لاملونو يې سر خلاص شي او همدارنگه د رنسانس په مفهوم وپوهيږي.
- په منځنيو پيړيو کې د امريکا له بومي فرهنگ سره بلد شي.
- د امريکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.
- د امريکا د ودې او پرمختگ په لاملونو وپوهيږي.
- د صليبي جگړو لاملونه او پايلې وکولای شي وپيژني او لرليک کړي.
- په دې پيړ کې د اروپا د علم، هنر او فرهنگ د پرمختگ لاملونه وپيژني او لرليک يې کړي.
- د متحده ايالاتو د ودې او پرمختگ لاملونه وپيژني او لرليک يې کړي.
- د ودې او پرمختگ مينه وال شي او ځان د نړۍ يوه برخه وگڼي.

اروپا په منځنیو پیړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پیړیو کې د اروپا د وچې د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنگوالي سره په لنډه توګه بلدشئ.

آیا د منځنیو پیړیو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اوربېلې چې دا کار یا هغه طرز فکر د منځنیو پیړیو د وخت دی؟ د وینا دا لاره هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه پرته تر سره شي یا یو اندود د ننتۍ پوهې پر بنسټ نه وي ولاړ. په یوه وخت کې په اروپا کې ښاري ژوند نه و دود. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو ښه راغلاست نه

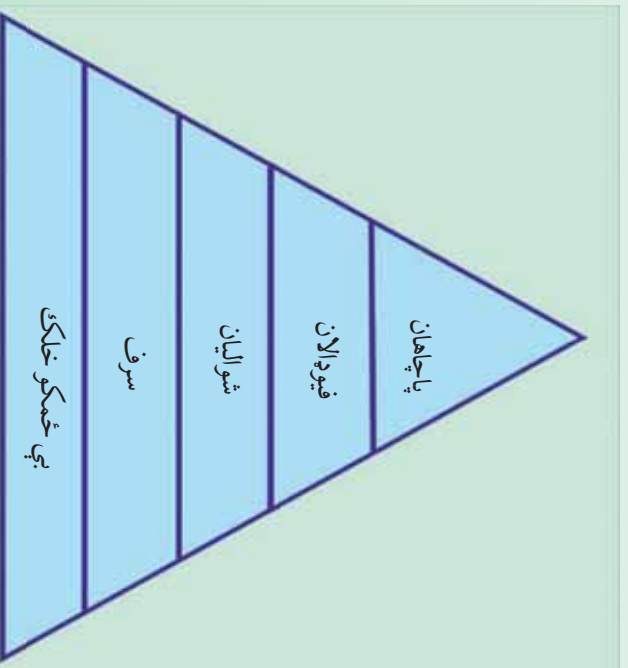

څخه دفاع خپله دنده گڼله، چې په بلل کې به رعیت هم له نوموړي څخه په پوره ډول متابعت کولو. فیودال یا ارباب چې په خپله سیمه کې به خپلو اک و خو بیا هم د لوی فیودال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیودالانو له خوا ټاکل کېده. فیودالانو به پاچا ته د وفادارۍ بشپړولو لپاره لوړه کوله. څه وخت به چې له بهرنیو دښمنو سره جگړه ونښته، فیودالان به له خپلو سرتېرو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.

په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې د فیودالانو خپلمنځي جگړې له بهرنیانو سره د جگړو په پرتله زیاتې وې. له همدې کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیودالان یې د ځان فرمان منونکي وگرزول.

د منځنیو پېړیو په پیل کې د ټولني ترټولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده گان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جگړو، د جگړو د فنونو په زده کړه، د وسلې په کارولو، د ځوانمردۍ او وفادارۍ په رعیت بوخت وو او د زده کړې او شتمنۍ سره یې مینه نه درلوده.

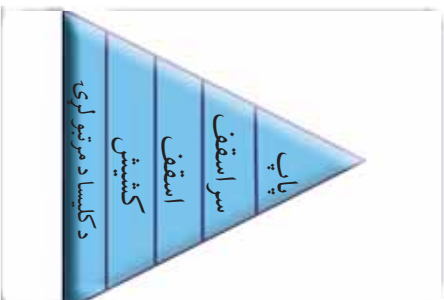
د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت اوسېده. چې په کروندو کې به یې کار کاوه او په غرونو کې به اوسېدل.

د فیودالي ټولني د مرتبو لړۍ

او حاصل به یې چې لاسته راوړه، ده ته به هم برخه رسېده او د کروندې پرېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلې ته به سرف یعنې په ځمکو پورې تړلې خلک وبلل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوی ته په میراث پاتې کېدل. خو ځینې داسې یې مشره رعیت هم وو چې دکار د موندلو په موخه به له یو ځای نه بل ځای ته لېږدېدل او د کار په بدل کې به دوی ته د حاصلاتو یوه برخه ورکول کېده.

د منځنیو پېړیو په دوران کې هر څوک به چې د وړوکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو یا فیودالانو پورې به یې تړاو درلود، نو جنگیالی به شو او که د رعیت په مشر پورې به تړلی و په کرونده کې به په کار بوختېده. بشپړونځي او زده کړه موجوده وه. یوازې هغو کسانو به چې غوښتل کښیښان شي د ځوانۍ له پیل څخه به کليسا ته تلل او په هغه ځای کې به یې دیني علوم لوستل.

کلیسا

د فیودالې واکمنۍ لاندې سیمو کې خو کلیساوې موجودې وې. چې د کتیشانو یو واسطه به اداره کېدلې. کتیشانو به د خپل ژوند یوه برخه له ټولني څخه جلا په یوه ځای کې د درس په لوستلو تېروله، چې دا ځای به یې (دبر) باله او نوموړی کس به یې راهب بللو. د دوی په درسونو کې به لاتیني ژبه، فلسفه، منطق، ریاضیات او نجوم شامل وو خو ساینسي علومو ته یې پاملرنه نه کوله.

زیاتره کتیشان به د درسونو له ختمولو وروسته کلیسا ته تلل او ځینې دندي به یې هلته ترسره کولې، لکه: د تعمید غسل (مسیحیانو به د مراسمو په وخت کې خپلو ماشومانو ته غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم او د واده مراسم. کتیشانو به له لوړ پوړي وخت کې خپلې ماشومانو ته غسل ورکولو، اطاعت کاوه، اسقفیانو به بیا تر ټولو لوړ پوړي اسقف چې اسقف به کشیش چې اسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه، اسقفیانو به د مسیحيانو د لوړ پوړي بلل کېده، اطاعت کاوه. سراسقف به د ټول هیواد کلیساگانې، خارجي. سراسقف به د مسیحيانو د لوړ پوړي مقام (پاپ) له خوا په دنده ګمارل کېده.

پاپ چې د ټولو مسیحيانو مخکښ و د اروپا ټولې کلیساوې یې ترلاس لاندې وې نو په همدې دلیل د دوی مقام له اروپایي پاچاهانو څخه لوړ وو. پاپ په بنار یعنی د لرغوني روم د امپراتورۍ په پلازمېنه کې استوګنه درلوده د لوېدیځ روم له منځه تلو څخه وروسته په ایټالیا کې حکومت نه و موجود. نو له همدې کبله د روم بنار او ځنلې یې د پاپ تر ولکې لاندې سیمه ګڼل کېده.

د منځنیو پېړیو په لوپړۍ نیمايي کې د اروپا مهم سیاسي حالات

د روم د امپراتورۍ د له منځه تلو څخه وروسته او د منځنیو پېړیو په پیل کې اروپا له ډېرو ستونزو سره لاس او ګریوان وه، د اروپا په سویل ختیځ یعنی د بالکان په شبه جزیره کې د ختیځ روم (بیزانس) خلکو بیاوړې حکومت جوړ کړی و او د خپلې واکمنۍ د پراختیا او د لرغوني روم د بیا رامنځته کېدو په سوچ کې وو. خو د بیزانس جګړو له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوی واکمني کمزورې کړه. د بیزانس په لاندې کولو برسیره د اروپا په پاتې خاوره هم د هغو برغلګرو قومونو له خوا حملې کېدلې چې لرغوني روم یې له منځه وړی و دغه پیرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې تر څو یې اوسېدونکي مېشت مسیحي شول. یو له هغو قومونو څخه چې مسیحي شوي وو. فرانک نومیده دوی د اروپا په لوېدیځ کې لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهۍ مشهوره شوه. په نهمه زیربیرني پېړۍ کې د شارلمان په

نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمنۍ بنسټ کېښود. نوموړی وتوانېده چې له پاپ سره یوځای په اروپا کې د مسیحیت لمنه وغورځوي او همدارنگه له هغو مسلمانانو سره یې هم جگړه وکړه چې د اسپانیا له لارې اروپا ته ننوتې وو. شارلمان یو پیاوړی پاچا و چې هم فرانسويانو او هم المانيانو نوموړی د خپل پاچا په توګه منلی و.

له شارلمان څخه وروسته د هغه د واکمنۍ سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو ځل بیا بېلابېلو قومونو د شمال او ختیځ له لور یو په اروپا باندې برخلونه پیل کړل. چې په یوه برخه کې اوسنی فرانسه او په بله برخه کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې ځان یې د لرغوني روم امپراتوري وارث ګانه.

د شارلماني څخه وروسته دولتونه کمزوري وو، چې په پایله کې یو ځل بیا د بېلابېلو قومونو یرغل د شمال او ختیځ له لوري په اروپا پیل شول د اروپا په ختیځ کې روسان او مجاریان میشت شول د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنسټ کېښود. په همدې توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هیواد رامنځه کړې دي دغو بلونونو او پېښو څه د پاسه زر کاله وخت ونيوه. د دې وروسته د څو پېړیو په ترڅ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا اوسني هیوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې برخلونه او د سیمو لاندې کول او وروسته د فیوډالي حکومتونو او مسیحیت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کېدو اصلي بنسټ ګڼل کېده.

وروسته له دې اداب او دودونه، ژبه او لیک او همدارنگه تاریخ هم بدلې وړ زیات شول. که چېرې په منځنیو پېړیو کې د ډیرو اروپایي هیوادونو د رامنځته کېدو تاریخي رېښې وڅېړو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپایي هیوادونو پر بیرغ لګول شوې، د هماغه وخت نښه ده.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او وروسته له مشورې دې، له هرې ډلې څخه یو غړی د مطلب لندیز تورونه وړاندې کړي.

- ۱- فیوډالیزم یعنې څه؟
- ۲- د کلیسا د مراتبو لړۍ؟
- ۳- د فیوډالیزم د مراتبو لړۍ؟
- ۴- منځنی پېړۍ یعنې څه؟

پوښتني

- ۱- په اروپا کې فيډرالانو کوم واکونه لرل؟ لنډېې تشریح کړئ.
- ۲- شوالیه او سرف یو تر بله څه توپیر لري؟ لنډېې تشریح کړئ.
- ۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلمانې ټولني سره په لنډه توگه پرتله کړئ.

له ټولگي څخه دباندي فعالیت

د هغو قومونو دمنشا په هکله یو لنډ مطلب ولیکئ چې په منځنیو پېړیو کې اروپا ته راضل.

صليبي جگړي

صليب د مسيحيت تر ټولو لويه نښه ده. د مسيحيانو په اند دغه نښه د صليب پواسطه د حضرت عيسي (ع) د شهادت يادونه ده. مسيحيان له صليب څخه د بيرغونو او كليساگانو د ښکلي کولو لپاره گټه اخلي. د ښاگي په توگه د منځنيو پېړيو مسيحي لښکر چې د بيت المقدس لپاره يې له اروپا څخه په شام او فلسطين يرغل وکړ په خپلو جامو يې د صليب انځور ايستلي وو. په همدې دوی ته صليبان ويل کېږي او د مسلمانانو او اروپايي مسيحيانو ترمنځ (۲۰۰) کلني جگړو ته صليبي جگړې وويل شوي. که څه هم د دې جگړو انگيزه مذهبي وه خو په هيڅ ډول د اروپا د سياسي، اقتصادي او ټولنيزو شرايطو په شتون سترگي نه شو پټولی. صليبي جگړې چې د منځنيو پېړيو په دويمه نيمايي (له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱ ز) کې رامنځته شوې، ډيرې ستري تاريخي پېښې بلل کېږي چې په لنډه توگه به خبرې پرې وکړو.

د صليبي جگړې يوه صحنه

د صليبي جگړو پيل

له لومړۍ هجري پېړۍ څخه چې د اوومې ميلادي پېړۍ سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسيحيت د يوه او بل په وړاندې بې سنگر ونيوه. په لومړۍ هجري پېړۍ کې مسلمانانو له مسحيانو څخه د شام څنډۍ، فلسطين، د افريقا شمال او هسپانيه ونيولې او وروسته هم د دوی او مسيحيانو ترمنځ د منځنۍ آسيا ترکيې، مديترانې ايټاليا

او هسپانيي په سيندونو او وچو کې جگړو دوام درلود. د منځنيو پېړيو په لومړيو کې د اسلامي نړۍ او مسيحيانو ترمنځ د شخړو او ناوړتوبخوالي نور لاملونه هم وزيرېدل چې لنډه يادونه ترې کوو.

۱. حضرت عیسی (ع) ته انتظار: يوه ډله مسيحيان په دې باور وو چې وروسته له زر کلونو به يو ځل بيا حضرت(ع) په بيت المقدس کې رابنکاره کېږي له همدې امله، مسيحي ژاران په ځانگړې توگه راهبان به هغه پټار ته راتلل او ورځ په ورځ يې شمېر په بيت المقدس کې زياتېده. البته ، هغه څه پېښ نه شول چې مسيحيانو پټار ته انتظار ايست. خودې سفرونو يوه ښه پايله لرله اروپايان يې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنيزو شرايطو څخه خبر کړل.

۲. د وگړو گڼوالی او په اروپا کې د ټولنيزو ستونزو رابرسېره کېدل

په اروپا باندې د څو پېړيو بربخونو او د کلورالو قومونو ورتگ، د دې وچې او سيلدونکي ډېر گڼ کړل. دې کلورالو د ځمکو ځمکو د کموالي ستونزه هم په څنگ کې لرله.

د ځمکو کموالی د بيوزلی سبب گرزېده او ورو ورو ځمکوال رعبتونه کم او بې ځمکې رعبتونه زياتېدل. دغه ستونزه، يوازې په رعبت پورې اړه نه لرله، بلکې شوالیه هم ورځ په ورځ تر بلې زياتېدل. ځکه د اروپا په فېوډالي نظام کې دود داسې و چې د فېوډال شتمني به مشر زوی تر لاسه کوله. له دې امله د فېوډال نور زامن او وو چې له شوالیه سره يو ځای شي. د شوالیه د شمېر زياتوالي او د دوی شر غوښتنو په اروپا کې د نا امنيو لمنه پراخه کوله. د همدې لاملونو له مخې فېوډالان او پاچاهان د نويو ځمکو په لټه کې وو. د دې امله چې د اروپا وچه نسبتاً کوچنۍ او له دريو خواوو بحرتري را تاو و، د هېوادونو د لاندي کولو امکان لږ و نو ځکه يې د مديترانې ختيځ لوري (شام او فلسطين) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملرنه وکړه.

۳. په اندلس (هسپانيه) کې د مسلمانانو پرمختگ

د لومړۍ پېړۍ په وروستيو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندي شو. دوی له پېړيو را پدې خوا د هغې سيمې له مسيحيانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فراکانو په پير کې اروپايي مسيحيانو د اندلس په بېرته نيولو ټينگار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره يې لږې اړيکې لرلې خو بيا هم نه يوازې د دوی د فشار په وړاندې ودرېدل، بلکې مسلمانانو يې يو روښانه تمدن هم رامنځته کړ. خو د خپلمنځيو جگړو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورواوښتل او د هسپانيا شمالي څنډې يې له لاسه ووتې.

په همدې وخت کې سلجوقیانو په (۱۰۷۱ ز) کال کې پر شرقي روم(بیزانس) د برېښنا په څېر بربالیتوب تر لاسه کړ او د بیزانس امپراتورۍ د کورچني آسیا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد یې له پاپ څخه د مرستې غوښتنه وکړه او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بیزانس کلیسا چې د روم له کلیسا څخه په (۱۰۵۵ ز) کال کې جلا شوې وه، یو ځل بیا د خپل امر لاندې راولي. په پایله کې د بیزانس کلیسا چې په ځان یې ارتودوکس نوم اېښی و او د روم کلیسا کاتولیک نومیده. چې په دې توگه صلیبي جگړې پیل شوې.

لومړنۍ صلیبي جگړې څه ډول پیل شوې؟

پاپ دویم اوربان په (۱۰۹۶ ز) کال د بیت المقدس د نیولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جگړې امر ورکړ. گن شمېر خلک د اروپا له مرکزي او لوېدیځو سیمو څخه د بیزانس په لور وخوځېدل تر څو له هغې لارې ځانونه بیت المقدس ته ورسوي. دغه خلک چې زياتره شوالیه او کلیوالي خلک وو، د یوه بې نظمه او بې سره لښکر په توگه یې د لارې پر سر ډېرې سیمې چور کړې. څه وخت چې قسطنطنيې ته ورسیدل نو د بیزانس امپراتورې د دې سرکښه او وزې لښکر څخه ووبریدل او نوموړو ته یې د مسلمانانو د پولو په لور لارښوونه وکړه. که څه هم زیاتره صلیبان یا په دښتو کې ورک او یا له لوړې څخه مړه شول خو پاتې بیا د مدیترانې له ختیځو څنډو څخه ځانونه شام او فلسطین ته ورسول او په (۱۰۹۹ ز) کال کې د بیت المقدس په لاندې کولو وتوانیدل چې د صلیبي جگړو په پیل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځیو جگړو کې ښکېل کړي. فلسطین د مصر د فاطمیانو په لاس د کمزورۍ او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د مالτρο سلجوقیانو په لاس کې و. خو نه سلجوقیان سره متحد وو او نه عباسیانو خپلو پولو ته پاملرنه کوله. له بله پلوه فاطمیان او عباسیان هم په خپلو منځو کې سره دښمن وو. له دې امله د شام، فلسطین او بیت المقدس زیاتي برخې د صلیبانو لاسته ورغلي.

په دې توگه صلیبي لومړۍ جگړه د صلیبانو په گټه ختمه شوه. د دې پېښې څېړندلو مسلمانانو ته سخت ټکان ورکړ. نو ځکه زنگیان چې د شام په پولو کې یې حکومت کاوه، د صلیبانو په وړاندې جگړې ته راووتل او د مسلمانانو ځینې سیمې یې بېرته ترې ونیولې. د صلیبانو مله د دې لامل وگرځیده. چې نور تازه دمه یا نوي اروپایان د بیت المقدس په لور وخوځېږي. خو په دې جگړه کې فیوډالان هم له شوالیه وو سره ملگري شوي وو. صلیبانو ملي وخوره، ځکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومړۍ صلیبي جگړې فاتحان د نیو

کلبوالو په رانگ خوشيني وو.

د صليبيانو په دويمه جگړه کې پاپ ماتې وخوره او دې ته اړ شو چې اروپايي پاچاهان هم د مسلمانانو پروړاندې جگړې ته وهڅوي. په پايله کې د انگلستان، فرانسې او المان (د روم مقدسې امپراتورۍ) پاچاهان د فلسطين په لور و خوځېدل او دريمه صليبي جگړه رامنځته شوه.

همدغه جگړه وه چې صلاح الدين ايوبي په نامه يوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدين چې د زنگي او فاطميانو د حکومت له نسکورېدو سره يې په مصر او شام کې د ايويانو په نامه حکومت را منځته کړ، ووتوانېد چې بيت المقدس بېرته ونيسي او د شام او فلسطين زياتې برخې آزادي کړي. يوازې ساحلي سيمې د صليبيانو په واک کې وې. د اروپا د مسيحي شاهانو لپاره د دې ماتو زغمل ډېر سخت وو، نو ځکه يې د نويو لښکري راجورې کړې.

نوري صليبي جگړې

خلورمې صليبي جگړې ته د ډېرو سرتېرو او زياتو تجهيزاتو ته په کتو سره، صليبيانو په بيت المقدس کې بری او د ډېرو غنيومتونو تر لاسه کول حتمي گڼل. خو کله چې د مسيحيت تر ټولو لوی بناړ قسطنطني ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جگړې او د بيت المقدس لاندې کولو په نسبت يې د نوموړي بناړ تصرف ته ترجيح ورکړه. له څلورمې او پنځمې جگړې وروسته، د صليبي جگړو لاره بدله شوه. له يوې خوا د بيزانس امپراتورۍ صليبي جگړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوی له واکمنۍ سيمو څخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدې توگه صليبيان د ايټاليا له شمالي بندرونو څخه و خوځېدل، له ملټراني څخه تېر شول او د صليبانو ترواکو لاندې د شام ځنډو او بندرونو ته ورسېدل. له بله پلوه، پاپ د صليبي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپايي شاهانو ډوډه ولگوله. نو ځکه له شپږمې څخه تر نهمې ټولې صليبي جگړې پاچاهانو د فيودالانو او شواليه په مالترۍ رهبري کولې. دوی نه يوازې خپلو گټو پسې لري سيمو ته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صليبيان نه شي توانېدلی چې د ملټراني ختيځې سيمې لاندې کړي. له دې امله سياسي فعاليتونو ته يې نسبت تر جگړو ډېره پاملرنه وکړه. د صليبي جگړو په وروستيو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداگرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسيحيانو نږدې کېدل وو. چې د ايټاليا د شمالي بندرونو گرځندویانو وکولای شول له دې سوداگرۍ څخه ډېره گټه پورته کړي.

په داسې شرايطو کې چې سوداګري د صليبيانو لپاره غوره انگيزه ګرځېدلې وه، نو له دې امله په دې سيمو کې د صليبيانو په وړاندې د مسلمانانو قدرت زيات شو. د ايوبيانو پر ځای څو ځاګمن حکومت رامنځته شو چې د صليبيانو وروستۍ هلې ېږلې د پرله پسې يرغلونو په پايله کې يې د شام سواحلي سيمې ونيولې. چې په دې ترتيب صليبي جګړې وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹۱) کې د مسلمانانو په برياليتوب پای ته ورسېدلې.

د صليبي جګړو پايلې

- صليبي جګړې د اروپايانو په ماتې سره پای ته ورسېدلې، خو نوموړې يې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هغو څخه يې ګټه واخيسته.
- صليبي جګړې د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن (اسلامي تمدن) سره د اروپايانو د نږدنيوالي لامل وګرځېدلې چې دا پخپله د اروپايانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعيتونو په هکله د دوی د سترگو غږولو او د خپل موقعيت دکتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.
- صليبي جګړې د نويو اقتصادي برخو د پراختيا سبب وګرځېدلې. د ملېتراني د ختيځ او د افريقا د شمال له لارې اروپا له مسلمانانو سره سوداګري پيل کړه او د بورې، کاغذ، قهوې، قطب نما، پنبه يې توپي، درمل او داسې نور محصولات او شيان د اروپايانو لاسته راغلل. دا ډول محصولات او شيان په اروپا کې نه پيدا کېدل. د دې شيانو لاسته راوړل او وروسته توليدول د اروپا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنگ د لوړېدو لامل وګرځېدل.
- سربېره په بيلا بيلو درملو چې اروپايان يې ډېر غوښتنکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کيميا، درمل جوړونې، درمل پېژندنې، ژوند پېژندنې، ميخانيک او د دې په څېر نور ډېر زيات کتابونه د اروپايانو د ګټې وړ وګرځېدل، همدا رنگه هغه علوم چې اروپا ورسره مينه ونيوده هغه جغرافيه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سيمو، لارو، بحري ګرځېدو، او سوداګرۍ په برخه کې ډېره مرسته کوله. عقلي علومو لکه فلسفې هم په اروپا کې ډېر مينه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لويو فيلسوفانو ابن سينا او فارابي آثار په لاتين ژبه وژباړل شول. په دې وخت کې انډلس (هسپانيه)، تونس، د شام سواحل (سوريه) او د مصر اسکندريه له اسلامي نړۍ څخه اروپا ته د اقتصادي، فکري، علمي او فني لاسته راوړنو د لېږدونې تر ټولو مهمې دروازي وې.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دي په دوو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې يوه له لاندې پوښتنو، وروسته له مشورې څخه د يوه غړي پواسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بيزانس حکومت صليبي جگړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سيمو څخه د مسلمانانو جگړو ته تېر شي ؟

۲. ولې د لومړۍ صليبي جگړې فاتحان د نويو کډواليو په راتګ خوشيني شول ؟

پوښتني

- ۱- د اروپا ټولنيزې وضعې څه ډول صليبي جگړو ته زمينه برابره کړه؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.
- ۲- دريمه صليبي جگړه څه ډول را منځته شوه او په څه پلې ته ورسېده ؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.
- ۳- په څلورمه صليبي جگړه کې د صليبانو کړنلود د کوم واقعيت بيانونکی دی ؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.
- ۴- په وروستيو صليبي جگړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې اروپايانو په فکر کې څه بدلون را منځته شو؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د صليبي جگړو د پايلو په هکله يو مطلب چمتو کړئ.

د اروپا سیاسي اوضاع، د رنسانس په عصر کې د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو څو اکمتیا

رنسانس یعنې څه؟ او څه ډول را منځته شو؟
د منځنیو پېړیو په وروستیو کې چې کوم فکري او فرهنگي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس یعنې نوې زېږدې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغوني روم او یونان د تمدن راژوندي کېدل دي چې د منځنیو پېړیو په پیل کې هېر شوي وو.
هغه څه چې د رنسانس په عصر کې را منځته شول او په اروپا کې یې د منځنیو پېړیو څېړي ته بدلون ورکړ عبارت وو له:

- ۱- د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو څو اکمتیا.
- ۲- د پاچاهانو د ځواک زیاتېدل او د فیوډالانو کمزورول.
- ۳- رنسانس پالنه او خان پالنه.
- ۴- د سوداګرۍ او مسلک پراختیا.
- ۵- جغرافیوي اکتشافات.

د دې له پاره چې رنسانس د منځنیو پېړیو په وروستیو کې را منځته شوی دی، نو په دې ځای کې د اروپا تاریخ له ۱۳۰۰ څخه تر ۱۶۰۰ زېږدیز پورې ترکیبې لاندې نیسو.

صلیبي جګړو د اروپا د خلکو ستونزې حل نه کړې. په اروپا کې د ځمکو د کموالي په پایله کې یو زیات شمېر ځمکوال رعیت په بې ځمکو رعیت بدل شول. یو شمېر کروندګرو د فیوډالانو د ظلم له امله شورش وکړ، له کلیو څخه تېښتېدل او د پاچا له رعیت سره یو ځای کېدل. همدغه ډله په بېلابېلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت شول او په اروپا کې یې د نویو ښارونو بنسټ کېښود.

له صلیبي جګړو وروسته چې د سوداګرۍ پراختیا را منځته شوه د ښاریانو د اقتصادي پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه. د ښار اوسېدونکو ته یې بورژوا ویل چې ښاري اوسېدونکي معنا ورکوي. ښار چې د پلورنې او پېرونې مرکز دی، له پیسو څخه ګټه اخیستنه پکې زیاته شوه ځکه د راکړې ورکړې لپاره اړین شی پیسې دي.

په لومړیو کې د ښار پراختیا زیاتره په ساحلي ځنډو کې

د رنسانس په پېر کې د اروپا سیاسي وضع

وه. ځکه چې په هغې ځایونو کې فیوډالان لږ وو. په پایله کې په اروپا کې د بنار پراختیا او د فیوډالیزم د سوداګرۍ غوړېدنه کمزورې شوه.

پاچاهانو له فیوډالانو څخه غوښتل چې مالیات ورکړي او دغه مالیات هم باید د پیسو په بڼه تحویل شي. ځکه د پیسو د لاسته راوړلو لپاره د بنار بانکدارانو او سوداګرو ته ورنگ اړین و.

ددغه حالت په پای کې د ښاري ژوند اقتصاد په فیوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ او ښاري اشراف یې له ځانګړي مقام څخه برخمن کړل. په دې دوره کې فیوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بیا تر لاسه کړي. دغه ټولنیز اړخ وېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په ګټه پای ته ورسیده. د اروپا ښارونه او اوسیدونکي زیات شول او لرغوني روم د ښاري ژوندون څخه په ګټې اخیستې سره ښاري ژوند ته قوانین او لارې غوره کړې چې د اروپایانو د نوي ژوند بنسټ یې ګڼېږد.

د پاچاهانو ځواکمنېدل

هغه مالیات چې اروپایي پاچاهانو له فیوډالانو څخه اخیستل زیاتره یې د خپل حکومت د ځواکمنتیا په لاره کې لګول، پاچاهانو د ګڼ شمېر سرتېرو په ګمارلو سره، منظم او دایمي لښکر رامنځته کړ او د وسلو په ځانګړې توګه د توپ په جوړولو یې پیل وکړ. په پایله کې پاچاهان د فیوډالانو د پوځي ځواک له مرستې څخه یې نیازه شول. په ځانګړې توګه چې د اړتیا په وخت کې به د توپ پواسطه د فیوډال کلاګانې هم ړنګېدلې نو په دې توګه د فیوډالانو ځواک د پاچاهانو په ګټه لږه شوه. د دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدې پور څخه وو، له دې وروسته یې فیوډالو اشرافو ته د ځینو سیمو حکمرانې او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې څخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه. ځکه د مرکزي حکومت په جوړېدو سره اداري یووالی، د واحد نظم او امنیت ټینګښت او د یوشان قوانین منځته راتلل. دغه کار د سوداګرۍ د پراختیا او اسانۍ په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هیله هم همداوه.

د پاچاهانو ځواکمنېدل د دې لامل وګرځېدل چې د کلیسا په چارو کې هم لاسوهنه وکړي او وتوانېدل چې د پاپ د قدرت کړۍ کوچنې او خپل واک زیات کړي.

سیاسي بدلولونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پیر کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامۍ سره تر سره کېدل. هېڅ یوه اوسني اروپایي هېواد، نننۍ وضعه نه لرله.

د انګلستان په پارلمان کې د فیوډالو اشرافو شتون، د دې هېواد د حکومت بڼه یې په مشروطه سلطنت بدل کړ. د اوسني فرانسې زیاتې برخې د انګلستان د پاچاهانو په واک کې وې. خو د فرانسې پاچاهان چې د فیوډالانو په ټکولو کې وېر ځواکمن شوي وو، د دې قلمرو د ترلاسه کولو لپاره ګډ ته راوتل. د جګړو پایلې وېرې ورنه او ویجاړې وې. ځکه دغو جګړو سل کاله دوام وکړ. په پایله کې فرانسویانو د ژاندارک (Jeandearc) په نامه د یوې جینۍ په پاڅون بریالیتوب تر لاسه کړ.

په هسپانیا کې د هسپانیا شمالي ایالاتو نه چې د مسیحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وړاندې یې په سمبول کې نوي بریالیتوبونه وګڼل او وتوانېدل چې د مسلمانانو وروستی مقاومت په ټپه ودروري.

د اروپا په مرکزي او ختیځو څنډو کې د یوه ځواکمن دولت د جوړېدو لپاره، په وېرورو حرکت سره د هغه له لویدیځو څنډو یعنې انګلستان، فرانسې او هسپانیا څخه تیرېدل. ځکه د فیوډالانو اشرافیت په دوی کې تر اوسه

چېر څو اکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتوري) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توگه مانه. په روسيه کې هم فيودالان د چېرواک لرونکي وو. تر هغه پورې چې په (۱۵۸۴-۱۵۳۳ ز) کال کې څه وخت چې څلورم ايوان (Ivan IV) واکمني ته ورسېد، اشراف فيودالان وټکول شول.

دوی که هر څو له منځه ولاړنه شول خو په روسيه کې يو مرکزي ځواک رامنځته شو او د ارتودوکس مذهب پراختيا هم د روسانو د يووالي په ځواکمنتيا کې مرسته وکړه.

د اروپا د سويلي سيمو وضعي د نورو سيمو په وړاندې د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور گامونه پورته کول. د بالکان په شېبه جزيره کې د بيزانس حکومت وروسته د صليبانو له گوزارونو څخه ونه توانېده چې په پېښو ودرېږي او واک يې د تل لپاره له لاسه ورکړ. د عثماني ترکانو وړاندې تگ او د صرفانو او مجاريانو د خپلواکي غوښتنې روحيې د دوی زوال لاگرندی کړ. د ايټاليا په شېبه جزيره کې، د دې سيمې شمالي ښارونه او بندرونه د سوداگرۍ او ښاري ژوند له لارې د چېرو شتمنيو خاوندان شوي وو، خو دا سيمه د مرکزي حکومت له شتون څخه بې برخې وه.

په اروپا کې علمي او فرهنگي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، په ټولنيزو، سياسي او اقتصادي بدلونونو سره همغاړې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس يو له مهمو اړخونو څخه انسان پالنه (هوما نيزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صليبي جگړو څخه د اروپايانو بلدتيا له فلسفي آثارو سره په ځانگړې توگه د لرغوني يونان د دې لامل وگرځېده چې تر څو په انسان او ده په عقل زيات باور وکړي.

د رنسانس د زماني له فلسفي او اخلاقي آثارو څخه پرته چې د انسان پالنې تمايلات يې پکې انعکاس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقايد په ښه توگه ليدل شول. د رنسانس دورې د زياتره انځورونو او مجسمې جوړولو موضوع انسان ده. په دې آثارو کې چې د لويو انځورگرانو لکه داوېنچي له خوا وپنځېدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبيعت ته هم چېرې پاملرنه شويده.

د رنسانس په دوره کې د ادبياتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د څو پېړيو مخکې برعکس ټول باسواده کليسيان نه وو. دوی هم د هنرمندانو په څېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې خپلول. دانته او پترارک د دې عصر له مشهورو ادیبانو څخه دي.

طبيعي (تجربي) علوم چې مخکې د پاملرنې وړ نه وو، د رنسانس په پير کې يې مينه وال پيدا کړل. په دې برخه کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږدېدل چېرې اغېزمن وو. په دې دورې کې د راجرېکن هاروي په نامه يوه عالم د وينې د دوران څرنگوالي کشف کړ.

همدا رنگه په رياضياتو، نجوم او جغرافيه کې هم نوي فکرونه رامنځته شول. کپرنېک د ځمکې کروي والی او وروسته له ده گاليله د لمر په شاوخوا د ځمکې څرخېدل کشف کړل.

که څه هم د اختراعاتو په برخه کې دومره پرمختگ رامنځته نشو خو بيا هم د گوټنبرگ پواسطه د چاپ دستگاه او د گاليله پواسطه د تلسکوپ اله اختراع شوه.

د بشر په جغرافيوې پوهه کې بدلون

بشر د خپل څو زره کلن ژوند په ترڅ کې د ځمکې د کرې له ځينو سيمو څخه معلومات نه درلودل. او د دوی

جغرافیه ی پوهه په آسیا، اروپا او افریقا پورې محدوده وه. د همدې سیمو په هکله یې هم بشپړ معلومات په لاس کې نه درلودل. د بېلګې په توګه سویلي نیمه کره کابو ناپېژندل شوې پاتې وه. اوله لویدیځې نیمې کرې څخه هم معلومات نه وو. په داسې حال کې چې داسیمې له اوسېدونکو تشې نه وې او تمدنونه یې درلودل. خو دغو تمدنونو په آسیا، اروپا او افریقا کې له نورو تمدنونو سره اړیکې نه لرلې.

د صلیبي جګړو په ترڅ کې خبرتیاوې د مسلمانانو او نورو ختیځو سیمو د تمدنونو فنون او جغرافیه یې خبرتیاوې اروپا ته ورسېدلې. چین ته د مارکوپولو سفر د اروپایانو د جغرافیه یې پوهې په برخه کې ډېره مرسته وکړه. نوموړي د ایټالیا د وینز له ښاره د آسیا لویدیځ ته راغلو او له ایران او افغانستان څخه په تېرېدو سره چین ته لاړ. او وروسته له شلو کلونو څخه د هند اقیانوس له لارې وینز ته بیرته وګرځېد. نوموړی لومړنی سړی و چې اروپایان یې له جاپان او آرام اقیانوس څخه خبر کړل.

د سمندري ګرځندوونې پراختیا او د اکتشافاتو پیل

له صلیبي جګړو مخکې، د اروپایانو سمندري ګرځندوونې د اروپا په شمالي سمندرونو کې تر سره کېده، خو وروسته له صلیبي جګړو څخه لږ لږ، اروپایانو په مدیترانه کې هم سوداګري پیل کړه. نوموړو په اروپا او اسلامي سیمو کې د کښتو جوړولو فن څخه په ګټې اخیستنې سره، نوې بېړۍ جوړې کړې چې له پخوانیو کښتو څخه هم کلکې او هم لوی وې او د ګرځندوونې او لارښوونې اخیستنې په برخه کې هم له پخوانیو څخه پرمختللي وې، قطب نما چې مسلمانان د چینایانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپایانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحري سوداګرۍ په پراختیا کې اغېزه وکړه.

د منځنیو پېړیو په وروستیو کې د مدیترانې په سمندري کې د سمندري سوداګرۍ له لارې د شتمنیو ګټلو او واک پر سر سیالیو زور ونیوه او له بلې خوا سیاسي او مذهبي اختلافاتو هم دې سیالیو ته لمنه وهله. په (۱۴۵۳ ز) کال کې عثماني ترکانو چې د مدیترانې د شمال ختیځو ساحلو زیاتره سیمې یې لاندې کړې وې، د قسطنطین په

د جغرافیه یې اکتشافاتو مسیر

نیولو وتوانېدل چې د بیزانس امپراتورۍ ښکاره کړي او د مدیترانې شمال ختیځې برخې له دې وروسته اروپایانو د بیزانس په ځای له عثمانيانو سره راکړه ورکړه پیل کړه. خو د پرتګال او هسپانیا حکومتونو له دې سوداګرۍ څخه ځکه ګټه نشوای اخیستی چې له عثمانيانو سره په جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوی غوښتل چې د مدیترانې په ځای د اطلس له سمندر څخه ګټه واخلي.

پرتگالیانو د ختیځو سیمو په لور سمندري لاري کشف کړلي

د پنځلسمې زېږديزې پېړۍ له نيمايي وروسته پرتگاليانو د افريقا د لوېديځو سواحلو له لاري د سويل په لور په سمندر کې په سفر پيل وکړ. په هماغه حال کې يې د عاج او غلامانو په سوداگري هم پيل وکړ. د دوی د تصور خلاف د افريقا جنوبي نقطه ډېره لرې واقع وه. په پای کې په (۱۴۸۷ ز) کال کې بارتولو مودياز وتوانېده چې د افريقا د وچې له جنوبي وروستۍ څنډې څخه تېر شي. چې دا څنډه (دماغه اميد نېک) په نامه يادېده او په ختيځو سيمو کې د هند له اقيانوس څخه تېر شو. دغه کشف ډېر مهم و. وروسته له هغو پرتگالي گړخندوی واسکو دو گاما وتوانېده چې د هند ټول اقيانوس پلې کړي او د هند، انډونيزيا او د فارس خليج لارې يې وموندې. له اطلس سمندر څخه د هند سمندر په لور د سمندري لارو مينلو وروسته پرتگاليانو د آسيا نورو سويلي او ختيځو سواحلو ته ځانونه ورسول.

د امريکي قاره څنگه کشف شوه؟

هغه وخت چې پرتگاليان له افريقا څخه د تاويلو په نيت د ختيځ په لور وخوځېدل. هسپانوي گړخندويانو د کرسټف کولمب په مشرۍ له څو بېرېو سره هند ته د رسېدو په نيت د اطلس سمندر لوېديځ لور ته سمندري سفر پيل کړ. دوی ته لاره نه وه معلومه او د لرې سيمو له اوبو او هوا څخه نه وو خبر. په پايله کې ځينې بېرې ډوبې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوی له ناروغيو سره مخامخ کړې وو او ځينې يې له منځه وړې وو. په پای کې کرسټف کولمب او ملگري يې له څو مياشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱۴۹۲ ز) کال کې جزيرې ته ورسېدل. کرسټف کولمب په دې خيال کې و چې د هندوستان يوې جزيرې ته رسېدلي، د هغه ځای سره يوستي بوميان يې هډيان ونومول. نوموړی هسپانيا ته بېرته راوگرځېد او يو ځل د تېرو تجربو په درلودلو سره، نوموړي په اسانۍ سره وکولای شول چې نويو سيمو ته ورسېږي. او بيا يې هم فکر کاوه چې هندوستان ته رسېدلی دی. نوموړی د ژوند تر پای پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو. له کرسټف کولمب وروسته هم چې کومو گړخندويانو د سمندري اکشافاتو او گړخندويۍ په لاره کې گامونه اوچت کړي وو، په دې نه پوهېدل چې نوې وچه يې کشف کړېده. تر هغه پورې چې د امريکو سپو چې په نامه يو گړخندوی و پوهېده چې هغې سيمې ته چې دی رسېدلی دی هغه هندانه، بلکې نوې وچه ده. دغه وچه يې د ده په نامه امريکا ونوموله.

انگليسي او فرانسوي گړخندويانو، د امريکا د وچې شمالي سواحل کشف کړل چې اوسنۍ کاناډا او د امريکې ايالتونه رانغاړي. يوه انگليسي گړخندوی استراليا کشف کړله. زياتره جزيرې او سواحل هم په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکړې نقشه مشخصه شوه. وچ، سمندرونه او د هغو حدود د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لږ تر لږه په اوسني شکل وپېژندل شوه.

د پرتگاليانو او هسپانويانو استعمال کړي

هغه سيمو ته چې پرتگاليان، هسپانويان او نور ورسېدل، له اوسپونونکو تش نه وو. خو د دې لپاره چې د اروپايانو لپاره نوي ونو کشف به يې بللې. د بېلگې په توگه د امريکا په وچه کې د سوريو ستکو تمدن موجود و. په هر حال اروپايانو له جنگي بېرېو او توبونو څخه په گټې اخيستنې سره گڼ شمېر بوميان چور او وورل.

د البورکرک په نامه يوه پرتگالي گړخندوی په هند کې د (رگا) جزيره کشف کړه او هغه ځای يې په ختيځو سيمو

کې د پرتگالي استعمار مرکز وټاکه. پرتگاليانو په زور سره د افریقا په ختیځو او لویدیځو سواحلو او ښارونو خپل واک ټینګ کړ. د هرمز او عدن بندرونه د دوی پراسطه اشغال او په چین کې یې د هنگ کنگ بندر ونيوه او په دې توګه یې د لویدیځو سیمو سوداګري خپله کړه.

څرنګه چې په لویدیځو سیمو کې د پرتگاليانو سوداګري د هسپانیانو له خواته د پرتګال او هسپانیانو ترمنځ لیک ته ورسېدل چې ختیځ په پرتګال او لویدیځ په هسپانیا پورې وتړل شو. په دې توګه د وی ځانونه د ټولې نړۍ واکمنان ګڼل.

هسپانیانو د امریکا د شتمنیو لاسته راوړلو له پاره د پوځي لښکرو پراسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ او د ازتک او اینکاتمدنونه یې له منځه یوړل. استعمار به چې هر ځای ته لاره پیدا کوله، ډېر زیانونه به یې وراړول.

د ټولګي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په درېو ډلو ووېشل شي.

لومړۍ ډله دې ډلرغونې یونان د فلسفي آثارو په هکله؛

دویمه ډله دې د جغرافیوي اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛

درېمه ډله دې د ختیځو سیمو او سېدونکو د کمزوره کېدو د لاملونو او پوښو پیر کې د اروپایانو د برلاسو په لاملونو خبرې وکړي او پایله دې د ډلې د یوه استازي له خوا نورو ته وړاندې شي او ښوونکی دې پوره پاملرنه وکړي.

پوښتي

- ۱- په اروپا کې د رنسانس په پیر د ښاري ژوند د پراختیا لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه څرګندونې وکړي.
- ۲- د کومو لاملونو له مخې د رنسانس په پیر کې د اروپایي پاچاهانو واکمنۍ زیاته شوه؟
- ۳- د رنسانس په پیر د هنر په برخه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟
- ۴- د رنسانس په پیر د طبیعي علومو په برخه کې څه بدلونونه رامنځته شول؟
- ۵- د اروپایانو لپاره د جغرافیوي اکتشافاتو په برخه کې څه ډول زمينه برابره شوه؟
- ۶- د امریکا وچې د کشف بېلابېل پړاوونه په لنډه توګه روښانه کړئ.
- ۷- جغرافیوي اکتشافاتو د اروپایانو لپاره څه پایلې درلودې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې د رنسانس پیر د یوه عالم، ادیب یا هنرمند د خدمتونو په هکله یو مطلب چمتو کړي.

په نويو پېړيو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

بډاي لوست کې به په معاصرو پېړيو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په څرنگوالي او همدارنگه د دغې لويې وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شي او د هغه په توپير به د اروپا د منځنۍ پېړيو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شي.

په نويو پېړيو کې د اروپا ټولنيز او مذهبي بدلونونو د اروپايانو په علمي او پوهنيز تمايل کې بدلون راوست. لکه څنگه چې فرانسس بيکن يوله پخوانيو پوهانو څخه داسې ويلي چې: ((د پوهې موخه د انسان د ځواک ډير والی دی)) د دغسې تفکر په پايله کې، له هغه وروسته يواځې هغو زده کړو ته پاملرنه وشوه چې د انسان لپاره بې مالي گټه په څنگ کې لرله نو له همدې امله و چې تر ټولو د محه طبيعي علومو (تجربي) ته پام واړول شو. له هغه ځايه چې پاچاهانو د خپلو ځواک د ډيروالي مينه وال وو او بناړ مستمه سوداگر (بورژوا) هم د خپلو شتمنيو د ډيروالي غوښتونکي وو دې ډول زده کړو ته چې په حقيقت کې د ځواک او شتمنيو راوړونکي او توليدونکي وو ځانگړې پاملرنه درلوده او ځانونه يې د زده کړې (پوهې) مينه وال او د پوهانو ملاتړي ښودل.

هغوی د پوهانو د څېړنو، کشفياتو او نوښتونو د زيار پياوې په ډير کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلگې په توگه که چيرې کيميا پوهانو کو لای شواى چې ښه باروت تيارکړي، پاچاهانو به په بهتره اور لېرونکو وسلو د خپلو توپونو د سمبالولو لپاره ترې گټه اخيسته. او کله چې د بخار ماشين کشف شو، پانگه لرونکو له هغه څخه د خپل توليد د ډيرولو لپاره گټه واخيسته. په ټوليز ډول د دغه مهال د نويو علومو مهمو ځانگړتياوو له ډلې څخه يو هم، د هغو د بدلون وړتيا په صنعت او تکنالوژۍ او د توليد لوړوالی و.

متفکران او پوهان

په نويو پېړيو کې څلور پوهان د نويو علومو مخکښ شول، کوپرنیک، کپلر، گاليله او نيوتن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانگړنې درلودې چې يو يې صبر او ډيره حوصله د طبيعي پېښو په پلټنه، ليدکانه او بررسۍ کې او بل يې ډيره زيرکتيا او هوښيارتيا د علمي فرضيو په رامنځته کولو کې درلوده چې له همدې امله د مخالفينو او د پخوانيو زړو علومو د ملاتړ کورونکو له ډيرو سختو بريدونو او نيوکو لاندې راغلل.

په نويو پېړيو کې لا تر اوسه علوم د نن ورځې د علومو په شان تخصصی (ځانگړي) شوي نه وو. له همدې امله و چې هر يوه په څو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلگې په ډول گاليله د ستورو په پېژندلو کې او پاسکال رياضي پوه د فزيک په علم کې هم کار کاوه. نيوتن انگليسی پوه هم رياضي پوه او هم فزيک پوه و او ويې کولای شول چې د جاذبې قانون کشف کړي.

په نويو پېړيو کې د کيميا علم هم نويو لاسته راوړنو او نوښتونو ته ورسيد، د بېلگې په توگه فرانسوي لاوازه وکولی شول چې د اوبو تخنيزه (لرې والی) او يو ځای والی (ترکیب) او همدارنگه د اکسيجن په وسيله د نورو موادو يو ځای والی ورشي. همدارنگه د موادو د خواصو او ځانگړتياوو او دصانصرو د طبقه بندۍ په اړه هر اړخيزې همغې وشوې.

په نويو پېړيو کې د اروپا فيلسوفان، توماس هابز (انگليسی)، ډيکارټ (فرانسوي)، اسپينوزا (هلندي) او لايب نيتس (آلماني) ول چې خپل فلسفي افکار يې بشري عقل او فکر ته د اعتبار وړکولو پر بنسټ ټينگ کړل. هغوی د انسان د فکر او عقل د خپلواکۍ غوښتونکي د پخوانيو عقيدو او کړنو، د کليساينې احکامو او د دولتونو د امر

او نهی له بند څخه و.

په دې پیر کې د مورخینو په عقاید و او فکرونو کې هم یو لړ بنسټیز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاریخي مطالعاتو په بهیر کې د مهمو بدلونونو لامل شول.

لومړی: د اروپا د تېرو پیرو فرهنگي او مدني آثارو لکه دیونان اولرغوني روم آثارو ته پام واړول شو، په داسې حال کې چې په منځنیو پېړیو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستی، د آثارو په توگه کتل کېدل او له همدې امله کومه ځانگړې پاملرنه یې ورته نه درلوده.

دویم: مورخینو د پاچاهانو او حکمرویانو د ژوند د پېښو د څرگندولو پر ځای د عامو وگړو د ژوند توپلینز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته جیر پام واړاوه.

درېم: د سیاسي او نظامي پېښو د بیانولو پر ځای هڅه وشوه چې د هغو پېښو لاملونه او پایلې وڅیړل شي او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهیر ټول حاکم قواعد او قوانین وموندل شي.

څلورم: د نویو پېړیو د نوښتونو په کارولو سره په ځانگړې توگه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخینو سره یې مرسته وکړه ترڅو د ملتونو د تیر تاریخي بهیر څخه یوه واقعي طرحه او تصویر په گوته کړي.

د روم امپراتورۍ سقوط او زوال کتاب چې د گیبون اثر دی، د تاریخ لیکنې د یوې نوي تگلارې یو ښه مثال دی.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوع گانو خبرې وکړي.

۱- د منځنیو پېړیو او نویو پېړیو ځانگړتیاوې په یو جدول کې انځور او یوله بل سره یې پرته کړي.

۲- په نویو پېړیو کې د تاریخ پوهانو په تفکر او لید کې څه بدلون را منځته شو.

۳- په نویو پېړیو کې ولې پوهانو طبعي علومو ته جیره پاملرنه وکړه.

پوښتنې

۱- د نویو پېړیو د پېژندل شویو او نامتو پوهانو نومونه وواياست؟

۲- د نویو پېړیو عمده ځانگړتیاوې او خصوصیات په لنډه توگه بیان کړي؟

۳- پوره د یوې ټولنې په پرمختگ کې څه رول لري؟ په لنډه توگه یې بیان کړي.

له ټولگي څخه دباندي فعالیت

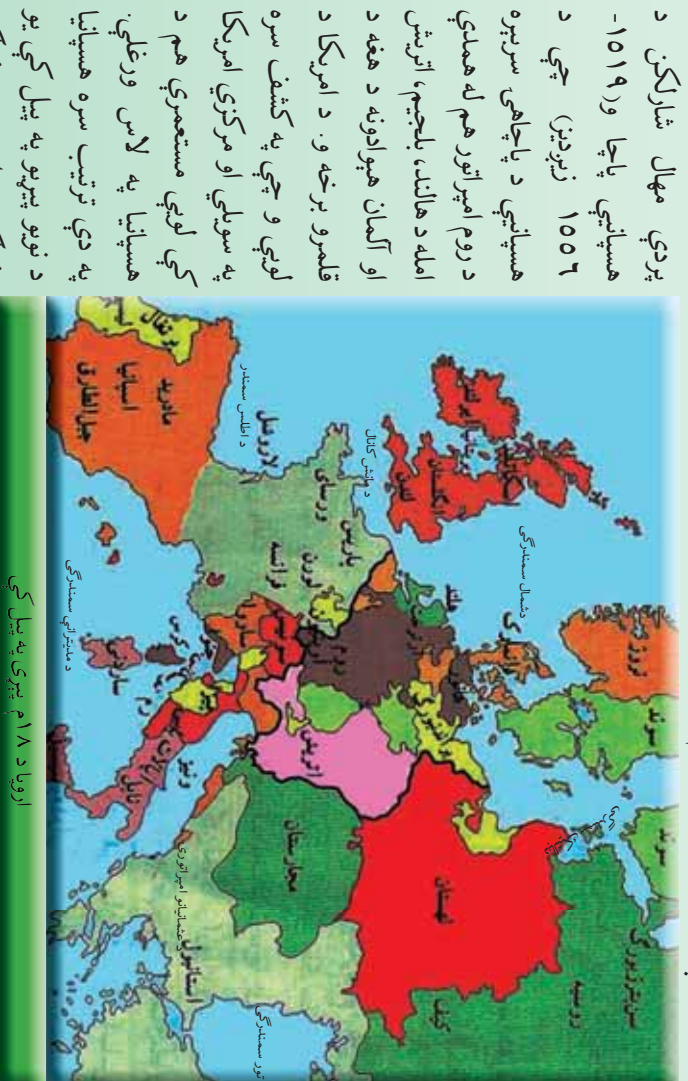
د اروپایي هیوادونو نومونه په یوه جدول کې ترتیب کړي.

په نویو پیړیو کې د اروپا سیاسي بدلونونه

د اروپا نقشې ته وگورئ. په شپاړسمه زېږدیز پیړۍ کې انگلستان او فرانسه څه ناڅه په اوسنی شکل و او د روم مقدسه امپراتورۍ د اروپا په مرکز کې پرته وه. په سویلي برخه کې یې سویس پروت و چې عملاً خپلواک و خو خپلواکي یې په رسمیت نه وه پېژندل شوې. د ایټالیا شمالي ښارونه هم د هغه په شاوخوا کې پراته وو. د روم په شاوخوا کې د پاپ دولت و چې د څو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوی ریاست کاوه. د اروپا په ختیځ کې لهستان د مقدسې امپراتورۍ او روسیې تر منځ پروت و او محارستان د عثماني امپراتورۍ په ګاونډیتوب په سختۍ سره ساکنېله. په شپاړسمه پیړۍ کې هسپانیا د لوی ځواک لرونکې اروپایي دولت په توګه شمېرل کېده. په دې لوست کې به په نویو پیړیو کې د اروپا د مهمو سیاسي بدلونونو سره پېژندګلوي پېداکړئ.

په شپاړسمه زېږدیزه پیړۍ کې د هسپانیا برلاسی

د انالس د مسلمانانو د ماتې وروسته په (۱۴۹۲) زېږدیز کال کې هسپانیا یو ځل بیا د مسیحیانو لاسته ورغله. په هماغه کال کې د امریکا لویه وچه هم کشف شوه.

اروپا د ۱۴۹۲ زېږدیز کال په پیل کې

د نویو پیړیو په پیل کې یو ځواکمن او زبر ځواک اروپایي هیواد و. له دې وروسته هسپانیا د پرتګال په نوم یو کوچنی هېواد اشغال کړ، چې د هغه د مستعمراتو په پراخېدو هم هڅې وشوې. د هسپانیا پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتولیک وو چې د پاپ د مخالفو (پروتستان، یهودیان او مسلمانانو) سره یې په ناوره ډول چلند او معامله کوله. د پاپ پر وړاندې یې هم له هغوی څخه په پراخه

پيمانه ملائرو وکړ. خو د هسپانيې ځواک او قدرت تر ډېر وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانيه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لاملونه چې دې زوال ته يې لاره چمتو کړه په اروپا کې د څو مهمو پېښو د رامنځته کېدلو لکه په مرکزي اروپا کې د پروتستان د نهضت برياليتوب، له هسپانيا څخه د مسلمانانو ایستل، د هالنډ د وگړو پاڅون او د انگلستان له خوا د هسپانيا د سمندري پوځونو ماته وخوره.

د هسپانيا د مسيحيانو مذهبي تاوتریخوالی د مسلمانانو په وړاندې او د عقايدو د تفتيش او پلټنې د محاکمو رامنځته کول په دې هيواد کې د څه کم يو ميليونو ميشتو مسلمانانو د جبري مهاجرت او وتلو لامل شو. له هغه ځايه چې د هسپانيې مسلمانان د هغه هيوادونو ورو او کار پور هو صنعتگرو، هنرمندانو او برگرانو له ډلې څخه وو، د هغوی په جبري توگه کډه کول له هسپانيا څخه دغه هيواد يې د دغه کارگري طبقې له تجربو او وړتياوو څخه بې برخې کړ.

په کال (۱۵۶۶) زېږديز کې د هالنډ هيواد وگړو د هسپانيانو د نفوذ پر وړاندې را پاڅېدل او وېي کولای شو چې پر هغوی بريالی شي او دخپل هيواد خپلواکي تر لاسه کړي (۱۶۰۱ زېږديز).

د هسپانيا پروړاندې د هالنډ د وگړو بريا، د دغه هيواد حيثيت او ځواک ته يوه لويه ضربه وه.

بل مهم لامل چې د هسپانيې پرمختگ ته يې د پای ټکی کېښود، د دغه هيواد سمندري ځواکونو ماته د انگلستان پر وړاندې په کال (۱۵۸۸) زېږديز کې وه.

فرانسه د ځواک لاس لوبې دو اکمني پر محال

په تدریج سره چې هسپانيا خپل ځواک له لاسه ورکاوه او کمزوري کېده، نورو اروپايي هيوادونو لکه هالنډ، فرانسه او انگلستان خپل ځواک لاپياوړی کاوه. د اولسمې پېړۍ په پيل کې فرانسه د اروپا د پياوړيو ځواکونو له ډلې څخه وه. دغه ځواک د لاندې لاملونو په پايله کې تر لاسه شوی و:

۱- د فرانسې ځواک او شتمنی، د هسپانيې د ځواک او شتمنيو بر عکس چې د امریکا د لوبې وچې د باد راوړو سر ورو او شتمنيو څخه رامنځته شوی وه، د توليد او سوداگريزو چارو پرنسب ولاړه وه.

۲- پادچاهانو د پوهو سلاکارانو او کار پوه ټولواکانو لکه ريشليو، مازارین او کلبر د رايې او وړاندیزونو څخه گټه اخیستله.

۳- د مذهبي خپلواکۍ سياست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروتستانتانو ترمنځ مذهبي توپيرونه او کرکچونو کم کړل.

۴- د فرانسې پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهۍ سرچينه الهی ورکړه ده نو له همدې امله يې ځان د اشرفو له ملاتړ او يا د پاپ له هوکړې څخه بې نيازه گاڼه او د هغوی د غوښتنو په وړاندې يې د خپلې رايې په خپلواکۍ ټينگار کاوه.

د فرانسې ځواک په اووه لسمه پېړۍ کې د ځواک لاس لوبې د پادشاهي پر مهال چې اويا کلونو په شاوخوا کې يې حکومت وکړ، خپلو لوړو پوړيو ته ورسېدل. که څه هم چې د هغه د حکومت په وروستيو کلونو کې د فرانسې قدرت يو څه کمزوری شو. له دې امله چې د هيواد شتمني يې يوازې د درباري تجملاتو او ښکلو ودانيو په جوړولو لگولې.

سربېره پر دې فرانسويانو د خپلو گاونډيو هيوادونو سره په اروپا کې ښې اړيکې نه درلودې او د هغوی په کورنيو

ڏير پوه سڀئي مرڪائيليسيم (سوداگري، ٻنيو و نڃي)

په ۱۶ او ۱۷ زيرديز، ٻيڀرو کي چي ۱۰ او ۱۱ لمرز ٻيڀرو سره سمون خوري، اروڀايي دولتونو د خپلو شتمنيو او خواک د ٽينگو لو لپاره پيو خانگري پروگرام پلي کاوه چي د سوداگري يا مرڪائيليسيم لاس کي لرو په بنسٽ ولاړ و. مرڪائيليسيم په دي عقيدو و چي د يوه هيواد رهنسني شتمني د هغه د پيسو او قيمتي فلزلو د زيرمه کولو خخه عبارت دي چي د حڪومت او يا وگرو سره اڀرن دي. په بل عبارت هر هيواد به چي ڏير سره او سپين زر درلوده، تر ٽولو خواکمن گهل کيده. له دي امله دولتونو هخه کوله چي نه پوزاني د خپل قلمرو خخه د سرو او سپين زرو د ايستولو مخه ونيسي بلکي له بهر خخه به بي خپل هيواد ته سره او سپين زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اڀنه وه چي اقتصادي پولې او گمرکي بناوي رامنځه ته کري. دولتونو هخه کوله چي د يو توکي د صادرولو په بلل کي بل ارزښتگاهه او قيمتي توکي وارد کري او يا دخپلو توکو دليردولو په بلل کي پيسې تر لاسه کري او يا پخپل خان د بيا کيدو د سياست په وړاندي بيولو سره خپل هيواد د بهرني وابستگي او اڀتيا خخه خلاص کري. له هغه خايه چي په اروپا کي د مرڪائيليسيم سياست وړاندي بيول، د دي لپاره چي ٽول هيوادونه د دغه سياست سخت غوښتونکي و، د اروڀايانو مستعمرائو ته پام شو او هغه لورته بي مخه کړه.

چارو کي بي لاس وهني کولې. پداسي حال کي چي د انگلستان سره جگړو د فرانسې وگري په دي زمانه کي ڏير په تنگ کري وو، يا له بلې خوا د نانت د حڪم لغو کيدل، چي د هغه پر بنسٽ پروتستان د مذهبي خپلواکي، خخه برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستانو چي ڏير بي صنعتگر او سوداگر وو د هغوی د مهاجرت او کبه کيدو لامل شو. د غي مسلې د فرانسې اقتصاد کمزوري کړ، پداسي حال کي چي د دغه هيواد اصلي سيال يعني انگلستان خپل سمندري خواکونه پياوړي کول او خپلو مستعمرائو ته بي ورځ په ورځ پراخوالي ورکاوه.

انگلستان خپل پاچا گيو تين ته سپاري

د نونو ٻيڀرو په پيل کي انگلينډ چي له يوې خوا، د کاتوليکانو او پروتستانيانو داخ و ډوب وگړ او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جگړو وگړ و. په دغه داخ و ډوب کي د پروتستانيانو يوه ډله په انگلينډ چي له ضروري و چي په دي ٻيڀرو کي د انگلينډ پارلمان يوه لايحه (د عدالت غوښتنې حقوق) تصويب کړه چي د هغي په سبب ل (۱۶۲۸) زيرديز کي د انگلينډ پارلمان يوه لايحه (د عدالت غوښتنې حقوق) تصويب کړه چي د هغي په سبب لومړي چارلرته ويل کيده چي هغه د مطلق واک خاوند ندی او دا واک نه لري چي د قانون خخه پرته له چا خخه ماليات واخلي او يا څوک زندان ته ولير دوي.

دغه مسله په انگلستان کي د کورنيو جگړو او اختلافاتو لامل شوه چي په پای کي د پارلمان په براليتوب پای ته ورسيده. د دغه حرکت مشري د کرامول په نوم د يو با اراده او هوډمن نظامي قوماندان او څيرک سياستوال په لاس کي وه چي هغه (روين تنان) په نامه پور نوي پوځ رامنځته کړ او ونې کولای شو چي سلطنتي ساتونکو راکاږي) ته مالي ورکړي. په پايله کي لومړي چارلر ونيول شو، لومړي زنداني او بيا په دار وځړول شو. وروسته بيا کرامول

په هېواد کې جمهوري نظام ټينګ کړ.
کرامول چې غوښتل د انګلينډ د مستعمراتو سوداګرۍ ته لا زياته وده ورکړي، ايرلنډي اشغال کړ، هالنډيانو سره يې جګړه وکړه، هغوی ته يې ماتې ورکړه او نوي سوداګريز قوانين يې را منځته کړل.
د کرامول په کړنو د انګلستان سمندري ځواکونه پياوړي شول، په انګلستان کې لومړنی او وروستی جمهوري نظام پای ته ورسیده او بيا سلطنتي نظام رامنځته شو.

روسيه: لوی پټر په روسيه کې خپل خيالونه په واقعيت بدلولي

د (۱۸ ز) نېړۍ په نيټل کې د روسيې له امپراتورانو څخه د لوی پټر په نامه يو امپراتور تصميم ونيوه چې روسيه پر يو پياوړي دولت باندې بدله کړي. د روسيې د پياوړي کېدلو لپاره د هغې برنامې عبارت وي، له:
۱- په نويو وسلو باندې د وسلوالو ځواکونو سمبالول، له نويو جنګي فنونو سره د سرتيرو آشنا کول.
۲- د سوداګرۍ او سمندري چلند پراختيا او د آزادو ګرمو اوبو ته د لاس رسۍ هڅه.
۳- د روسيې لوېديځ کول

په اثرش او پروس کې د نويو دولتونو رامنځته کېدل

د نويو نېړيو له مهمو سياسي بدلونونو څخه يو هم په اروپا کې د نويو پياوړيو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو څخه يو هم د پروس (آلمان) دولت و. دغه دولت د روم د مقدسي امپراتورۍ په شمال کې را منځته شو او د لهستان (پولنډ) په نيولو سره يې قلمرو پراخ شو او په لنډ وخت کې په يو مهم هېواد بدل شو.
اتریش هم چې د روم امپراتورۍ يو سويلي ايالت و، ورو ورو يې خپل قلمرو پراخه کړ او په يوې امپراتورۍ بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم ګاونډی عثماني هېواد و چې په ۱۸ ز/ ۱۲ ش پيړۍ کې يې دولت کمزوری شو او د متصرفانو لويه برخه يې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په يو ستر هېواد بدل شو.

د ټولګي دننه فعاليت

- ۱- د معاصرو او منځنيو نېړيو توپير په ګوته کړئ،
- ۲- ستاسو په اند په معاصرو نېړيو کې د اروپا د پرمختګ مهم لاملونه څه و؟

پوښتي

- ۱- هسپانيه په شپاړسمه پيړۍ کې څرنگه د نورو هېوادونو په وړاندې مخکښه شوه؟
- ۲- په اوولسمه پيړۍ کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پر تله د فرانسې د سياسي غوره والي سبب شول؟
- ۳- د انګلستان د هېواد عدالت غوښتنې د حقونو د ليکنې په هکله څه پوهيږئ؟
- ۴- د روسيې د ځواکمنولو لپاره د لوی پټر پروګرامونه څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

د معاصرو نېړيو او منځنيو نېړيو توپيرونه په څو کرښو کې وليکئ او د ښوونځي په جريده کې يې وڅړوئ.

د انگلستان صنعتي انقلاب

د انگلستان صنعتي انقلاب نړۍ ته څرنگه بدلون راووست؟

د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پېړۍ د توليد اصلي عامل د انسان مت او د لاس ځواک و او نور عوامل ډير کمزوري ونډه په توليد کې لرله. خو د دې پېړۍ په وروستيو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کېدو لومړی د اوبو محرکه ځواک او وروسته د بخار ځواک د توليد په خدمت کې ورکړای شو.

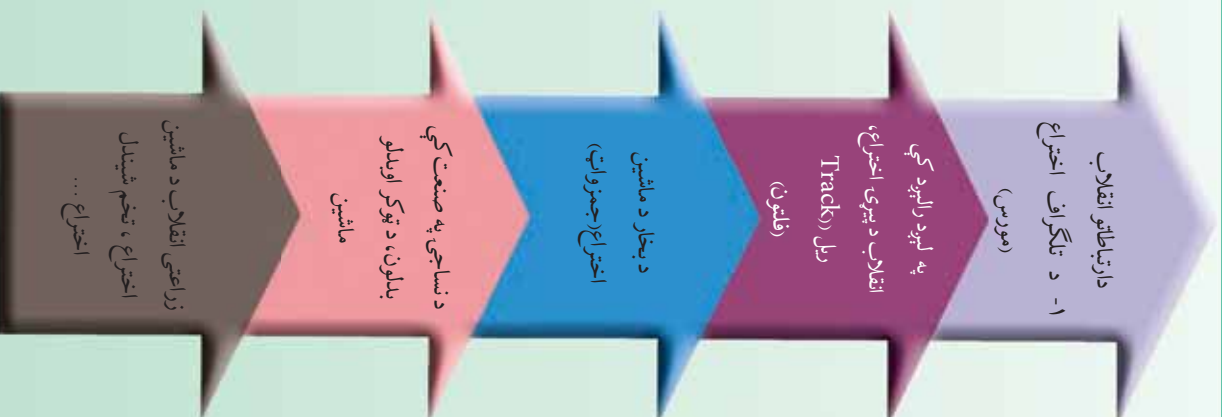
صنعتي انقلاب چې د انساني ځواک په بدل کې د ماشين د ځواک کارول څخه عبارت دی، لومړی له انگلستان څخه پيل شو او ورو ورو نورو هېوادونو ته يې پراختيا وموندله د بخار د ماشين په کشفولو سره د توليد بهير گړندی شو، د توليد لگښتونه را ټيټ شول او د عامې هوساينې کچه يې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اروپايي هېوادونو په صنعتي کېدو يو لړ لاملونو لکه د کافي طبيعي زيرمو شتون، ارزانه انساني ځواک، ډېره مادي پانگه، کار پوهه ځواک، د دولت ملاتړ او د څرخلاو د بازار اړتيا پيدا شوه او له هغه ځايه چې په دغو هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په يو لړ استماري او توسعه طلبانه اقداماتو لاس پورې کړ. له همدې امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي- ټولنيزو پېښو د راپيدا کېدو او پرمختيا لامل شو.

۱- په بهر کې د آسيایي او افريقايي ملتونو لوتول او د استعمار پراختيا.

۲- د هېواد په د ننه کې د کارگرانو څخه د گټې اخيستنې او استعمار ټيروالی.

صنعتي انقلاب په انگلستان کې تر ټولو لومړی په ډيرو برخو کې رامنځته شو چې عبارت دي له اوبدل، ټيرو سکاره او د اوسپنې وييلې کېدل. چې په پايله کې يې انگلستان په يوه صنعتي ځواک بدل کړ. په دې لړ کې يو شمېر کارخانې د لوړو دود کسونو او تور لوغړن لوگي په درلودو چې په هواکې تشيده، د شنو او بنياسته کلو او بانلو ځای ونیوه. د دغو

کارخانو په شلواخواکي دکوم پلان او نقشې پرته را منځته کېدل. دغه بناوړنه ډیر چټل او ککړ و او وړي او سترې کارگران دي ته او و چې له دولس ساعته سخت کار څخه وروسته په هغو کې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوي اختراع د دې سبب کېدل چې نوي ماشینونه دي یو شمېر کارگرانو پر ځای په کار پیل وکړي او یو شمېر خلک بیکاره کړي. په پایله کې کارگران بیکاره شول، ماشینونه یې د ځان د بدمرغي مسؤول گڼلو او ځینې وختونه یې ماشینونه ماتول. که څه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشین کومه گناه نلري بلکې نوی اقتصادي نظام د هغوی د بې وزلۍ او بې کارۍ مسوول دي. نو کار خانو ډېر شمېر پخواني لاسي صنایع او کوچنی، دستگاوي تسخیر کړلې او د کسب او پخواني لاسي صنایعو خاوندان د لویو کارخانو اجیر کارگران شول.

د صنعتي انقلاب په لومړیو کې د کارگرانو مزدوري ډیره لږه وه او کارگران د خپلو خپتو د مړولو لپاره دي ته اړ نه ول چې خپلې بشپړې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غیر صحي کار خانو ته بوځي.

د معدن کارگرانو توله ورځ د ډبرو سکرو د زیرمو په ژورو کې په کار کولو بوخت و او د شپې له خواکورونو ته راتلل او بیا سهار وختي بېرته د معدن په لور روانیدل. ځینې وختونه یې تر څو میاشتو د ورځي روښنایي په سترگو نه لیده.

د ټولگي دننه فعالیت

- 1- زده کوونکي دي په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دي په لاندې مسئلو له یو بل سره خبرې وکړي.
د انگستان د صنعتي انقلاب پایلې څه وې. په گوته یې کړئ.
- 2- انقلاب یعنی څه؟ او صنعتي انقلاب څه معنا لري.

پوښتي

- 1- د بخار ماشین په تولید کې څه بدلونونه را منځته کړل؟
- 2- ولې کارگرانو د ماشینونو پر وړاندې غیرگون ښوده؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

صنعت به زموږ په هېواد کې څنګه پرمختګ وکړي، په دې هکله یو مطلب ولیکئ.

د عثماني دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړيو کې، چې اروپايانو د خپل نوي تمدن بنسټ ايښوده او پوهې او د نوي تکنالوژۍ په مرسته پر منځ تال تر څو پر نړۍ لاس بري شي، په اسلامي هېوادونو کې څه تيرېدل؟ آیا هغوی هم د بدلون په فکر کې وو؟ آیا د نويو تمدني لاسته راوړنو څخه يې ګرځه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره يې څنګه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړيو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلې څخه يو هم د عثماني دولت و چې په دغه دولت کې به ور سره پيژندګلوي پيدا کړي.

د سلجوقي ترکانو بريا د ملازګرد په جګړه کې چې د الپ ارسلان او د ختيځ روم د امپراتور تر منځ پېښه شوه، څو پايلې يې په څنګ کې لرلې چې په ګرځنۍ آسيا کې لومړی د اسلام دين خپرېدل د مسلمانانو او مسيحيانو تر منځ دوه سوه کلنې صليبي جګړې يې له مهمو پايلو څخه دي، په تېره بيا، د ترکي مسلمانانو د قبایلو په کوچېدو سره د ايران له ختيځو سيمو څخه کوچنۍ آسيا په لور، په دغه سيمه کې په ورو، ورو سيمه ييز کوچني دولتونه رامنځته شول چې د خپل پای بنسټ او پراختيا لپاره له خپلو مسيحي ګاونډيانو سره جنګيدل. د دغو قبایلو له ډلې څخه يوه پيژندل شوې قبيله، دقايي قبيله وه چې په انقره او د هغه په شاوخوا کې مېشت شول. د دغې قبيلې مشر ارطغرول و چې خپل ځواک ته يې پراختيا ورکړه. له هغه وروسته يې زوی عثمان په ۱۲۹۹ قمري کال کې دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم (عثماني) ياد شو. دغه عثماني دولت چې د شلمې پېړيو تر لومړيو پورې دوام وکړ، د ختيځې نړۍ وروستۍ ځواکمنه امپراتوري وه چې نوم او آواز يې د اروپايانو لپاره د ويري سبب ګرځيدلی و نو له همدې امله يې د دغه دولت د له منځه وړلو لپاره ډيري هڅې وکړې.

عثماني ترکانو د خپل قلمرو د پراختيا او د خپل ځواک د غښتلتيا لپاره دوه مهم پوځي ځواکونه منځ ته راوړل: يو يې عثماني لښکر و او بل يې ديني چري عثماني پوځ و چې دغه پوځ د عثماني دولت د اصلي ځواکونو څخه شمېرل کېده چې د ترکي قبایلو او نظامي ملاتړو څخه را منځته کېده او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې ځمکه لاسته راوړله او دغښتمونو څخه يې ګټه پورته کوله. خو ديني چري مسيحي مسلمان شوي ځوانان وو چې د هغوی ونډه د عثماني پاچا ساتنه وه او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې پيسې ترلاسه کولې چې د دېرشو کلونو له خدمت څخه وروسته هغوی ته ځمکه ورکول کېده.

عثماني پاچاهان

د عثماني پاچاهانو تر منځ څو تنه د زېږونال شهرت څخه برخمن وو:

۱ - سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثماني پاچاهانو تر منځ ډير نامتو پاچا و نوموړي وکولای شو چې د پيرانس د امپراتورۍ (ختيځ روم) زراکون سياسي ژوند ته د پای ټکی کېږدي. د هغه ځلانده او نامتو فتحه د قسطنطنيې (د کسټانتين ښار) فتحه او د ختيځ روم د امپراتورۍ پلازمېنه وه چې له هغه وروسته د اسلام ښار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه دنړۍ په تاريخ کې د ډيرو بدلونونو سرچينه شوه او د اروپا په تاريخ کې د نړيو پېښو د پيل په توگه وپېژندل شو.

۲ - سلطان سليم

دغه پاچا چې د شاه اسماعيل صفوي معاصر و په خپلو بريدونو سره د ايران پر پولو يې وکولای شول چې د چالداران په جگړه (۱۶۰۹ق) کال کې صفوي لښکرو ته د هغوی د تويخونې د ځواک او اوربزونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتح کړل او د مصر په لور په لښکر کښي کې يې ډير هېوادونه له منځه يوړل او د مصري عباسيانو حاکميت او ځواک ته يې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته يې د مکې مکرمې اداره يې په لاس کې ونيوله، خان يې د خليفه په توگه ونيوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوښتونکی شو.

۳ - سليمان قانوني (لوی سليمان)

په ۱۶۲۶ زېږديز/۱۰۱ قمری کې سلطان سليمان د سلطان سليم زوی د عثماني پاچاهانو له ډلې څخه پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهۍ پر مهال د عثماني امپراتورۍ قلمرو زياته پراختيا ومونده، لکه څنگه چې عثماني لښکرو د وین ښار د اوسني اتریش پلازمېنه هم د خپلې محاصرې لاندې راوسته. د عثماني دولت سمندري ځواکونه په دې دوره کې په ملټرانه او د هند د سمندر کې په مهمو سمندري لارو کې شتون درلود. همدغه ځواک و چې په کال (۱۵۳۸ ز) کې د خيبرالدين په مشرۍ د اروپايي متحدينو سمندري ځواکونو ته چې هم ملي ورکړه ترکانو سليمان د دې لپاره چې

سلطان سليمان د عثمانيانو پيروي امپراطور

منظم اداري جو رڻبڻتونه او مدني قوانين جي رامنڊڻه ڪرڻ د (سليمان قانوني) په نامه ونومولو او اروپايانو د هغه د امپراتوري د لڻوالي او خواڪ له امله هغه ته د (لوي سليمان) نوم وركي.

عثماني امپراتوري و لي ڪمزوري شوه؟

۱۷ ز / ۱۱ق پيري ڪولي شو عثماني دولت د زوال د پيل دوره وگنو. دغه زوال چي د اروپا د پر مختگ او د لڻديځ د بلون له دوري سره سمون خوري، د دي لامل شو چي عثماني امپراتوري، خپل ٽول زيار د خپل سياسي دريځ او موقعيت په سائته ولگوي. خانگري لاملونه چي د عثماني دولت د وروسته پائي ڪڍو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

۱- د عثماني پاڃاهانو فساد او ناڪاري.
۲- د هر ڊول سياسي او ٽولنيزو اصلاحاتو د پلي ڪولو خڻخه ڊوه ڪول چي د اشرافو او درباريانو گڻي پي له خطر سره مخامخ ڪولي.

۳- د فتوحاتو وڊول چي د عثماني دولت د لوي پوڄ د ورگاڙتيا لامل شو او له هغه وروسته پوڃيانو چي ڊبر پي د ځمڪو خاوندان وو، پر ڪليوالو پي ظلم او تيريه ته زور وركو او د سياسي چارو په لاس وهنو پي ڊبري ستنزي را منڃڻه ڪري،

۴- د صفوي دولت سره د عثماني دولت مذهبي شخړي، نه يوازي دا چي د هغه دولت د ڪمزورتيا لامل شوي، بلڪي د مسلمانانو د ٽولنيز انحطاط سبب هم شو، دا په داسي حال ڪي وو چي عثمانيانو د خپل قلمرو ميشو مسيحي اقليتونوته تر ڊبره ڪچه سياسي او مذهبي خپلواڪي وركري وه.

په ۱۸ ز / ۱۲ ق پير پو ڪي د عثماني دولت ڪمزورتيا بڻڪاره شوه. د روسي او اتريش دوو هجوادونو عثمانيان د بالڪان له سيمي او د توري بحيري د شمال څڻخه په شا وتمبول. په ختيځ اړخ ڪي هم د افشاريه د دولت په رامنڃڻه ڪڍو د ايران لڻڪرو د نادر افشار په مشري د عثمانيانو پرواندي را پاڃيدل او سخت زبانونه پي هغوي ته ور وارول.

د نولسمي پيري په لڻر ڪي، عثماني امپراتوري د خپل قلمرو د پراختيا او د خپل خلاڻمه تاريخ باوجود، له د ننه ڪمزوري شوي و، ڪه څه هم بيا وروسته د هغه دولت د واڪ د ژوندي ڪولو سره هڅي وشوي او رڃنيز پروگرامونه هم پلي ڪري شو بلڪي په دي وتوانيدل چي د هغه دولت د زوال روند د يو څه وخت لپاره وڃنډوي.

د ټولگي دڼه فعاليت

زده کونکي دي په خو ډلو ووشل شي او هره ډله دي په لاندې موضوعاتو له يو بل سره خبرې وکړي او پايلې دي يو بل ته ووايي.

- ستاسو په اند ولې اروپايان د عثماني پاچاه خوا د ختيځ روم پوځي مانه د اروپا په تاريخ کې د نوبو پيښو پيل وگڼلو؟

- ستاسو په اند د عثماني دولت مشران د زوال د عواملو څخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولای شوې تر سره کړي؟

پوښتني

- ۱- د عثماني دولت د کمزورتيا لاملونه څه وو؟
- ۲- د عثماني پاچاهانو نومونه واخلي؟
- ۳- عثماني دولت څرنگه منځته راغی؟

له ټولگي څخه دباڼدي فعاليت

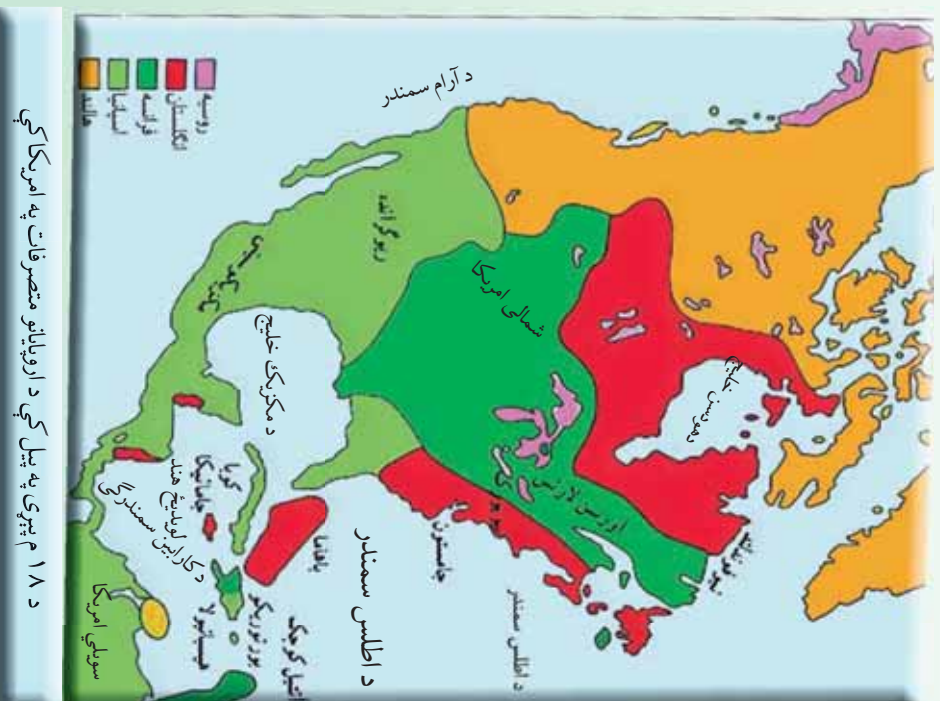
زمونږ په هېواد کې صنعت څنگه پراختيا موندلی شي. په دې هکله يو مطلب چمتو کړئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ له انقلاب سره او همدارنگه د امریکا د خپلواکۍ له اعلاميې له موادو سره اشنایي.

جغرافیایي اکتشافات، په ځانگړې توگه د امریکا د وچې کشف، د شتمنیو نوې نړۍ یې د اروپایي هیوادونو پر مخ پرانیځله، یو شمېر زیاد اروپایي هېوادونه چې د مذهبي محدودیتونو او کورني جگړو څخه په تنگ راغلي وو، د ښه ژوندانه لپاره د یوه نوي ځای په لټه، د طبیعي امکاناتو شتمني او سره زړه امریکا وچې ته مهاجرت وکړ، د دې کډوالو ډیره برخه انگلستان وه چې د اطلس اقیانوس په لویدیځ سواحل کې دیارلس ایالتونه مهاجرنېشنو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانگلند (نوی انگلستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو د یرغلو په لړ کې د هغه ځای بومي وگړي چې سور پوستکي یا د اروپایانو په جگړه کې ووژل شول او یا هم نورو سیمو ته کډوال شول.

د ۱۷۶۳ م پېړۍ په پیل کې د اروپایانو متصرفات په امریکا کې

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډیروزیانو څنگلونو او کرنیزو ځمکو درلودونکې و.

سواحل یې د کبان نیولو او د بیړۍ چلولو ته مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره ورته زمينه برابره وه. د انگلستان دولت د خپلې د واکې لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز باندې او هم دغه ځای یې د خپلو صنعتي محصولاتو د پیروندو لپاره ټاکلی وو، په دغه مهال کې د نوې مالیاتو وضع د کډوالو نیوکې یې رامنځ ته کړې، په دې مهال کې د فرانسې دولت چې د انگلستان په جگړه کې ماته خوړلې وه او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړې و، له کډوالو څخه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کډوال په دې وتوانیدل چې د جورج واشنگتن په مشرۍ د انگریزانو ځواکونو ته ماته ورکړي. د دغې ماتې په تعقیب د کډوالو دیارلس ایالاتو د

خپلواکي اعلام وکړ او خپله خاوره يې د امريکا د متحده ايالاتو په نوم ونوموله او په (۱۷۷۶ ز) کال کې جورج واشنګټن يې هم د امريکا د لومړي ولسمشر په توګه وټاکه.

د امريکا د خپلواکۍ اعلاميه

په (۱۷۷۶ ز) کال کې د امريکا له روښنګرانو څخه په نامه د توماس پين د (سليم عقل) په نامه يوه مقاله وليکه چې غير پلويان يې پيدا کړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امريکا کې وپيرودل شوي. ناڅاپه د توماس پين دغه انډينښنه د امريکا د خپلواکۍ په اعلاميه کې د (۱۷۷۶ ز) کال د جنوري په څلورمه ورځ کې خپور شو چې د خپلواکۍ د اعلاميې د اصولو برخه يې داسې ده:

۱- ټول خلک يو د بل سره برابر دي او د يو شان حقونو درلودونکي دي.

۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکۍ حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقونو د ټاکنولو لپاره منځ ته راغلی دی. په داسې حال کې که چيرې حکومت د خلکو د حقونو د ټاکنولو توان ونلري دا د خلکو طبيعي او قانوني حق دی چې هغه لري کړي او د خپلې ټاکنې حکومت منځ ته راوړي.

وروسته له خپلواکۍ، د امريکا خلک د لوېديځ په لور له پرمختګ سره، د هغه ځای زيات شمير سوري پورستګي چې له منځه يوړل د هغوی پراخه ځمکې يې لاسته راوړې او د امريکا د ايالاتو شمير له ديارلسو څخه پنځوسو ايالاتو ته ورسیده. په دې ترتيب د متحده ايالاتو هېواد چې د اطلس سمندر د سواحل څخه پيل کېږي تر آرام سمندر سواحلوته پراخوالی پيدا کړ.

د ټولګي دننه فعاليت

- زده کوونکي دي په دوو ډلو ووېشل شي او په لاندنيو مطالبو په هکله دي يو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلې يو غړی دې پایله نورو ته ووايي.
- ټول خلک يو بل سره برابر دی يعنې څه؟
  - ټول خلک د ژوندانه د حق درلودونکي دي يعنې څه؟
  - حکومت د خلکو د حقونو د ټاکنولو په منظور منځ ته راغلی دی يعنې څه؟

پوښتنې

- ۱- د امريکا د متحده ايالاتو ځمکې د څه ډول معادنو درلودونکي دي؟
- ۲- نيو انگلنډ د امريکا د متحده ايالاتو کومې برخې احاطه کړې دي؟
- ۳- د اروپايانو د هجوم دليل د امريکا متحده ايالاتو ته څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

د خپلواکۍ په هکله يو مطلب وليکۍ او په راتلونکي لوست کې په ټولګي کې ولولۍ.

د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا د اوسني مهال د یو شمیر سترو ځواکونو څخه پېژندل کېږي، په پنځلسمې پېړۍ کې د اروپایي کډوالو په ورتللو سره دغه هیواد له بنسټیزو بدلونونو سره مخ شو، د دغه هیواد پرمختګ او اعتلا د همدغو شرطونو له زمینو څخه رامنځ ته شوی چې په دې لوست کې به یې له ځینو سره آشناشي.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دی چې د صنایع درې اصلی مادې (سکاره، اوسپنه او نفت) په کې ډیر زیاد وو په دغه هېواد کې متعدد آښار او له اوبو ډګ سیندونه هم موجود و چې له هغو څخه د برېښنا د تولید ځواک په ډیره لوړه پیمانه جوړېده. د امریکا د متحده ایالاتو جمعیت د خاورې د پراخوالي په کچه لږ دی او هر څوک کولای شي چې د خپل ځان لپاره د کار او او فعالیت میدان پیدا کړي.

د امریکا د وچې له کشفولو سره په ۱۶۹۲ ز کال کې دنړۍ له گوت گوت څخه په تېره بیا له اروپا څخه امریکانه زیات کډوال وورغل او بیلابیلې اروپایي ډلو هغه ځمکه ته په مهاجرت پیل وکړ او یو تر بل سره گډ شول او د هغوی له اختلاف څخه یو نوی ملت امریکایي ملت په نامه راجوړ شو. هغوی د یو واحد او یوشان روش سره زده کړه کوله. همدا رنگه د هغو کډوالو په منځ کې چې له اروپا څخه امریکانه ولاړل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو او هغوی دا فرصت پیدا کړ تر څو خپلې علمي زده کړې او کړنې لپاره مناسب ځای چمتو او مهیا کړي. د بېلګې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل اسلاتر (somai slatter) په نامه د لومړۍ ځل لپاره په (۱۷۹۰ ز کال کې په هغه هیواد کې (د ټکر ټوقی) جوړولو د کار ځانې بنسټ کېښود د نوو صنایعو په امریکایي دودې چکتیا په هغه کچه سره وه چې په لنډه موده کې هغه هیواد له بریتانیا څخه هم پرمختګ وکړ.

د ټاګراف او تېلفون د کړنې رامنځ ته کیدل او د اوسپنې د لارې جوړېدو د کالیو د وړلو او راوړو لپاره چې د امریکا ختیځ او لویدیځ یو تر بل سره وښلول او د بخار له بیړیو څخه کار اخیستنه په اقتصادی پرمختګ کې گټور تمام شول. همدا رنگه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸ ز کال کې د مریټوب نظام له منځه وړل، د ختیځې امریکې آزادي تر لاسه کړه څرنگه چې د مریټوب نظام له منځه وړلو غورځنګ چې په امریکایي منځ ته راغلی وه ورو ورو د خپلواکۍ غوښتونکو له عقایدو او مفکورو څخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریټوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لویډ گارسن (william luid garsen) په واسطه (۱۸۰۵ - ۱۸۷۹ ز) کلونو کې رامنځ شوی وه تر پنځه کاله پورې یې ۲۵۰۰۰۰ غړي پیدا کړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضایه قوه چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ - ۱۸۳۵ ز) کالو په غاړه درلود د امریکا ملي یووالې لپاره یو بل پیاوړی ځواک و. همدا رنگه هغه دموکراتیکې نظریې چې د خلکو پراگنو سیاسي قدرت یې زیاتولو او د لومړي ځل لپاره د انګلستان د کورنیو جګړو د اولسمې پېړۍ په ۴۰ لسيزه کې را منځ ته شوې وه د امریکایانو غوږونو ته هم راوړسېدې که څه هم داسې نظریې څه بریالۍ نشولې خو د هغه پیل څخه د انساني اړیکو د پرمختګ لپاره یې لاره هواره کړه. پورتنيو اندېښنو او نظریو په سیاسي برابرو او د خلکو اراده باندې یې ټینګار درلود.

په اوسني عصر کې د سالمې ادارې د رامنځ ته کېدو سره د دموکراسي نیلاګی بریالیتوب په نوو شرایطو کې په

متحده ایالاتو کې د منلو امکان پیدا کړ. خو په امریکا کې دموکراسي هېڅ کله آسانه وده ونکړه. بلکې د امریکا د دموکراسي له نظام سره د هغو خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امریکا دموکراسي پر نظام کې د ټیټو طبقو د شمول سره مخالفتونه درلود او هغه یې ردول خو د وخت په تېرېدو سره نوموړي مخالفتونه کم شول.

همدارنگه د عرضی او خوبښتی پر بنسټ د امریکا د ځانگړو شرایطو په پام کې نیولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سیستم په اساسي له معقولو اقتصادي نمونو څخه کار اخیسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنگه د اداري، سیاسي او فرهنگي لاروچارو سمون هغه نورې زمينې وې چې د امریکا د متحده ایالاتو د ودې او پر مخگ لامل وگرځېدې.

د ټولگي دننه فعالیت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله دې د کپوالو د فعالیت له څرنګوالي سره په بیلابېلو برخو کې او د امریکا د صنایعو د پر مخگ په اړه خبرې وکړي او دویمه ډله دې د جان مارشال او په امریکا کې دموکراتیک فعالیتونو په اړه خبری تری وکړي او پایله دې بیا د هرې ډلې استازي نوروته وړاندې کړي.

پوښتي

- ۱- ولې کپوال د نړۍ له هر ګوټ څخه امریکا ته ور کډه شول؟
- ۲- په امریکا کې د مریټوب د نظام له منځه وړل د چا په واسطه او څرنګه رامنځ ته شول؟
- ۳- جان مارشال څوک و؟
- ۴- دموکراتیکي انډینینو (ولسواکي) څرنګه امریکا ته لاره پیدا کړه؟

له ټولگي څخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې د ښوونکي د لار ښوونې په ګڼې اخیستې سره د امریکا د متحده ایالاتو د پر مخگ او پراختیا په اړه یو مطلب ولیکي او په راتلونکي ساعت کې دې وړاندې کړي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**